

Жанна Колоїз
Оксана Остроушко

СТУДЕНТСЬКА
НАУКОВА РОБОТА
З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Кривий Ріг – 2016

УДК 811.161.2'373.4 (075.8)

ББК 81.411.4-923.3

К 64

Рекомендовано до друку вченою радою ДВНЗ «Криворізький державний педагогічний університет» (протокол №1 від 30.08.16).

Рецензенти:

Мишеніна Т. М., кандидат філологічних наук, доктор педагогічних наук, професор, ДВНЗ «Криворізький державний педагогічний університет»;

Поповський А. М., доктор філологічних наук, професор, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара.

К 64 **Колоїз Ж.** Студентська наукова робота з української мови : [навч. посібн. для студ. ф-ту укр. філол.] / Ж. Колоїз, О. Остроушко. – Кривий Ріг : ФОП Маринченко С. В., 2016. – 162 с.

У запропонованому посібнику йдеться про особливості студентської наукової (курсної та магістерської) роботи з української мови, окреслено її завдання, композицію, загальні вимоги до оформлення, критерії оцінювання і т. ін.

Автори праці апелюють до зразків відповідних наукових праць, поданих у додатках, а також до супровідних документів (рецензія, відгук, експертні висновки).

Для студентів факультету української філології.

© Колоїз Ж.В., 2016

© Остроушко О. А., 2016

ПЕРЕДМОВА

Науково-дослідницька діяльність студента-філолога – це творчий процес, скерований на поглиблення знань з актуальних проблем відповідної царини, розвиток раціонального творчого мислення, створення умов для генерування нових ідей та їх практичну реалізацію. У результаті провадження будь-якої науково-дослідницької діяльності студент має змогу систематизувати філологічні знання, сформулювати погляди на методологію наукового пізнання, сутність загальнонаукових і спеціальних методів, принципів проведення дослідження та оформлення його результатів і т. ін.

Освітньо-професійна програма підготовки фахівця першого (бакалаврського) ступеня вищої освіти зі спеціальності 014 Середня освіта (українська мова і література) передбачає не лише оволодіння студентами програмним матеріалом, одержання фундаментальних і спеціальних знань та умінь, необхідних для виконання завдань відповідної професійної діяльності, але й розширення їх теоретичного кругозору, залучення до науково-дослідницької діяльності. Задля цього майбутні філологи виконують курсові роботи, зокрема й курсову роботу з української мови, захист якої запланований на VII семестр.

Удосконалення, поглиблення спеціальних знань, умінь і навичок творчої науково-дослідницької діяльності відбувається на другому (магістерському) ступені вищої освіти.

Кваліфікаційна (магістерська) робота з української мови (на вибір) являє собою науковий проект, розроблений відповідно до державних стандартів, є логічним завершенням навчання за освітньо-професійною програмою підготовки фахівця другого (магістерського) ступеня вищої освіти зі спеціальності 014 Середня освіта (українська мова і література).

Студентська наукова робота з української мови має задовольняти такі вимоги:

- порушувати актуальні проблеми сучасного мовознавства, відобразити сучасний стан і перспективи розвитку тієї чи тієї лінгвістичної царини, виконуватися на рівні сучасних досягнень науки і техніки;

- засвідчувати самостійність творчих пошуків нових пріоритетних наукових рішень, критичні підходи до аналізу певних наукових теорій, уміння використовувати досвід попередників;

- репрезентувати науковий апарат, сучасну методологію наукового дослідження і технології роботи з науковим текстом, мовний смак і мовне чуття;

- демонструвати глибину й повноту наукового аналізу, доцільність подання наукової інформації, її достовірність, змістовність, грамотність, академічність, об'єктивність, логічність, стандартизованість, аргументованість, коректність і т. ін., інакше кажучи, дотримання всіх норм наукового стилю.

Курсова робота з української мови – це навчально-науковий проект, виконуваний на проміжному етапі фахової підготовки, обсягом 1,2–1,5 др. арк. основного тексту, у якому систематизовано й узагальнено теоретичні знання з відповідного мовознавчого розділу, представлено елементарні самостійні результати науково-дослідницької діяльності (навички самостійної роботи з науковою літературою, нормативною документацією, комп'ютерною технікою, використання сучасних інформаційних засобів та технологій і т. ін.).

Магістерська робота з української мови – це самостійний оригінальний науково-дослідницький проект, виконуваний на завершальному етапі фахової підготовки, реалізації освітньо-професійної

програми, обсягом 3,5–4,0 др. арк. основного тексту, у якому поглиблено й розширено (за рахунок опрацювання першоджерел) теоретичні знання, продемонстровано високий рівень наукової кваліфікації, уміння самостійно вести науковий пошук, творчо застосовувати теоретичні знання з різних дисциплін, критично оцінювати фахову літературу, розв’язувати конкретні наукові завдання, самостійно здобувати дослідницьким шляхом нові знання.

Наукова робота оформлюється комп’ютерним набором на білих аркушах формату А4 (210x297мм), міжрядковий інтервал – 1,5 (півтора), до тридцяти рядків на сторінці, 14 кеглем шрифту Times New Roman з абзацним відступом 1,25 мм та з полями таких розмірів: ліве – 30 мм, праве – 10 мм, верхе – 20 мм, нижнє – 20 мм.

Шрифт друку повинен бути чітким, чорного кольору.

Автор студентської наукової роботи повинен

знати:

– загальні вимоги до написання й оформлення курсового чи магістерського проекту;

– основні етапи й послідовність виконання наукового дослідження;

– методологію, особливості застосування загальних і спеціальних методів дослідження;

– правила цитування в науковому тексті;

– правила оформлення покликань на використану літературу та джерела фактичного матеріалу;

– вимоги до оформлення бібліографічних описів відповідно до держспоживчстандартів України;

уміти:

– планувати й організувати свою науково-дослідницьку діяльність (визначати мету і завдання дослідження; складати план і т. ін.);

- виокремлювати проблемні питання і ставити завдання, що сприятимуть їх розв'язанню;
- застосовувати сучасні методи наукового дослідження,
- зіставляти й оцінювати отриману інформацію, проводити порівняльний аналіз;
- систематизувати й аналізувати теоретичний та ілюстративний матеріал;
- інтерпретувати результати досліджень, аргументувати й відстоювати свою позицію;
- критично оцінювати ті чи ті наукові здобутки;
- формулювати узагальнення, висновки до розділів і підрозділів, обґрунтовувати загальні висновки й рекомендації;
- вести бібліографічний пошук із застосуванням сучасних інформаційних технологій;
- грамотно викладати свої думки на письмі, редагувати створений науковий текст, здійснювати мовностилістичну та технічну правку;
- оформляти результати досліджень відповідно до сучасних вимог;
- підготувати виступ (до 10 хв) для захисту теоретичних положень, практичних висновків та рекомендацій перед членами комісії.

УВАГА! Виступ має презентувати актуальність дослідження, стисло науковий апарат та структуру відповідного проекту, основний акцент варто робити на найсуттєвіших результатах, супроводжуючи теоретичні положення яскравими, переконливими прикладами.

І курсова, і магістерська роботи з української мови являють собою зразки наукових текстів, які вирізняються не лише смисловою єдністю, цілісністю, зв'язністю, але й композиційною організацією, що передбачає чітку, логічну структуру із внутрішньо завершеними частинами (розділами, підрозділами, пунктами, підпунктами, абзацами).

КОМПОЗИЦІЯ СТУДЕНТСЬКОЇ НАУКОВОЇ РОБОТИ

охоплює такі структурні компоненти:

- титульний аркуш;
- зміст;
- перелік умовних скорочень (за потреби);
- вступ;
- основна частина, яка передбачає мінімум два (теоретичний та аналітичний) розділи, які в магістерській роботі супроводжуються проміжними висновками;
- висновки (загальні);
- список використаної літератури;
- список використаних джерел;
- додатки (за потреби).

ТИТУЛЬНИЙ АРКУШ наукового проекту містить:

- назву міністерства, університету, кафедри, на якій виконано наукову роботу;
- рекомендацію до захисту (із зазначенням дати рекомендації, номера протоколу та підпису завідувача кафедри);
- повну назву теми роботи;
- основну (прізвище, ім'я, по батькові) та додаткову інформацію (спеціальність, спеціалізація, група, кваліфікація і т. ін.) про автора;
- основну (прізвище, ім'я, по батькові) та додаткову інформацію (науковий ступінь, учене звання, посада) про наукового керівника;
- місце (назва міста) і рік виконання наукового дослідження.

Див.: Додаток А, с. 33; Додаток В, с. 71.

ЗМІСТ – це наступний аркуш після титульного, який передбачає назву кожного структурного компонента та номери їх початкових сторінок (див.: Додаток А, с. 34; Додаток В, с. 72).

УВАГА! І у змісті, і по тексту назви таких структурних компонентів, як зміст, перелік умовних скорочень, вступ, розділ, висновки, список використаної літератури, список використаних джерел, додатки, друкуються великими жирними літерами, як-от: **ЗМІСТ, ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ, ВСТУП, РОЗДІЛ 1, РОЗДІЛ 2** і т. ін., **ВИСНОВКИ, СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ, СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ, ДОДАТОК А, ДОДАТОК Б** і т. ін. Кожну структурну частину варто починати з нового аркуша, який не нумерують, друкують по центру рядка без крапки в кінці. Відстань між заголовком та наступним (або попереднім, якщо це підрозділ) текстом має бути не менше двох рядків. Загалом же нумерацію розпочинають зі **ВСТУПУ**, номер сторінки проставляють арабськими цифрами зверху у правому кутку зі збереженням наскрізної нумерації всього тексту (за відсутності **ПЕРЕЛІКУ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ** нумерацію починають із третьої сторінки, за наявності – із четвертої).

Титульний аркуш також підлягає нумерації, але номер сторінки **НЕ СТАВЛЯТЬ**.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ подають двома колонками, у яких зліва за абеткою наводять скорочення, справа – їхнє детальне розшифрування, наприклад:

військ.	військовий термін	нім.	німецька мова
заст.	застаріле слово	новогрець.	новогрецька мова
зневажл.	зневажливе слово	перен.	переносне значення
ірон.	іронічне слово	псл.	праслов'янська мова
іст.	історизм	розм.	розмовне слово
італ.	італійська мова	спец.	спеціальне слово
лат.	латинська мова	спорт.	спортивна справа

Окремі наукові роботи, виконані на матеріалі розмаїтого фактичного матеріалу зі специфічною паспортизацією (наприклад, *анфраксъ зѣло чръвень ксть образьмь..., издалечьѧ бо акы доуплатицѧ или акы оугль искрами мьчьште* (Ізб. 121); *и ѣха к Червну червнѧне же затворишасѧ в городѣ* (ЛП 488); *чърлень стягъ, бѣла хорюговъ, чърлена чолка, сребрено стружіе храброму Святъславличю* (ХП СПП 11); *облекоша и въ ризу чървену* (Ср ІІІ 1556) і т. ін.), супроводжуються **ПЕРЕЛІКОМ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**, як-от:

- Ізб. Изборник великого князя Святослава Ярославича 1073 года. – Спб., 1880. – 266 с.
- ЛП Ипатьевская летопись. – [2-е изд.]. – Спб., 1908. – 938с.
- СПП Слово о полку Игоревѣ // Ироическая песнь о походе на половцев удельного князя Новгорода-Северского Игоря Святославича. – М., 1800. – С. 1–48.
- Ср Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. – Спб., 1893 – 1912. – Т. 1–3.

ВСТУП уміщує обґрунтування актуальності теми, окреслення мети та завдань, визначення об'єкта, предмета, джерельної бази та методів дослідження, формулювання наукової новизни (для магістерської роботи), практичного значення й апробації (при наявності) отриманих результатів, а також інформацію про структуру наукової праці із зазначенням основних структурних компонентів та кількості сторінок основного тексту.

Актуальність дослідження залежить від того, наскільки його результати сприятимуть розв'язанню конкретних практичних завдань або усуненню суперечностей у відповідній науковій царині. Задля обґрунтування актуальності теми необхідно розкрити сутність і стан розробки наукової проблеми у вітчизняному та зарубіжному

мовознавстві, здійснити стислий огляд наукових праць із обраної теми, переконати в необхідності проведення певної наукової розвідки, окресливши низку питань, які поки що не знайшли ґрунтового опрацювання в лінгвістиці, розглядалися принагідно й потребують комплексного аналізу (Додаток А, с. 35–36; Додаток В, с. 74–75).

Запорукою успішної науково-дослідницької діяльності є чітке бачення **мети**, яку загалом витлумачують як бажаний науковий результат. Конкретні кроки досягнення цього результату вважають **завданнями**, що їх необхідно розв'язати у процесі виконання наукової праці, тобто мета дослідження конкретизується в завданнях, що дають уявлення про його спрямованість, завдання ж розкривають мету дослідження, і в сукупності повинні бути адекватними їй (Додаток А, с. 36; Додаток В, с. 75).

У вступі формулюють **об'єкт** і **предмет** дослідження, де перший потрактовують як явище, що породжує проблемну ситуацію, обрану для вивчення, другий – як те, що знаходиться в межах об'єкта, тобто об'єкт і предмет співвідносяться як загальне і часткове. Основна увага автора наукової праці скерована на предмет дослідження, оскільки саме він визначає тему наукової роботи (Додаток А, с. 36; Додаток В, с. 75).

Джерельна база зазвичай є обов'язковим елементом лінгвістичної роботи, засвідчує основні джерела отримання наукової та практичної інформації (тексти різних функціонально-стилістичних різновидів мови, лексикографічні праці і т. ін.), спосіб зібрання фактичного матеріалу (Додаток А, с. 36–37; Додаток В, с. 75).

Мета, завдання, об'єкт, предмет наукового проекту зумовлюють обрання відповідних загальнонаукових (*спостереження, порівняння, індуктивно-дедуктивний* і т. ін.) та спеціальних, лінгвістичних (*описовий, структурний, структурно-семантичний, семантико-стилістичний, лінгвокультурологічний* і т. ін.) **методів дослідження**, які реалізується як

сукупність прийомів (контекстуального, компонентного, дистрибутивного, трансформаційного, статистичного, соціологічного аналізів і т. ін.), операцій, спрямованих на теоретичне відображення або практичне опанування об'єкта пізнання, діяльності. Їх варто не лише перерахувати, а й зазначити, що саме досліджувалося тим чи тим методом (Додаток А, с. 37; Додаток В, с. 75–76).

Наукова новизна (для магістерської роботи) засвідчує оригінальність дослідження, дає авторові підстави говорити про те, що певний аспект загальної наукової проблеми розроблено вперше, зосереджує увагу на відсутності подібних наукових результатів (Додаток В, с. 76).

Теоретичне (для магістерської) **та практичне значення** роботи визначають за тим, наскільки молодому дослідникові вдалося поглибити, доповнити мовознавчу теоретичну думку, а також за можливістю використання її результатів у практичній професійній діяльності (Додаток А, с. 37; Додаток В, с. 76).

Апробація результатів наукового дослідження демонструє оприлюднення тих чи тих наукових здобутків на різних наукових заходах, їх обговорення в наукових колах (участь у наукових конференціях, публікації за темою дослідження і т. ін.) (Додаток В, с. 76).

Структура роботи містить інформацію про композиційні елементи, загальний обсяг та обсяг основного тексту, кількість бібліографічних одиниць (позицій використаної літератури та джерел фактичного матеріалу), наявність додатків (Додаток А, с. 37; Додаток В, с. 76).

УВАГА! Структурні компоненти **ВСТУПУ** не нумерують, але виділяють графічно (жирним шрифтом).

ОСНОВНА ЧАСТИНА студентської наукової роботи містить аналіз предмета дослідження, необхідний та достатній для розкриття його суті. Вона складається з розділів (**РОЗДІЛ 1**), підрозділів (**1.1.**), пунктів (**1.1.1.**),

підпунктів (1.1.1.1.) і т. ін. Для курсової роботи достатньо двох розділів, для магістерської – трьох. Кожен із розділів обов'язково повинен мати подальшу структурну диференціацію, яка передбачала б мінімум дві позиції (у першому розділі, два підрозділи, у кожному з підрозділів – по два пункти і т. ін.). Розділи повинні бути симетричними як за структурним поділом, так і за обсягом (Додаток А, с. 38 і далі; Додаток В, с. 77 і далі).

УВАГА! НЕ МОЖЕ розділ складатися з одного підрозділу або підрозділ – з одного пункту.

Кожен розділ висвітлює самостійне питання (підрозділ – окрему частину цього питання), тому починається з нової сторінки, його назва друкується великими жирними літерами по центру рядка без крапки в кінці.

Розділи, підрозділи, пункти повинні мати заголовки, підпункти можуть мати, а можуть і не мати заголовкової назви.

Заголовки підрозділів друкують на окремому рядку маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу після нумерації, яка передбачає номер розділу та порядковий номер підрозділу, розділені крапкою. У кінці номера підрозділу має бути крапка. Якщо заголовок складається з двох або більше речень, їх також розділяють крапкою.

Заголовки пунктів друкують маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу в розрядці в підбір до тексту. У кінці заголовка, надрукованого в підбір до тексту, ставиться крапка. Номер пункту складається з номера розділу, номера підрозділу і порядкового номера пункту, розділених крапками. У кінці номера пункту повинна стояти крапка (наприклад, Додаток В, с. 81, с. 90 і далі).

Підпункти нумерують у межах кожного пункту за такими ж правилами, як і пункти.

У першому (теоретичному) розділі студент окреслює основні етапи розвитку наукової думки за своєю проблемою. Стисло, критично

відображуючи наявні погляди на проблему, шляхи її дослідження, автор повинен назвати ті питання, що потребують скрупульозного аналізу, а отже, визначити власне місце в її розв'язанні. Бажано закінчити цей розділ коротким узагальненням щодо необхідності проведення запропонованого дослідження (Додаток А, с. 38–48; Додаток В, с. 77–101).

У другому (аналітичному) і подальших розділах реалізується програма наукової роботи (Додаток А, с. 49 і далі; Додаток В, с. 102 і далі). Зібраний фактичний матеріал систематизується й диференціюється залежно від певних принципів й на основі виробленої в теоретичному розділі класифікаційної схеми. Відповідні твердження супроводжуються ілюстративним матеріалом, що виділяється графічно (курсивом або жирним курсивом), уводиться у структуру наукового тексту без лапок, після двокрапки й передбачає обов'язкову паспортизацію – покликання на джерельну базу. Для паспортизації використовуються круглі дужки, у яких зазначається позиція джерела фактичного матеріалу і сторінка, між якими наявна кома, як-от: (1, с. 25); (2, с. 46) або (за відсутності списку джерел фактичного матеріалу) лише сторінка, наприклад (с. 54); (с. 78) і т. ін. Якщо ілюстрацій є кілька, то між ними ставиться (після покликання на джерело фактичного матеріалу) крапка з комою, яку не варто виділяти курсивом (наприклад, Додаток А, с. 50; Додаток В, с. 103).

Кожен із розділів повинен містити цитати – дослівно (зі збереженням особливостей авторського написання, без перекручень, довільного скорочення і т. ін.) наведені уривки з оприлюднених наукових текстів для підтвердження певної думки (наприклад, Додаток А, с. 39; Додаток В, с. 82). Їх беруть у лапки, розділові знаки ставлять, як при прямій мові. Непряме цитування подають без лапок, воно має бути гранично точним. Кожна цитата супроводжується покликанням на джерела, зокрема на першоджерело [3, с. 5], за недоступності якого

можна скористатися перепокликанням і використанням спеціального застереження [цит. за: 10, с. 13]. Спеціальні застереження (ініціали автора наукового тексту) використовуються при цитуванні і тоді, коли науковець вдається до певних модифікацій (підкреслення, виділення і т. ін.), наприклад (підкреслення наше – Ж. К.).

За наявності таблиць на них має бути покликання в тексті в межах розділу. Вони нумеруються так: у правому верхньому кутку над обов'язковою заголовковою назвою таблиці розміщують напис *Таблиця* із зазначенням номера, що складається з номера розділу й порядкового номера таблиці, між якими ставиться крапка, наприклад: *Таблиця 1.2.* (друга таблиця першого розділу).

Кожен із розділів завершується короткими узагальненнями (для курсової роботи (Додаток А, с. 47–48), короткими висновками до розділів (для магістерської роботи (Додаток В, с. 100–101, с. 130–131, с. 145)).

УВАГА! НЕ МОЖНА завершувати ні розділ, ні підрозділ, ні пункт, ні підпункт ілюстративним матеріалом.

НЕ МОЖНА розміщувати той чи той заголовок у нижній частині сторінки, якщо після нього залишається менше, ніж три рядки тексту (наприклад, Додаток А, с. 49–50; Додаток В, с. 122).

Студентська наукова робота завершується загальними **ВИСНОВКАМИ** (Додаток А, с. 63–64; Додаток В, с. 146–149), які зазвичай подають у вигляді окремих лаконічних положень. Необхідно, аби вони відповідали поставленим завданням, що дасть змогу пересвідчитися в досягненні сформульованої у вступі мети. Варто чітко, стисло, переконливо наголосити на окремих важливих здобутках, обґрунтувати їх достовірність, окреслити основні напрями для подальших досліджень у цій царині. У висновках можна зазначити не лише те позитивне, що вдалося

виявити в результаті опрацювання теми, а й проблеми та конкретні пропозиції щодо їх усунення.

УВАГА! Загальні висновки НЕ ПОВИННІ дублювати висновки до розділів, слово в слово повторювати деякі моменти, твердження основної частини чи вступу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ – це перелік наукових праць, на які покликається автор для підтвердження тих чи тих наукових позицій (Додаток А, с. 65–68; Додаток В, с. 150–157). Студентська наукова робота вимагає від її автора покликатися на цитовану літературу або на праці, звідки взято певні ідеї, концепції, твердження, положення. Покликатися слід на останні видання публікацій, зазначаючи в тексті порядковий номер позиції зі списку використаної літератури та сторінку, розміщуючи їх у квадратних дужках, як-от: [21, с. 15].

Бібліографічні описи подають в алфавітному порядку (спочатку кириличного, а потім латинського зразків) прізвищ перших авторів або заголовків відповідно до держспоживстандартів України та Положення про кваліфікаційні роботи в Криворізькому державному педагогічному університеті (див.: <http://kdpu.edu.ua>).

Список використаної літератури засвідчує наукове підґрунтя роботи, репрезентує інформацію про рівень опрацювання досліджуваної проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ – це перелік матеріалів, які послужили джерельною базою добору фактажу. Його оформляють аналогічно до списку використаної літератури (Додаток А, с. 69; Додаток В, с. 158).

Виявлення та фіксацію фактичного матеріалу здійснюють водночас із опрацюванням наукової літератури. Обсяг фактажу для курсового та магістерського проєктів суттєво відрізняється: у першому разі він має складати від 100 до 200 лінгвоодиниць, у другому – від 400 до 500.

УВАГА! Специфіка окремих тем уможлиблює виконання наукового дослідження й на основі значно менших обсягів фактичного матеріалу. Його кількість зумовлена відповідною джерельною базою (скажімо, кількість фразеологічних одиниць із компонентом *рука*, згідно з матеріалами спеціальних лексикографічних праць, є обмеженою й складає менше ста одиниць; так само є обмеженою кількість українських прізвищ, утворених лексико-синтаксичним способом і т. ін.).

Задля полегшення систематизації фактичного матеріалу кожен ілюстрацію оформлюють на спеціальних картках, на яких, залежно від теми дослідження, виписують чи то контексти, чи то окремі одиниці із зазначенням паспортизації. У контексті підкреслюють лінгвоодиницю, що є об'єктом і предметом наукової уваги, у подальшому на такій картці зазначають усю необхідну інформацію, що сприятиме систематизації. Наприклад:

Картка 1

Калина два дні підряд провітрювала на обійсті джерги, коци, укривала, килими, хустки, запаски, сардаки, кентарі й усе, що могло бути видко здалеку... (1, с. 104).

сардак – «рід верхнього теплого короткого сукняного одягу» [5]

кентар – «верхній хутряний одяг без рукавів» [5].

УВАГА! На картці виписано контекст із художнього твору, поданого у списку використаних джерел під номером 1, а саме: Матіос М. Нація. Одкровення / М. Матіос – Львів : ЛА «ПІРАМІДА», 2006. – 204 с. (див.: Додаток А). Друга цифра (104) свідчить про те, що це речення знаходиться на відповідній сторінці зазначеного видання. Нижче студентка витлумачує значення діалектизмів за електронною версією тлумачного словника, поданого у списку використаної літератури під порядковим номером 5.

Нікчемність – рідна сестра підлості (5, с. 326).

Афоризм співвідноситься з простим двоскладним реченням; концептуальне поле «Людина»; моральні якості людини і т. ін.

УВАГА! На картці виписано контекст із художнього твору, поданого у списку використаних джерел під номером 5, а саме: Костенко Л. Триста поезій / Ліна Костенко. – К. : А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га, 2012. – 432 с. (див.: Додаток В). Друга цифра (326) свідчить про те, що цей афоризм знаходиться на відповідній сторінці зазначеного видання. Нижче студентка подає структурно-граматичну та концептуальну характеристику афористичного висловлення. За потреби можна вказувати й на функціонально-стилістичні, прагматичні і т. ін. особливості. Пор.:

Час працює на тих, хто працює на нього (6, с. 467).

Афоризм співвідноситься зі складним, складнопідрядним реченням, нерозчленована структура, займенниково-співвідносне; концептуальне поле «Час» і т. ін.

У наукових працях із неології, дериватології, крім ілюстрації й паспортизації, на картках фактичного матеріалу можна зазначати й таку додаткову інформацію, як-от: тлумачення, спосіб творення, визначення дериваційної бази, твірного слова і т. ін. Відповідна інформація обов'язково супроводжує ілюстративний матеріал, який добирається зі спеціальних лексикографічних праць. Наприклад, картка, яка ілюструє зразок оформлення фактичного матеріалу за темою: «Індивідуально-авторські неологізми у творчості Ганни Світличної»:

*Чутна **органність** сосон в тишині, Над берегами біле майво спеки, О, повертайте сонячну й далеку Мене – Мені! (2, с. 261).*

органи + ість ← органний,
означає «музика, музичність».

Або картка, яка ілюструє зразок оформлення фактичного матеріалу за темою: «Пасивна лексика української мови»:

ревком – революційний комітет
«назва тимчасових надзвичайних органів Радянської влади» [9, с. 1205].

Абревіатура, утворена від початкових частин кожного твірного слова.

Або картка, яка ілюструє зразок оформлення фактичного матеріалу за темою: «Конфіксальні утворення в сучасній українській мові»:

опеньок – «істівний гриб із жовтуватою шапінкою на тонкій високій ніжці, що звичайно росте купками на пенях чи біля коренів дерев»[9, с. 672].

о + пень +ок ← пень

ДОДАТКИ є необов'язковим компонентом студентської наукової роботи. До них зазвичай залучають матеріали, які через великий обсяг або форму подання не можна ввести до основної частини (таблиці, схеми, різні реєстри і т. ін.). Кожен додаток починають з нової сторінки, друкують зверху у правому кутку малими літерами, позначають послідовно великими літерами української абетки, за винятком літер Г, Є, І, Ї, Й, О, Ч, Ь, наприклад, Додаток А; Додаток Б; Додаток В і т. ін.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ КУРСОВОЇ РОБОТИ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Оцінка курсової роботи з української мови пропонується науковим керівником, зазначається у відгуку (Додаток Б, с. 70), який супроводжує науковий проект, переплітається разом з ним, ураховує такі критерії:

- 1) актуальність обраної теми;
- 2) відповідність змісту обраній темі;
- 3) наявність усіх складових частин програми дослідження;
- 4) ґрунтовність, повнота й аналіз літератури з проблеми дослідження;
- 5) досягнення мети та завдань дослідження;
- 6) літературне, технічне й естетичне оформлення роботи.

Оцінка «Відмінно» (91-100 А) ставиться в тому разі, якщо зміст відповідає темі дослідження та визначеному у вступі науковому апарату; студент продемонстрував високий рівень самостійності під час виконання курсової роботи; курсовий проект відповідає всім вимогам до навчально-наукових робіт такого типу: тема розкрита повністю; матеріал проаналізований ефективно; одержані результати достовірні й систематизовані; висновки логічні й розкривають результати розв'язання поставлених завдань; оформлення відповідає чинним вимогам до робіт такого типу; доповідь на захисті відображає зміст курсової роботи.

Оцінка «Добре» (81-90 В) ставиться за наявності несуттєвих недоліків: поодинокі випадки порушення логіки викладу, вимог стилю, переважанаженість цитатами, огріхи в оформленні; тема курсової роботи розкрита, але є окремі недоліки непринципового характеру: недостатньо використані інформаційні матеріали; доповідь логічна, але відображає не всі змістові акценти курсової роботи; робота загалом оформлена згідно з чинними вимогами, проте містить окремі несистематичні огріхи.

Оцінка «Добре» (71-80 C) ставиться за наявності незначних недоліків: недостатньо конкретні висновки, поодинокі випадки порушення логіки викладу, вимог стилю, переважаність цитатами, огріхи в оформленні; тема роботи розкрита, але є окремі недоліки принципового характеру: поверхово проаналізовані літературні джерела; недостатньо використані інформаційні матеріали; доповідь логічна, але відображає не всі змістові акценти курсової роботи; робота загалом оформлена згідно з чинними вимогами, проте містить несистематичні огріхи.

Оцінка «Задовільно» (61-70 D) ставиться за наявності невідповідності наукового апарату змісту викладеного матеріалу; тема курсової роботи в основному розкрита, але є численні недоліки змістового характеру: теоретичний розділ має реферативний характер, не містить аналізу підходів до висвітлення проблем, заявлених у темі курсової роботи; в аналітичній частині спостерігається надлишок елементів описовості; висновки сформульовані з надмірною узагальненістю; добір ілюстративного матеріалу не завжди вмотивований; є зауваження щодо оформлення роботи.

Оцінка «Задовільно» (51-60 E) ставиться за наявності невідповідності наукового апарату змісту викладеного матеріалу; тему проаналізовано поверхнево, є численні недоліки змістового характеру: теоретичний розділ має реферативний характер, не містить аналізу підходів до висвітлення проблем, заявлених у темі роботи; в аналітичній частині спостерігається надлишок елементів описовості; висновки сформульовані з надмірною узагальненістю; добір ілюстративного матеріалу не завжди вмотивований; не витримано вимоги щодо оформлення.

Оцінка «Незадовільно» (30-50 Fx) ставиться, якщо курсова робота суперечить окресленим вимогам; зміст роботи не відповідає темі; аналіз виконаний поверхово; у роботі переважають описовість і реферативність, відсутня системність; висновки не видаються достовірними; фактичний

матеріал дослідження не паспортизований; є суттєві огріхи в оформленні роботи; відгук наукового керівника містить принципи зауваження.

Оцінка «Незадовільно» (0-30 F) ставиться в тому разі, коли роботу до захисту не представлено або поданий науковий текст засвідчує плагіат.

УВАГА! І курсовий, і магістерський проект покликаний передовсім сформувавши у студентів культуру наукового дослідження, що значною мірою виявляється в оформленні роботи, яке є одним із важливих показників якості студентської праці. Її зовнішній вигляд (охайність, технічна грамотність, естетичність і т. ін.) суттєво впливають на загальну оцінку роботи.

Робота з хорошим змістовим і концептуальним наповненням НЕ МОЖЕ бути оцінена найвищим балом, якщо в ній знехтували правилами технічного оформлення.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

При оцінці магістерської роботи виходять з того, що студент-випускник повинен уміти:

- 1) складати план дослідження, визначати його мету і завдання;
- 2) застосовувати сучасні методи наукового дослідження, виходячи із завдань конкретного дослідження;
- 3) вести бібліографічний пошук із застосуванням сучасних інформаційних технологій;
- 4) опрацювати отримані дані, синтезувати й аналізувати їх на основі відомих літературних праць;
- 5) оформляти результати досліджень відповідно до сучасних вимог.

Критеріями оцінки магістерської роботи виступають як основні методичні аспекти праці, так і якість захисту. І науковий керівник, який пише відгук про роботу (Додаток Е, с. 161), і рецензент, що дає свою оцінку в рецензії (Додаток Ж, с. 162), звертають увагу на: актуальність обраної теми; чіткість формулювання мети і завдань дослідження; логічність побудови плану роботи; спрямованість роботи на розробку реальних наукових чи практичних рекомендацій; глибину теоретико-методологічного аналізу проблеми; якість критичного огляду літературних джерел, наявність наукової аргументації; достовірний аналіз фактичних матеріалів, наявність та переконливість узагальнень і висновків; адекватність наукового апарату; наявність альтернативних підходів до розв'язання окреслених проблем; логічну послідовність у викладенні текстової частини, якісне оформлення роботи і т. ін.

Оцінка магістерської роботи здійснюється за 100-бальною шкалою, ураховує дві складові: 1) показники основних методичних аспектів наукового проекту (**93 бали**); 2) показники якості захисту наукового проекту (**7 балів**). Див.: Додаток Г, с. 159; Додаток Д, с. 160.

А. Показники основних методичних аспектів наукового проекту:

1) актуальність теми, стан розробки досліджуваної проблеми, доцільність та самостійність творчого пошуку;

2) наявність необхідних структурних елементів, наукового апарату, методології дослідження;

3) кількість опрацьованої наукової літератури, уміння покликатися на наукові джерела, критично їх оцінювати, вести полеміку;

4) уміння систематизувати й аналізувати матеріал, викладати думки в логічній послідовності;

5) ґрунтовність та аргументованість висновків, їх відповідність окресленим у вступі завданням;

б) дотримання вимог держспоживстандартів (технічне оформлення) та літературних норм української мови, апробація результатів.

Б. Показники якості захисту наукового проекту:

7) змістовність доповіді та відповідей на запитання членів екзаменаційної комісії під час захисту (уміння стисло, послідовно і чітко викласти в доповіді сутність і результати дослідження; наявність і якість демонстраційного матеріалу для захисту магістерської роботи; здатність аргументовано, логічно і послідовно відстоювати свою позицію, захищати пропозиції й рекомендації; якість відповідей на питання членів екзаменаційної комісії; володіння культурою презентації і т. ін.).

Оцінка «Відмінно» (90-100 А). Наукова праця написана на основі особистих пошуків, бездоганна у виконанні, містить елементи новизни, має практичне значення, тема розкрита повністю, одержані результати достовірні й систематизовані, висновки логічні й розкривають результати розв'язання поставлених завдань; доповідь на захисті логічна і стисла, цілісно відображає зміст роботи, проголошена вільно, зі знанням справи, наукової проблематики зі спеціальності; відгук і рецензія позитивні, відповіді на запитання членів екзаменаційної комісії аргументовані, переконливі, правильні, повні; на можливі зауваження рецензента відповіді обґрунтовані; науковий проект відповідає всім вимогам.

У такому разі можна стверджувати, що випускник:

1) виконав роботу самостійно, на високому науково-теоретичному рівні, що свідчить про його глибокі теоретичні знання і практичні навички, здатність до професійної діяльності;

2) оволодів навичками науково-дослідницької роботи у збиранні і систематизації даних, їх обробки, творчого осмислення, системного й логічного викладу, формулювання висновків;

3) показав критичне ставлення до опрацьованої наукової літератури, увів елементи наукової новизни, сформулював власні пропозиції і практичні рекомендації;

4) оформив кваліфікаційну роботу з додержанням вимог держспоживстандартів України;

5) написав науковий текст бездоганно, грамотною українською літературною мовою;

6) на захисті продемонстрував глибокі знання з теми дослідження, твердо і впевнено відповів на запитання членів комісії;

7) апробував результати дослідження на наукових заходах (виступ на конференції, публікація і т. ін.).

Оцінка «Добре» (81-80 В). Магістерська робота написана на основі особистих пошуків, тема розкрита, але наявні окремі недоліки непринципового характеру: структура не повністю відображає зміст, є невідповідність завдань та висновків, недостатньо використані інформаційні матеріали, обмежена кількість покликань на використані наукові праці; робота загалом оформлена згідно з чинними вимогами, проте містить окремі несистематичні огріхи; є окремі зауваження в рецензії та відгуку наукового керівника; доповідь логічна, проголошена вільно, відповіді на запитання членів екзаменаційної комісії здебільшого правильні, але не досить повні, відповіді на можливі зауваження рецензента обґрунтовані.

У такому разі можна стверджувати, що випускник:

1) виконав роботу самостійно, на належному науково-теоретичному рівні, що свідчить про його достатньо високі теоретичні знання і практичні навички, здатність до професійної діяльності;

2) оволодів навичками науково-дослідницької роботи у збиранні і систематизації даних, їх обробки, творчого осмислення, аналізу,

формулювання висновків, однак допустив незначні порушення логічності й системності викладу;

3) увів елементи наукової новизни, на належному рівні проаналізував опрацьовану літературу з досліджуваної проблеми, критично оцінив її, сформулював власні пропозиції і практичні рекомендації;

4) оформив кваліфікаційну роботу з додержанням вимог держспоживстандартів України, але допустив при цьому кілька помилок чи неточностей;

5) написав науковий текст грамотною українською літературною мовою, але допустив при цьому поодинокі орфографічні, пунктуаційні та стилістичні помилки;

6) на захисті продемонстрував глибокі знання з теми дослідження, відповів на запитання членів комісії;

7) апробував результати дослідження на наукових заходах (виступ на конференції, публікація і т. ін.).

Оцінка «Добре» (71-80 С). Тема магістерської роботи розкрита, але наявні окремі недоліки: структура не повністю відображає зміст, є невідповідність завдань та висновків, поверхово проаналізовані літературні джерела, елементи новизни та практичного значення не мають чіткого вираження, недостатньо використані інформаційні матеріали; робота загалом оформлена згідно з чинними вимогами, проте містить окремі несистематичні огріхи; є окремі зауваження в рецензії та відгуку наукового керівника; доповідь логічна, проголошена вільно, але відображає не всі змістові акценти роботи, відповіді на запитання членів екзаменаційної комісії здебільшого правильні, але не досить повні, відповіді на можливі зауваження рецензента недостатньо обґрунтовані.

У такому разі можна стверджувати, що випускник:

1) виконав роботу самостійно, на належному науково-теоретичному рівні, що свідчить про його достатньо високі теоретичні знання і практичні навички, здатність до професійної діяльності;

2) оволодів навичками науково-дослідницької роботи у збиранні і систематизації даних, їх обробки, творчого осмислення, аналізу, формулювання висновків, однак допустив незначні порушення логічності й системності викладу;

3) увів елементи наукової новизни, на належному рівні проаналізував опрацьовану літературу з досліджуваної проблеми, критично оцінив її, сформулював власні пропозиції і практичні рекомендації;

4) оформив кваліфікаційну роботу з додержанням вимог держспоживстандартів України, але допустив при цьому ряд помилок чи неточностей;

5) написав науковий текст грамотною українською літературною мовою, але допустив при цьому незначні орфографічні, пунктуаційні та стилістичні помилки;

6) на захисті продемонстрував достатні знання з теми дослідження, загалом відповів на запитання членів комісії;

7) апробував результати дослідження на наукових заходах (виступ на конференції, публікація і т. ін.).

Оцінка «Задовільно» (61-70 D). Тема магістерської роботи розкрита, але наявні недоліки змістовного характеру: нечітко сформульована мета, зміст має виражений компілятивний характер, наукова полеміка відсутня, теоретичний розділ позначений реферативним викладом, в аналітичній частині спостерігається надлишок елементів описовості, висновки сформульовані з надмірною узагальненістю, добір інформаційно-ілюстративних матеріалів (таблиці,

графіки, схеми тощо) не завжди вмотивований, подані в роботі авторські емпіричні наукові положення і пропозиції щодо їх практичного використання обгрунтовані непереконливо; є зауваження щодо оформлення роботи, рецензія та відгук наукового керівника містять суттєві зауваження; не всі відповіді на запитання членів екзаменаційної комісії правильні; доповідь прочитана за задалегідь підготовленим текстом.

У такому разі можна стверджувати, що випускник:

1) виконав роботу самостійно, на достатньому науково-теоретичному рівні, що свідчить про його теоретичні знання і практичні навички, здатність до професійної діяльності;

2) оволодів навичками науково-дослідницької роботи у збиранні і систематизації даних, їх обробки, осмислення, аналізу, формулювання висновків, але допустив при цьому низку порушень системності, логічності й послідовності викладу матеріалу, продемонстрував невміння критично оцінювати наукові праці своїх попередників;

3) робота вирізняється реферативністю, компілятивністю, відсутні елементи наукової новизни, нечітко сформульовані або відсутні власні пропозиції і практичні рекомендації;

4) допустив ряд помилок при оформленні роботи та її науково-довідкового апарату з відхиленням від вимог держспоживстандартів України;

5) написав науковий текст українською літературною мовою, але допустив при цьому велику кількість орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок;

6) на захисті продемонстрував неглибокі знання теми з дослідження, не зумів відповісти на окремі запитання членів комісії;

7) результати дослідження не пройшли відповідну апробацію.

Оцінка «Задовільно» (51-60 Е). Тема магістерської роботи в основному розкрита, але наявні недоліки змістовного характеру: нечітко сформульована мета дослідження, зміст має виражений компілятивний характер, наукова полеміка відсутня, теоретичний розділ позначений реферативним викладом, не містить аналізу підходів до висвітлення проблем, заявлених у темі роботи, в аналітичній частині спостерігається надлишок елементів описовості, висновки сформульовані з надмірною узагальненістю, добір інформаційно-ілюстративних матеріалів (таблиці, графіки, схеми тощо) не вмотивований, робота не містить авторських пропозицій щодо практичного використання матеріалів дослідження; є зауваження щодо оформлення роботи; рецензія та відгук наукового керівника містять суттєві зауваження; не всі відповіді на запитання членів екзаменаційної комісії правильні.

У такому разі можна стверджувати, що випускник:

1) виконав роботу на низькому науково-теоретичному рівні, не зумів належно застосувати здобуті теоретичні знання і набуті практичні навички, виявив слабку готовність до професійної діяльності;

2) не повною мірою оволодів навичками науково-дослідницької роботи у збиранні і систематизації даних, їх обробки, осмислення, системного викладу, формулювання висновків, але допустив при цьому низку порушень системності, логічності й послідовності викладу матеріалу, продемонстрував невміння критично оцінювати наукові праці своїх попередників;

3) робота вирізняється реферативністю, компілятивністю, відсутні елементи наукової новизни, нечітко сформульовані або відсутні власні пропозиції і практичні рекомендації;

4) допустив ряд помилок при оформленні роботи та її науково-довідкового апарату з відхиленням від вимог держспоживстандартів України;

5) написав науковий текст українською літературною мовою, але допустив при цьому велику кількість орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок;

6) на захисті продемонстрував неглибокі знання теми з дослідження, не зумів відповісти на більшість запитань членів комісії;

7) результати дослідження не пройшли відповідну апробацію.

Оцінка «Незадовільно» (30-50 Fx). Нечітко сформульована мета роботи, розділи не пов'язані між собою, відсутній критичний огляд сучасних літературних джерел, аналіз виконаний поверхово, у роботі переважають описовість і реферативність, відсутня системність, висновки не видаються достовірними, фактичний (ілюстративний) матеріал дослідження не паспортизований; оформлення роботи не відповідає вимогам; рецензія та відгук наукового керівника містять принципові зауваження; відповіді на запитання членів екзаменаційної комісії неточні, неповні, неправильні або й узагалі відсутні.

Оцінка «Незадовільно» (0-30 F) ставиться в тому разі, коли на захисті виявляється, що поданий науковий текст є плагіатом.

УВАГА! Магістерська робота НЕ ДОПУСКАЄТЬСЯ до захисту, якщо вона 1) подана науковому керівникові невчасно, з порушенням термінів, установлених графіком навчального процесу; 2) написана на тему, своєчасно не затверджену в установленому порядку затвердження тем відповідних наукових проектів; 3) виконана сторонньою особою; 4) вкрай недбало або неправильно оформлена; 5) немає відгуку наукового керівника або рецензії.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Богдан С. К. Методи й методика лінгвостилістичних досліджень : [методичні рекомендації для студентів-філологів] / С. К. Богдан. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – [2-е вид.]. – 28 с.
2. Конобродська В. Курсова і дипломна робота з етнолінгвістики : [навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл.] / В. Конобродська. – Житомир : Полісся, 2003. – 235 с.
3. Корнієнко І. А. Наукові основи курсової роботи (Українська мова) : [методичні рекомендації для студентів філол. ф-ту] / І. А. Корнієнко. – Миколаїв, 2005. – 30 с.
4. Леута О. І. Магістерське мовознавче наукове дослідження : методика, методи, написання, оформлення, захист : [навч. посібн. для магістрів-філологів] / О. І. Леута, В. І. Гончаров. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – 68 с.
5. Мацько Л. І. Українська наукова мова (теорія і практика) : [навч. посібн.] / Л. І. Мацько, Г. О. Денискіна. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2011. – 272 с.
6. Методичні вказівки до написання курсових (дипломних, магістерських) робіт / Уклад. : З. Мацюк, О. Антонів. – Львів, 2004. – 47 с.
7. Методичні рекомендації щодо оформлення курсових, дипломних та магістерських робіт для студентів факультету іноземної філології / Уклад. : О. О. Головка, С. Г. Грабовська, К. М. Ружин та ін. – Запоріжжя : ЗНУ, 2010. – 68 с.
8. Михайлова О. Г. Українське наукове мовлення : лексичні та граматичні особливості : [навч. посібн.] / О. Г. Михайлова, А. А. Сидоренко, В. Ф. Сухопар. – Харків, 2000. – 97 с.

9. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови : [навч. посібн.] / Г. С. Онуфрієнко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.

10. Семенов О. М. Культура наукової української мови : [навч. посібн.] / О. М. Семенов. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 216 с.

11. Скорук І. Д. Курсова та дипломна роботи з ономастики : [навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл.] / І. Д. Скорук. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. 296 с.

12. Штонь О. П. Курсова робота з української мови / О. П. Штонь, В. А. Буда. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. – 64 с.

Додаткова:

13. Артемчик Г. І. Методика організації науково-дослідної роботи : [підручник] / Г. І. Артемчик, В. М. Курило, М. П. Кочерган. – К. : Форум, 2000. – 270 с.

14. Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень : [підручник] / М. Т. Білуха. – К. : АБУ, 2002. – 480 с.

15. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання : ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 (ГОСТ 7.1-2003, ІДТ). – [Чинний від 2007-01-07]. – К. : Держспоживстандарт України, 2007. – 47 с.

16. Гончаренко С. У. Методи навчання і наукових досліджень у вищій школі : [навч. посібн.] / С. У. Гончаренко, П. М. Олійник, В. К. Федорченко та ін. ; за ред. С. У. Гончаренка, П. М. Олійника. – К. : Вища школа, 2003. – 323 с.

17. Грищенко І. М. Основи наукових досліджень : [навч. посібн.] / І. М. Грищенко, О. М. Григоренко, В. А. Борисейко. – К., 2001. – 185 с.

18. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень: [навч. посібн.] / О. В. Крушельницька. – К. : Кондор, 2003. – 192 с.

19. Кузин Ф. А. Магистерская диссертация : Методика написания, правила оформления и порядок защиты : [практическое пособие для студентов-магистрантов] / Ф. А. Кузин. – М. : Ось-89, 1997. – 304 с.

20. Кушнарченко Н. М. Наукова обробка документів : [підручник] / Н. М. Кушнарченко, В. К. Удалова. – К. : Вікар, 2003. – 328 с.

21. Мороз І. В. Структура дипломних, кваліфікаційних робіт та вимоги до їх написання, оформлення і захисту / І. В. Мороз. – К. : Курс, 1997. – 56 с.

22. Основи наукового мовлення : [навч.-метод. посіб.] / Уклад. Т. В. Симоненко. – Черкаси : ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2005. – 80 с.

23. Пилипчик М. І. Основи наукових досліджень: [підручник] / М. І. Пилипчук, А. С. Григор'єв, В. В. Шостак. – К. : Знання, 2007. – 270 с.

24. П'ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі: [навч. посібн.] / І. С. П'ятницька-Позднякова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 116 с.

25. Сидоренко В. К. Основи наукових досліджень : [навч. посібн.] / В. К. Сидоренко, П. В. Дмитренко. – К. : РНЦ «ДІНІТ», 2000. – 260 с.

26. Стеченко Д. М. Методологія наукових досліджень: [підручник] / Д. М. Стеченко, О. С. Чмир. – [2-е вид.]. – К. : Знання, 2007. – 317 с.

27. Сурмін Ю. Науковий текст : специфіка, підготовка та презентація : [навч. посібн.] / Ю. Сурмін. – К. : НАДУ, 2008. – 184 с.

28. Філіпченко А. С. Основи наукових досліджень : [конспект лекцій] / А. С. Філіпченко. – К. : Академвидав, 2004. – 208 с.

29. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : [навч. посібн.] / Г. С. Цехмістрова. – К. : ВД «Слово», 2004. – 240 с.

30. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : [підручник] / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарченко. – [4-е вид., переробл. і доповн.]. – К. : Знання, 2004. – 306 с.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра української мови

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Колоїз Ж. В.

Протокол № _____

«__» _____ 2011 р.

Реєстраційний № _____

«__» _____ 2011 р.

КУРСОВА РОБОТА

з української мови

ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ МАРІЇ МАТІОС

Студентки 4 курсу групи УФР-08
факультету української філології
напряму підготовки 6.020303 Філологія.
Українська мова і література *

Гриджук Ганни Павлівни

Керівник:

доктор філологічних наук,
професор **Колоїз Ж. В.**

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS ____ Кількість балів _____

Члени комісії:

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІАЛЕКТИЗМІВ	6
1.1. Поняття про територіальні діалектизми.....	6
1.2. Принципи класифікації діалектної лексики.....	9
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІАЛЕКТИЗМІВ У МОВІ ТВОРІВ МАРІЇ МАТІОС «НАЦІЯ. ОДКРОВЕННЯ» ТА «ЧОТИРИ ПОРИ ЖИТТЯ»	16
2.1. Лексичні діалектизми.....	16
2.2. Етнографічні діалектизми.....	24
2.3. Семантичні діалектизми.....	26
ВИСНОВКИ	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	31
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	35

ВСТУП

Антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ сприяє все більшому зацікавленню діалектною мовою, у якій відтворено ментальність нації, відомості про трудову діяльність, побут, ціннісні орієнтири народу та духовні набутки, отримані від попередніх поколінь.

У сучасному українському мовознавстві ведуться активні дослідження, спрямовані на розв'язання багатьох проблем діалектології – розділу, що займається вивченням фонетичної, граматичної і лексичної будови говірок, говорів і наріч, географічного поширення окремих чи багатьох діалектних явищ, виділення певних діалектних територіальних одиниць. Серед актуальних залишаються питання вивчення всіх мовних рівнів говорів – від фонетичного до граматичного. Ними займалися П. Ю. Гриценко, Н. В. Гуїванюк, Ф. Т. Жилко, І. Г. Матвіяс, Я. В. Закревська, С. П. Бевзенко, Й. О. Дзєндзелівський, В. М. Мойсієнко.

Поява нових проблем зумовлена необхідністю постійного розширення фактичної бази діалектної лексикології, збирання та систематизації лексичного матеріалу, поширеного на різних етнічних територіях. Зростає значення праць, присвячених лексичним системам конкретних регіонів і тематичних та лексико-семантичних груп. Так, К. Ф. Герман, В. А. Прокопенко, К. М. Лук'янюк, І. І. Слинко активно досліджували буковинські говірки, щоправда, залишилося ще чимало неопрацьованого матеріалу.

Потужною джерельною базою для їх вивчення слугують твори сучасної української письменниці, лауреата Національної премії ім. Т. Шевченка 2005 року, Марії Матіос. Територіальні діалектизми у творах цієї письменниці вже були предметом зацікавлення мовознавців: Ж. В. Колоїз досліджувала їх у романі «Солодка Даруся», а

М. О. Бурдастик, В. В. Зайцева спиралися на твори «Фуршет» та «Жіночий аркан».

Актуальність нашого дослідження виявляється в тому, що певні твори з-поміж доробку Марії Матіос не були об'єктом спеціального системного дослідження, однак потребують належної уваги, оскільки репрезентують багатий та різноманітний діалектний матеріал, відкривають широкі можливості не лише для студіювання мовотворчості письменниці, а й дають змогу простежити, як за допомогою тих чи тих діалектних одиниць письменниці вдається досягти бажаного стилістичного ефекту в розкритті змісту роману, у змалюванні образів головних героїв, у прагненні передати місцевий колорит.

Мета дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати структурно-семантичні особливості територіальних діалектизмів у творчому доробку Марії Матіос.

Для досягнення зазначеної мети розв'язували такі **завдання**:

- розкрити зміст поняття «територіальні діалектизми»;
- визначити підходи до класифікації територіальних діалектизмів;
- описати структурно-семантичні особливості вживаних діалектизмів;
- класифікувати діалектизми за частиномовною належністю;
- визначити роль діалектизмів для розкриття задумів та ідей письменниці.

Об'єктом дослідження є лексика художнього твору.

Предметом наукової праці є структурно-семантичні особливості діалектної лексики, засвідченої у художніх творах Марії Матіос.

Джерельною базою послужили твори М. Матіос: «Нація. Одкровення». – Львів : ЛА «ПРАМІДА», 2006. – 204 с. та «Чотири пори життя». – [2-е вид.]. – Львів : ЛА «ПРАМІДА», 2011. – 264 с., зокрема

картотека територіальних діалектизмів, яка нараховує близько ста одиниць, дібраних методом суцільної вибірки.

Основні методи дослідження: теоретичний аналіз (вивчення основних теоретичних понять діалектології); критичний аналіз (дослідження проблеми класифікації територіальних діалектизмів); теоретичний синтез (узагальнення теоретичних відомостей про територіальні діалектизми та їх вживання в художньому творі); системний аналіз (добір фактичного матеріалу та його групування); описовий метод (опис особливостей вживання територіальних діалектизмів у зазначених творах).

Практичне значення курсової роботи полягає в тому, що результати проведеного дослідження сприятимуть подальшій розробці окреслених проблем, вони можуть бути використані вчителями для підготовки до уроків української мови, а також викладачами та студентами філологічних факультетів під час вивчення діалектної лексики.

Структура роботи. Курсова робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаної літератури, який нараховує 40 позицій, та списку використаних джерел, що містить два найменування. Повний обсяг дослідження – 35 сторінок, з яких 30 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІАЛЕКТИЗМІВ

1.1. Поняття про територіальні діалектизми

Загальнонародна мова виявляється в двох основних різновидах або формах, що виступають під назвами літературна і діалектна мова, яка на відміну від першої характеризується відсутністю писаних для неї правил, переважно усною формою вияву та обмеженою сферою вживання. До діалектної мови належать територіальні та соціальні діалекти. Територіальними діалектами послуговуються представники народу, що проживають на спільній місцевості, а соціальні діалекти притаманні окремим професійним, соціальним чи віковим групам населення.

Ми зупинимося на розгляді понять «територіальний діалект» та «територіальні діалектизми», які потрібно розмежувати, оскільки вони не є тотожними. У «Словнику лінгвістичних термінів» Д. І. Ганича, І. С. Олійника знаходимо такі тлумачення досліджуваних термінів: територіальний діалект – «відгалуження від загальнонародної мови, на якому говорить частина племені, народності або нації пов'язана територіальною спільністю», а діалектизми – «фонетичні, морфологічні, синтаксичні і лексичні особливості, які властиві окремим діалектам (і відсутні в літературній мові)» [7, с. 64–65]. Територіальний діалект – це різновид мови, яким послуговуються на обмеженій території, а діалектизми – лексеми, конкретні представники цієї мови, що мають відмінні особливості від літературних слів на будь-якому мовному рівні.

П. Ю. Гриценко, автор статті про діалект в енциклопедії «Українська мова», також стверджує, що територіальний діалект – це різновид національної мови, який є засобом спілкування людей,

об'єднаних спільністю території, елементів культури, традицій, самосвідомості [37, с. 145].

Подібний погляд на це питання простежується в більшості науковців, зокрема М. А. Жовтобрюх про територіальні діалектизми зазначає: «Слова, вживані в окремих говорах або наріччях і не поширені в мові всього народу, належать до категорії діалектної лексики, до так званих діалектизмів, чи провінціалізмів» [13, с. 59]. М. М. Шанський зауважує, що діалектна лексика є позалітературною лексикою усного розмовно-побутового мовлення певної частини народу, яка об'єднана спільною територією [39, с. 115]. Діалектизми охоплюють різноманітні сфери життя суспільства, та передусім вони пов'язані з побутом, родинними стосунками, виробничою діяльністю.

Важливо зазначити, що літературна і діалектна мова не виключають, а взаємодоповнюють одна одну, вони весь час активно взаємодіють, унаслідок чого місцеві діалекти зазнають поступового витіснення діалектних особливостей, а літературна мова змінюється через проникнення в неї спеціальних регіональних слів або через засвоєння носіями літературної мови специфічної для певної території манери вимови певних лексичних одиниць [27, с. 88]. Це одним результатом взаємодії діалектної та літературної лексики є явище, коли цілісне значення нормативного двослівного сполучення замінюється одним говірковим елементом [11, с. 19]. Усі зміни дійсно надзвичайно виразно простежуються в лексиці – наймобільнішій складовій частині мови. Також взаємодоповнення цих різновидів мов яскраво видно в тому, що деякі діалектизми є єдиними назвами певних понять чи явищ у загальнонародній мові, хоч більшість діалектизмів дублюють значення слів літературної мови.

Лексика говірки, подібно до слів літературної мови, становить організовану сукупність взаємопов'язаних елементів – єдину систему [8, с. 5]. Діалектна мова складається саме з таких систем, тобто окремих одиниць, що виступають на певних обмежених територіях. Найменшою територіальною діалектною одиницею і є говірка – діалектна мікросистема, системи діалектних мікросистем утворюють говори або діалекти, а макросистеми діалектних мікросистем – наріччя. Усі ці одиниці перебувають між собою в складних взаємозв'язках [24, с. 4], у них багато відмінних особливостей, на основі яких і здійснено поділ, та все ж вони мають характерні риси на фонетичному, акцентному, словотвірному, лексичному та граматичному рівнях, що їх об'єднують.

За такими визначальними рисами територіальні діалекти і об'єднуються в наріччя. В українській мові розрізняють три наріччя: південно-західне (на території Вінницької, Хмельницької, Тернопільської Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької, Закарпатської областей, у південних районах Житомирської, Рівненської, Волинської областей, у деяких районах Черкаської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської областей), що об'єднує лемківський, надсянський, закарпатський, покутсько-буковинський, гуцульський, бойківський, наддністрянський, волинський і подільський діалекти; південно-східне (на території південних районів Київської та Сумської областей, на всій території Харківської, Луганської, Донецької, Полтавської, Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської майже у всіх районах Черкаської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської областей), до якого входять середньонадніпрянський, слобожанський та степовий діалекти; північне, або поліське наріччя (на території Чернігівської області, в північних районах Сумської, Київської, Житомирської, Рівненської та Волинської областей), до якого належать західнополіський, середньополіський,

східнополіський діалекти [37, с. 145]. Кожне наріччя обов'язково має багато особливостей, що не повторюються в інших говорах та літературній мові, це надає їм унікальності.

Слід сказати, що чіткого розподілення сусідніх наріч немає, їхні межі досить розмиті, на них зафіксовано смуги перехідних говірок. Іноді в межах однієї говірки важко знайти двох носіїв мови, які говорили б повністю однаково [38, с. 13]. Тому дуже важливо детально досліджувати мовні особливості кожної діалектної одиниці.

Таким чином, відносна обмеженість сфер вживання діалектної мови в порівнянні з літературною, ніяк не має позначатися на потребі її дослідити. Процес вивчення української загальнонародної мови передбачає рівноправне дослідження як літературної, так і діалектної мови [26, с. 8].

Територіальні діалектизми досліджує діалектологія – розділ мовознавства, що вивчає діалектну мову, її територіальну диференціацію, історію формування мовно-територіальних утворень і окремих мовних явищ, співвідношення та взаємодію з іншою формою існування мови етносу – літературною, соціальними діалектами [37, с. 149]. Завдяки цим дослідженням, територіальні діалектизми зареєстровані і відображені в регіональних лінгвістичних атласах, у загальнонаціональному «Атласі української мови», а також у діалектних словниках.

Їх фіксація дійсно важлива, адже нині відбувається процес виходу діалектизмів із активного словника сучасної мови. Вони майже не вживаються в деяких стилях, наприклад, науковому, діловому. Діалектизми використані в художній мові звертають на себе значну увагу, оскільки на тлі літературної мови здаються досить незвичними, а від того яскравими [1, с. 56]. Діалектна лексика широко використовується українськими письменниками як попередніх епох, так сучасності.

У художній літературі діалектизми підкреслюють територіальне походження персонажів, їх індивідуальні особливості, освіту, гумор чи настрої у момент зображення [1, с. 51]. Вони використовуються тоді, коли твір потрібно максимально наблизити до зображуваної дійсності, описати життя з усіма його подробицями, відтворити місцевий колорит, характери та мовлення героїв.

1.2. Принципи класифікації діалектної лексики

Діалектній лексичі, як важливому розділу мовознавства, належну увагу приділило багато визначних науковців: С. П. Бевзенко, Ф. Т. Жилко, П. Ю. Гриценко, І. Г. Матвіяс, Я. В. Закревська, Й. О. Дзендзелівський, І. І. Слинко. Кожен з них намагався висвітлити власний погляд стосовно територіальних діалектизмів. Існує кілька класифікацій діалектної лексики. У деяких із них досить детально розглянуто особливості всіх видів територіальних діалектизмів, а в інших увагу зосереджено лише на основних групах.

Традиційно діалектну лексику класифікують за певними рисами, якими діалектні слова відрізняються від літературних на всіх мовних рівнях, на основі цього їх і поділяють на групи. В енциклопедії «Українська мова» виділяють діалектизми акцентуаційні, фонетичні, словотвірні, граматичні, лексичні, семантичні, фразеологічні [37, с. 145]. Кожна група територіальних діалектизмів тут пояснена автором статті, наведено достатньо прикладів. Важливо, що лексичні діалектизми тут поділено на дві групи: власне лексичні та етнографізми. Варто звернути увагу на групу фразеологічних діалектизмів, оскільки в подальших класифікаціях її часто не враховують. Про неї зазначено, що «фразеологічні діалектизми в своїй структурі відбивають фонетичні,

граматичні, лексичні особливості різних діалектів, тому в літературних джерелах виступають як варіантні» [37, с. 147].

Подібні групи виділяє А. К. Мойсієнко:

– фонетичні діалектизми – слова, що відрізняються від літературних лексичних одиниць окремими звуками;

– акцентні діалектизми – слова, що відрізняються від літературних слів наголосами;

– граматичні діалектизми – слова, що відрізняються від літературної норми певними граматичними формами;

– словотвірні діалектизми – слова, що відрізняються від літературної мови способом творення, а саме іншою комбінацією афіксів з твірними основами;

– лексичні діалектизми – слова, що відрізняються від слів літературної мови всією лексею або семантикою, серед них виокремлено власне лексичні, етнографічні та лексико-семантичні діалектизми [27, с. 90].

Як бачимо, автор наукової праці не виділяє окремо семантичні діалектизми, а відносить їх до групи лексичних, також він не зосереджує увагу на фразеологічних діалектних лексемах.

М. М. Шанський у своєму посібнику «Лексикология современного русского языка» виокремлює п'ять груп діалектизмів: лексико-фонетичні, лексико-словотвірні, а також власне лексичні, етнографічні та лексико-семантичні, вивівши їх в окремі групи [39, с. 116 – 118]. Хоч до цього ми спостерігали, що три останні групи попередні автори об'єднували в єдину групу лексичних діалектизмів.

А от у «Сучасній українській літературній мові» за загальною редакцією І. К. Білодіда розглядають тільки лексичні, етнографічні, семантичні та словотвірні діалектизми. Їх тлумачення вже більш

конкретні: лексичні діалектизми – слова, які позначають поняття, для вираження яких у загальнонародній мові вживаються інші лексеми. Етнографічні діалектизми – це назви місцевих реалій, явищ і понять, що не відомі або не використовуються за межами певного говору. Семантичні діалектизми – це слова-омоніми до літературних лексем, що в місцевих говорах мають інше значення [34, с. 183–192]. Подібний погляд представлено у праці І. П. Ющука, але він називає лексичні діалектизми «словниковими» [40, с. 219].

У деяких підручниках з української мови розглядають три групи діалектизмів: власне лексичні, етнографічні та лексико-семантичні, тлумачать їх подібно до попередніх [35, с. 186]. Отже, так звана підручкова класифікація спрощена, адже розглядає лише найчисельнішу групу, а саме лексичні діалектизми.

У мовознавстві наявний ще один підхід до класифікації діалектної лексики, що здійснюється за допомогою зіставлення діалектизму з нормативною мовною одиницею. Такий підхід знаходимо у праці С. П. Бевзенка «Українська діалектологія». Автор стверджує, що серед діалектних відмінностей у лексиці, якщо виходити із принципу співвідносності, потрібно розрізняти два типи:

- протиставні (співвідносні);
- непротиставні (неспіввідносні).

До протиставних лексичних діалектних відмінностей, які полягають у тому, що в діалектах і літературній мові вживаються різні слова для позначення одного й того ж слова, С. П. Бевзенко відносить кілька різновидів: власне лексичні, або словникові; лексико-семантичні; лексико-словотвірні; лексико-фонетичні. А непротиставні відмінності полягають у наявності в певному діалекті слів, яких немає в інших

діалектах, тому що вони не мають відповідних предметів, понять чи явищ [2, с. 177–178].

Подібний підхід знаходимо в «Сучасній українській літературній мові» за загальною редакцією І. К. Білодіда: «Територіально обмежена лексика за характером її відношення до загальнонародного словника може бути протиставна, або співвідносна, і непротиставна, або неспіввідносна. До протиставних чи співвідносних діалектизмів належать ті, що мають семантично рівнозначні відповідники в лексиці загальнонародного вживання, а до непротиставних, або неспіввідносних належать діалектизми, що в загальнонародному словнику семантично рівноправних відповідників не мають» [34, с. 192]. До лексики протиставного типу автори відносять лексичні, семантичні й словотвірні діалектизми, а до непротиставного типу – етнографічні.

Доцільно буде розглянути застосування класифікації діалектної лексики безпосередньо в наукових працях та статтях мовознавців, що досліджують мову художніх творів. З огляду на такий підхід до дослідження, ми проаналізували статті І. Г. Матвіяса, у яких науковець розглядає мову творів відомих українських письменників. На прикладі однієї з них визначили, що він виокремлює територіальні діалектизми в різних царинах мови: фонетичній, словотвірній, лексичній та синтаксичній [21, с. 96–99].

Натомість А. М. Поповський у статті «Південно-східні риси у збірці поезій Івана Манжури «Степові думи та співи» розмежовує лексичні, етнографічні та семантичні діалектизми, наводить достатньо прикладів. Також він досліджує фонетичні, морфологічні та синтаксичні говіркові риси в мові поета [30, с. 209–213].

Ж. В. Колоїз у статті, присвяченій діалектизмам, що використала М. Матіос у романі «Солодка Даруся», характеризує діалектні

особливості на різних мовних рівнях: фонетичному, словотвірному, лексичному, граматичному та фразеологічному [15, с. 99]. Дослідженню останньої групи діалектизмів потрібно віддати належне місце, оскільки не всі мовознавці звертають на неї достатню увагу. Отож, більшість дослідників послуговуються традиційною класифікацією діалектизмів. Звичайно ж вона зазнає різноманітних варіацій, які залежать від конкретного матеріалу дослідження.

Стосовно класифікації лексики на групи відносно семантичних зв'язків між елементами говірок П. Ю. Гриценко в монографії «Моделювання системи діалектної лексики» зазначає, що семантичні зв'язки елементів мікросистеми, розмежування лексико-семантичної системи на групи відповідатимуть дійсності лише тоді, коли дослідник спиратиметься на виявлений комплекс різнотипних смислових зв'язків елементів системи. Основні з них зумовлюють появу таких груп: предметних, або тематичних; етимологічних; термінологічних груп слів; лексико-граматичних класів; словотвірних груп, ланцюжків; семантико-синтаксичних; фонетико-семантичних; номінативних груп слів [8, с. 8].

До семантичних зв'язків, які детермінують появу тематичних груп діалектологи звертаються найчастіше. Так, І. Г. Матвіяс зазначає, що в академічному «Словнику української мови» лексичні діалектизми класифікуються відповідно до таких тематичних груп: сфера побутово-виробничої діяльності; назви тварин і птахів; назви рослин і дерев; спорідненість, свояцтво та інші стосунки між людьми; етнографічні назви; абстрактні діалектні назви; експресивні слова; терміни [19, с. 66–68]. Діалектна мова не поступається перед літературною за кількістю тематичних груп та їх лексичною наповненістю.

Й. О. Дзендзелівський у «Програмі для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови» також вдається до поділу діалектної

лексики на тематичні групи. Він називає значно більше груп: сільськогосподарські культури; сільськогосподарські знаряддя; рільництво; бджільництво; рибальство; транспорт і комунікація; будівництво; меблі та інші хатні речі; їжа, напої; посуд, кухонне начиння; одяг, взуття, прикраси; сім'я, спорідненість, свояцтво; анатомічні назви; людина і її риси; медицина, ветеринарія, гігієна, санітарія; ткацтво; млинарство; теслярство, ковальство, гончарство; рослини; дикі тварини; дикі птахи; земноводні плазуни; комахи; рельєф; метеорологія, астрономія; звичаї, ігри, розваги, обряди, повір'я [10, с. 12–269]. Дослідник виокремлює чимало груп, щоправда, деякі з них можна було б об'єднати за значною подібністю.

Мовознавці класифікують діалектизми відповідно до частиномовної належності. Усі погоджуються, що найбільше діалектизмів серед іменників, а найменше серед службових частин мови. У статті І. Г. Матвіяса зазначено: серед діалектизмів, наведених у «Словнику української мови», найбільше іменників, значно менше дієслів і дієприкметників, ще менше прикметників і прислівників, діалектні форми числівників, займенників, вигуків, сполучників, часток та прийменників представлені поодинокі [19, с. 64]. У цьому словнику реально відбито частотність вживання в загальнонародній українській мові діалектизмів, що належать до певних частин мови.

Отже, актуальне питання діалектології: вивчення всіх мовних рівнів говорів – від фонетичного до синтаксичного, потребує вирішення проблеми класифікації територіальних діалектизмів, яка нині не розв'язана.

У роботі ми розкрили різні підходи до класифікації діалектизмів і простежили, що багато з них недосконалі, деякі дублюють попередні спроби класифікації. Вирішення цієї проблеми важливе, оскільки

постійне збирання та систематизація діалектного матеріалу допоможуть розширити фактичну базу діалектної лексикології, яка несе відомості про ментальність нації та її духовні набутки.

Значну інформацію про побут, трудову діяльність та ціннісні орієнтири народу несуть територіальні діалектизми, які використовують письменники у своїх творах. Завдяки діалектизмам художнє мовлення таких авторів стає більш різноманітним та яскравим.

Чимало відомостей про життя носіїв буковинських говірок знаходимо у творчому доробку М. Матіос, яка активно послуговується діалектною лексикою. Зазвичай, письменниця використовує територіальні діалектизми зі стилістичною метою, так, наприклад, діалектна лексика в її творах часто виступає художнім засобом створення місцевого колориту.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІАЛЕКТИЗМІВ У
МОВІ ТВОРІВ МАРІЇ МАТІОС «НАЦІЯ. ОДКРОВЕННЯ»
ТА «ЧОТИРИ ПОРИ ЖИТТЯ»

Багато письменників, репрезентуючи свою творчу манеру, акцентують на місцевості, у якій вони народилися. До таких авторів належить і сучасна письменниця Марія Матіос, яка часто звертається до територіальних діалектизмів південно-західного наріччя, а саме лексем буковинських говірок. Діалектизми – важливе джерело інформації про духовні цінності та побут народу на різних територіях його проживання, тому вони потребують детального вивчення.

Зібраний фактичний матеріал дав змогу виокремити:

- а) лексичні діалектизми;
- б) етнографічні діалектизми;
- в) семантичні діалектизми.

З огляду на особливості матеріалу роботи, він буде структурований за однією з зазначених вище класифікацій, де діалектизми поділяються на такі ж групи: лексичні, етнографічні та семантичні. Нам імпонує саме ця класифікація, оскільки вона пропонує розглядати ті групи лексем, які цікавлять нас у творчому доробку Марії Матіос.

Досліджувані діалектизми, залежно від їх семантичної структури, ми об'єднаємо в тематичні групи. Класифікуємо за частиномовною належністю, де розглянемо як самостійні, так і залежні лексико-граматичні розряди слів.

2.1. Лексичні діалектизми

Як уже зазначалося, лексичні діалектизми – це слова, що позначають поняття, для вираження яких у загальнонародній мові вживаються зовсім інші назви. Так, із загальнонародними словами «лексичні діалектизми мають тотожний план змісту при нетотожному плані вираження» [15, с. 108].

У досліджуваних творах вони широко представлені і репрезентують різні тематичні групи. Сфера побутово-виробничої діяльності є найчисельнішою групою, підтвердження цьому знаходимо в контекстах, де згадуються, наприклад, назви продуктів харчування: *Падаю **пляцком** до ваших ніг, юначе, і дихаю порохами з-під них* (2, с. 59), де **пляцок** – «корж» [5]; *Корнелія в Кутах такі сливки чи **ябка** на оцю Калинину турецьку хустку виміняє* (1, с. 121), де **ябло** – «яблуко» [5], останній діалектизм утворився внаслідок випадання частини морфемі з відповідного йому літературного слова (пор.: *яблуко*).

До побутової сфери належать діалектизми, засвідчені в контекстах: *Він **гудз** на свою голову й без неї знайде* (1, с. 37), де **гудз** – «гуля» [5]; *Укотре сьогодні повстаю зі сну й утоми спеченими губами, медами і **ропою** своїх сотів і хлібів* (2, с. 15), де **ропа** – «сукровиця; пійт» [5]; *Обкладені люди страхом, як щури **трійлом*** (1, с. 45), де **трійло** – «отрута» [5]; *...стільки випраного **шмаття** рукавами вдолину й плечима до сонця висіло на тонкій жердці...* (1, с. 31), де **шмаття** – «одяг, білизна» [9, с. 217]. У буковинських говірках діалектизм, засвідчений в останньому контексті, доволі часто трапляється в іншому звуковому оформленні, зокрема із закінченням *-е* – *шматє*. На місці проілюстрованих діалектизмів можна було вжити літературні слова,

тотожні їм за змістом, та письменниця умисне звертається до діалектної лексики, щоб яскравіше змалювати зображувану місцевість.

Сфера побуту відтворена і за допомогою таких діалектизмів, як-от: *Юрко з Коляєм несли на плечах двоє бесаг із речами* (1, с. 119), де *бесаги* – «подвійна торба» [5]. Граматична форма діалектизму демонструє історичне явище говіркового іменника: двоїну. До цієї тематичної групи належить і лексема *бербениця*, що означає «діжечка, барило» [5], з такого контексту: *...а на дерев'яних полицях упереміш із бербеницями з зуслянкою й гарцями зі сметани темніли круглі боки медівників і пампушок...* (1, с. 142).

Побутово-виробнича тематична група діалектизмів представлена також назвами приміщень, як-от: *І мій тато відморозив ноги, і його повезли у Вижницю в лічницю* (2, с. 196), де *лічниця* – «лікарня» [5]; *А віддавати його в дідорню вона би не віддала, навіть коли б дід спав роками* (1, с. 29), де *дідорня* – «дім для людей похилого віку» [5]; *Але таки пішла своїми ногами до порога, ніби подибулькала після нічного сну до виходку* (1, с. 5), де *виходок* – «нужник, убиральня» [5]. Говіркова назва приміщення наявна й у контексті: *Тонка як нитка смужка світла все ж пробивалася в темряву кривки* (1, с. 92), де *кривка* – «схованка; місце таємного зберігання чогось або перебування когось; потайник» [5].

Лексичні діалектизми, що належать до тематичної групи, пов'язаної з побутово-виробничою діяльністю, подекуди вживаються в переносному значенні, наприклад: *...чуючи, як подзенькують і на ньому ланці страху і непевності...* (2, с. 207), де *ланець* – «ланцюг» [5].

Нерідко діалектні лексеми зрозумілі з контексту: *Якось, разом вибиваючи дерев'яними праниками визолене білля на ріці, Естер поскаржилася Сандулячці...* (1, с. 14), де *білля* – «білизна» [5]; *Софія – саме в той момент – кочергою пхала в піч таси з тістом на хліб* (1, с. 5), де *таса* – «форма для випікання хліба, печива» [9, с. 181], тому зазвичай

не потребують детального пояснення. А подекуди тлумачення лексичних діалектизмів знаходимо в самому творі, наприклад: *Та найбільше на Климичиній садибі було кушуру – сухого кукурудзяного бадилля* (1, с. 95), де **кушуру** – «кукурудзяне стебло, кукурудзиння» [5].

Така тематична група, як спорідненість, свояцтво, інші стосунки між людьми та вікові особливості, у творах М. Матіос широко представлена. Наприклад, у контекстах: *Сказала хрещена матка, мацаючи під моїм колісь розкішним волоссям грубу дратву швів* (2, с. 178), де **матка** – «мати» [5]; *А хіба неньо не були такі замкнені, як скала?..*(1, с. 41), де **неньо** – «батько» [5]; *Тим часом чоловіки – вуйки та сусіди – збивали столи для поминок* (2, 174), де **вуйко** – «дядько з боку матері, брат матері; старший за віком чоловік» [5]; *Щасливої дороги, донцю* (1, с. 131), де **донця** – «донька» [5]; *І дідо, і твій тато, і вій вуйко Петро* (2, с. 200), де **дідо** – «дід; старший чоловік» [9, с. 200], спостерігаємо діалектизми на позначення спорідненості між людьми. Остання лексема яскраво демонструє відмінність між граматичними характеристиками літературних та діалектних слів (пор.: *дід* – чоловічий рід, **дідо** – середній). Варто зазначити, що діалектизми **матка**, **неньо**, **дідо**, **донця** не потребують контексту та пояснень, а діалектизм **вуйко** нині настільки поширений, що зрозумілий не лише мовцям південно-західного наріччя.

Діалектизми із семантикою стосунків між людьми спостерігаємо на таких прикладах віддієслівних іменників: *А тоді час був такий, що нас усіх називали бандерами, убійниками, колаборантами, прислужниками* (2 с. 225), де **убійник** – «забіяка» [5] (пор.: **убійник** ← *убити*); *Хоча краще була б роздала ті гроші прошакам під церквою* (2, с. 92), де **прошак** – «жебрак» [5] (пор.: **прошак** ← *просити*), у цій лексемі наявне чергування приголосних *с // ш* внаслідок впливу колишнього *j. Деякі діалектизми цієї тематичної групи мають синоніми, що теж вживаються в творі, як-от:

З Підзахаричів і міліціанта забрали, і його жінку, й **любаску** (1, с. 83), де **любаска** – «коханка» [9, с. 116]; *Дай, Боже, вам здоров'я і файну **любку*** (1, с. 35), де **любка** – «коханка; мила, дорога, кохана» [9, с. 116], та, як бачимо, друга лексема має й інше значення, окрім синонімічного до діалектизму **любаска**.

Часто письменниця звертається до такого діалектизму, як **газда** – «господар» [5], що спостерігаємо, наприклад, у контексті *Колись на нашому хуторі було шістнадцять хат **газдів*** (2, с. 195), де він використовується задля того, аби налаштувати читача на цілісне сприйняття відображуваної місцевості.

Подекуди трапляються лексичні діалектизми весільної тематики, які засвідчують стосунки між людьми: *Юрко буде молодим, я – за дружку, Коляй за **дружбу*** (1, с. 113), де **дружба** – «товариш молодого, що бере участь у весільному обряді» [5]. Проілюстровану лексему можна віднести і до семантичних діалектизмів, оскільки вона наявна також в літературній мові, де має інше значення: «стосунки, відносини, в основі яких лежить взаємна прихильність, довіра, відданість, товариська солідарність, духовна близькість, спільність інтересів» [5].

У творах письменниці зрідка спостерігаємо лексичні діалектизми зі значенням вікових особливостей, наприклад, у контексті: *Молодіж носить хлопцям у ліс повідомлення* (1, с. 79), у якому **молодіж** – «молодь» [9, с. 125]. Також подекуди трапляється говіркова назва чоловічої статі: *Та що таке безслав'я, коли ти одурена і забута молодим **хлопом**?* (2, с. 126), де **хлоп** – «чоловік, мужчина, хлопець» [5], цей діалектизм запозичений з польської мови, на що вказує звукосполучення -ло- на місці східнослов'янської повноголосної форми.

Не менша за обсягом і тематична група абстрактних діалектних назв. Наводимо приклади таких лексем: *Вони можуть **напитися**, **вдаритися** у*

блуд, *набити комусь пику* (2, с. 90), де *блуд* – «блукання; неправильна, помилкова дія, думка, помилкове твердження, помилка» [5]; ...у *мурашиному огромі людей, в океані шепотів і пестоців* (2, с. 19), де *огром* – «шум, гамір; громаддя» [5]. Деякі з діалектизмів цієї групи пов'язані з фізіологічним станом людини, наприклад: ...*здорова з вечора людина на ранок упала в лежу, три роки лежала снопом...* (1, с. 4), де *лежа* – «тяжка хвороба, за якої лежать у постелі» [5]; *Уласій по тих злогох її півроку жалів* (1, с. 45), де *злоги* – «пологи» [5]. Ці діалектизми використовуються як художні засоби відтворення життя місцевого населення.

В одному з творів наявні абстрактні назви на позначення почуттів: *І сотня розсипаних трояндових пелюсток гоїдалася і пахла на підлозі, на простирадлах, в її волоссі, і навіть за комірцем блузи, рожевіючи з устиду чи зухвалості* (2, с. 52), де *устид* – «сором, стид» [5]; *Але, тільки зачувши у собі хить до нападу, витягала звідкись біле, капітуляційне, полотнище* (2, с. 70), де *хить* – «пристрасть, нахил, потяг до якоїсь діяльності чи якихось занять» [5].

У досліджуваних творах часто трапляються діалектні лексеми, що стосуються природи, наприклад, назви рослин та їх частин наявні в контекстах: *Ти пахнеш, як ружа із райського саду* (2, с. 11), де *ружа* – «троянда» [9, с. 166]; *Проти сонця жовтіла суха трава – псюрка, ліниво пощипувана вівцями та ягнятами* (1, с. 62), де *псюрка* – «біловус (трава)» [9, с. 159]; *Якось під осінь хотів було Тимофій зрубати нижнє – обвисле, як нестрижені чоловічі вуса, – гілля трепети та зробити з нього настил для підлоги в стодолі* (1, с. 8), де *трепета* – «осика» [5]; ...*мене ведуть на плаху...* (2, с. 162), де *плаха* – «шматок розколотої навіпіл деревини, колоди; поліно» [5], безумовно, що тут діалектизм вжито в переносному значенні, що означає – «на страту».

Тематична група, що представляє назви тварин і птахів, проілюстрована лише назвами останніх: *Яструб падав на **каню** – і пір'я розліталось по лісах і горах* (2, с. 47), де **каня** – «хижий птах родини яструбових, схожий на шуліку; знищує гризунів» [5]; *Я справді думав пережити цю епоху **круків** сам, бо не хочу, щоб на тебе упало бодай одне пір'я з їхніх чорних крил* (2, с. 27), де **крук** – «великий хижий птах із блискучим чорно-синім пір'ям, що живе подалі від осель; ворон» [5]; *Килино, чого то у вас **когути** зелені?* (1, с. 94), де **когут** – «півень» [5]. Як бачимо, авторка згадує птахів, які часто водяться на Західній Україні, а до назв тварин у зазначених творах не звертається взагалі.

Інші лексичні діалектизми цієї тематичної групи, наприклад: *Злиняють поцілунки на тілі, як ранкові **звізди*** (2, с. 26), де **звізда** – «зірка» [9, с. 81], називають явища природи, але у творчому доробку письменниці вони трапляються рідко (ця лексема ілюструє явище другої палаталізації, пор.: *gvoizda > *zvizda*).

Найбільше лексичні діалектизми представлені в системі повнозначних частин мови – іменників, прикметників, дієслів і прислівників, які у своєму розвитку зазнають постійних кількісних та якісних змін [34, с. 184]. Усі вищезазначені лексичні діалектизми різних тематичних груп мають частиномовне значення предметності, тобто належать до іменників. Тепер перейдемо до розгляду діалектизмів, що мають частиномовне значення процесуальної ознаки (дієслова) та непроцесуальної ознаки (прикметники і прислівники).

За своїм семантичним значенням дієслова належать до тематичної групи, що об'єднує назви дій, робіт та процесів. Деякі лексеми цієї групи, що зафіксовані в одному з творів М. Матіос, пов'язані з органами відчуття, наприклад: *Нічиє слово не **діткнулося** її напруженого слуху* (2, с. 44), де **діткнути** – «доторкатися; діяти на органи відчуття» [5];

Сапа літала в руках її доти, доки не **заздріла** через паркан молодицю в білій хустці з кошиком квасолі (1, с. 101), де **заздріти** – «побачити» [5]. Майже всі мовці розуміють такі дієслова, як: *Не **пужай** людей, дитинко, Миколайчику* (1, с. 66), де **пужати** – «лякати, страхати» [9, с. 159]; *А на шостий тиждень сказав сусідам у палаті: «Бодай би там **затратилася** у тій хаті, що не разу не прийшла до мене!»* (2, с. 196), де **затратитися** – «втратитися, зникнути» [5].

Для розуміння деяких діалектних лексем представниками інших наріч потрібно наводити контекст чи подавати тлумачення, як-от: *Хіба ви не видите, як вони **тручають** вас один на одного?* (1, с. 45), де **тручати** – «штовхати; спихати» [5]; *Лікарка, я сама від тоді **бриджу** кров'ю, хоча лиш тепер розумію свою давню подругу* (2, с. 127), де **бридити** – «викликати огиду» [5], у цьому слові спостерігаємо чергування приголосних *д // дж* внаслідок впливу колишнього *j. У такому контексті: *...ї навколо неї **гопасували** водяні бризки, переливаючись у місячному світлі сріблом і діамантами* (1, с. 146), де **гопасувати** – «стрибати, танцювати», авторка сама тлумачить діалектизм, подаючи примітку, адже він не надто непоширений.

Деякі лексичні діалектизми, що належать до лексико-граматичного розряду дієслів, позначають процеси, пов'язані з почуттями, наприклад: *То хто буде **навидіти** чи любити той цокіт?!* (1, с. 51), де **навидіти** – «поважати; любити» [9, с. 128]; *...землиця тебе буде любити, трава тебе буде голубити, і не почую я більше твого дорогого голосу, і не скажеш ти мені лагідне слово, і не вчуєш ти, як я за тобою плачу і як за тобою **баную**...* (2, с. 179), де **банувати** – «сумувати, журитися» [5].

Наведені контексти доводять: дієслівні діалектизми – дійсно значно рідше явище, ніж діалектизми лексико-граматичного розряду іменників.

Така тематична група, як назви якостей, репрезентує лексичні діалектизми, що мають значення атрибутивності. Подібні лексеми спостерігаємо в контекстах: *Але, мій полковнику, ти ж краще за будь-кого знаєш, що мораль повсюдно **дрантива** – як прозорі намітки* (2, с. 62), де **дрантива** – «драна» [5]; *Отак, мій **затятий**, бачиш мою веселу – як айстра, блузку?* (2, с. 61), де **затятий** – «зціплений, міцно затиснений» [5]. Деякі з них характеризують протилежні між собою якості характеру: *...маємо завдання проковтнути відведений нам відрізок земного тривання зі швидкістю зголоднілої тварини, випущеного з вольєра звіра чи **захланного** злодія* (2, с. 155), де **захланний** – «жадібний; ненажерливий» [5]; *Дай, Боже, вам добре здоров'я і **файну** любку* (1, с. 35), де **файний** – «гарний; добрий» [9, с. 194]. Як свідчить фактичний матеріал, ця тематична група не вирізняється особливою продуктивністю.

У творах подекуди трапляються прислівники, наприклад: *Таж під тобою земля **двигить усіди*** (1, с. 38), де **усіди** – «завжди» [5]; *То є дуже **файно*** (1, с. 141), де **файно** – «гарно; добре» [5]; *А як вже друг «Береза» скаже «**Доста!**», то лиш тоді послухають його команди* (1, с. 103), де **доста** – «досить, достатньо» [5]. Деякі з діалектизмів, що належать до прислівників, авторка вживає неодноразово, наприклад, у таких контекстах: *Гризоти мало бути ціла могила – рівно стільки скільки випраного шмаття рукавами **вдолину** й плечима до сонця висіло на тонкій жердці з боку перекопаних на зиму грядок* (1, с. 31); *І я не знаю, чи наді мною чинять експеримент інопланетяни, чи уфологи, чи ідеологи, чи я ще щось маю, окрім думок, чи вже нічого і чи я головою **вдолину**, чи вгору* (2, с. 164), у яких **вдолину** – «вниз, донизу» [5].

Основна маса лексичних діалектизмів у творах Марії Матіос належить до повнозначних частин мови, але подекуди спостерігаються деякі діалектні відмінності і в системі службових слів. У говорах

південно-західного наріччя, що відображене в художній мові письменниці, крім загальноновживаних часток, вживаються говіркові, наприклад: *Най ліше отак тримає руку в неї на коліні* (1, с. 49), де *най* співвідноситься з часткою «хай, нехай» [9, с. 129]. Деякі сполучники також мають діалектні варіанти, як-от: *Його великі, трохи розкосі очі ковзали по людях якось гейби ліниво, гейби знехотя* (1, с. 34), де *гейби* – «наче, немов» [5]. Зрозуміло, що діалектні особливості службових частин мови у творах письменниці фіксуються не так часто, як лексичні діалектизми, що належать до самостійних лексико-граматичних розрядів.

Марія Матіос використовує в своєму художньому мовленні все різноманіття лексичних діалектизмів відповідно до семантичної структури. Вона часто звертається до діалектизмів, що належать до іменників, використовує говіркові дієслова, прикметники, прислівники і навіть частки та сполучники. Усі вони використовуються як засіб стилізації під місцевий діалект.

2.2. Етнографічні діалектизми

У творах, що послужили джерельною базою роботи, етнографічні діалектизми використовуються значно рідше, ніж лексичні, проте вони мають важливе значення для семантики творів, адже, відображуючи місцеві реалії, передають значення понять, яких немає в інших говорах та літературній мові. З цієї причини етнографічні діалектизми зазвичай не мають відповідників у загальнонародній мові, тому виступають як єдино можливі слова для передачі означуваних ними понять [34, с. 187].

Найпоширенішою тематичною групою етнографічної діалектної лексики, що використовує Марія Матіос, є діалектизми зі сфери побутово-виробничої діяльності. Їх уживання спостерігаємо, наприклад,

у контекстах ...*Підступи й чорна ненависть до тих, хто своїм приходом сюди закрутив природні людські стосунки, як крутіже верету* (1, с. 76), де *верета* – «різнокольоровий килим із грубої вовни» [5]; *А ми лежимо розпластані на холонучій хвої гуцульського ліжника – і захлинаємося одне одним, як люди з голодного краю захлинаються поданим куснем хліба* (2, с. 9), де *ліжник* – «кустарний килим» [5]. Стосовно інших предметів побуту спостерігаємо такі приклади: *Ту міцку сама би відпарювала молоками* (1, с. 120), де *міцка* «перша, найтонша вовна» [5]; *Удосвіта скрізь було ще тихо – й Дунусь перевів очі з дороги на гражду* (1, с. 161), де *гражда* – «комплекс будинків і господарських приміщень у гуцулів, що утворює замкнутий здебільшого прямокутний, дворик» [5]. Оскільки ці поняття відсутні поза межами побутування південно-західного наріччя, то вони виконують важливу стилістичну роль.

У досліджуваних творах трапляються назви страв, які готують представники південно-західного наріччя, як-от: *Корнелію нудило від запаху солонини й бринзи* (1, с.110), де *бринза* (інший варіант *бриндза*) – «сир з овечого молока» [5]; *Їла би будз, масло й бринзу, а по неділях – варила бануш* (1, с.120), де *будз* – «свіжий овечий сир» [5], а *бануш* – «кукурудзяний куліш на овечім салі» [5]; *...а на дерев'яних полицях упереміш із бербеницями з гусянкою й гарцями зі сметани темніли круглі боки медівників і пампушок...* (1, с. 142), де *гусянка* – «кисляк із пареного молока» [5]. Страви, які поширені на Західній Україні, майже завжди пов'язані з продуктами вівчарства, у чому ми пересвідчилися завдяки поданим контекстам.

Подекуди у творах Марії Матіос зафіксовано назви одягу, притаманного лише жителям західних регіонів, наприклад: *Калина два дні підряд провітрювала на обійсті джерги, коци, укривала, килими, хустки, запаски, сардаки, кептарі й усе, що могло бути видно здалеку...*

(1, с. 104), де *сардак* – «рід верхнього теплового короткого сукняного одягу» [5], *кентар* – «верхній хутряний одяг без рукавів» [5].

Також у творі трапляються назви, пов'язані зі специфікою гористої місцевості: *А замість води можуть бути чорниці, що ними за зірницями, всіяна кичера* (1, с. 162), де *кичера* – «гора, вкрита вся лісом, крім вершини» [5]; *Він клює дзьобиком на полонинах і пляях, на пісках і гостинцях мого тіла* (2, с. 16), де *плай* – «плескати гребені гір, відгалужень головних хребтів з пасовищами й скотопрогінними стежками в Карпатах» [5]. Оскільки гори розташовані переважно на території південно-західного наріччя, то цілком очевидно, що цими діалектизмами рідко послуговуються в межах інших наріч, де в них немає потреби.

Подекуди етнографічні діалектизми розширюють межі визначених дослідниками тематичних груп, не вписуючись у них, наприклад: *Як жаль, що сама я – не знахарка, не мольфарка, і не ворожбитка, щоб відмовити і злити зло з нього...* (2, с. 20), де *мольфарка* – «чарівниця» [5]; *...місяць вихоплював його постать із ночі, як молодого чугайстера* (1, с. 123), де *чугайстер* – «білий велетень; фавн» [5]. Ці діалектизми належать до сфери міфології. Сюди ж можна віднести і поодинокі етнографічний діалектизм із лексико-граматичного розряду дієслів: *У літі би мольфарила від тучі, в зимі – говорила з вітрами* (1, с. 119), де *мольфарити* – «чарувати» [5].

Оскільки іменників серед діалектизмів найбільше, то не викликає подиву те, що майже всі представлені вище етнографізми мають частиномовне значення предметності. Етнографічні діалектизми несуть значне стилістичне навантаження. Письменниця вдається до них, аби якнайточніше відобразити події у творі, побут місцевих жителів, якомога ефективніше відтворити художню дійсність, перенести читача в національне середовище, зображуване у творах.

2.3. Семантичні діалектизми

Основною причиною виникнення семантичних діалектизмів є відносна ізоляція місцевих говорів у процесі їх розвитку, через що певна частина слів спільного вживання розвивала власні, відмінні від інших, значення [34, с. 191].

Найвужчою групою серед територіальних діалектизмів, представлених у творчості Марії Матіос, є семантичні. У досліджуваних творах вони представлені поодинокі: *А замість води можуть бути чорниці, що ними за зірницями всіяна кичера* (1, с. 62), де *зірниця* – «молоде дерево, яке виросло з зерна, насінини» [5], хоч загальнонародне значення цієї лексеми таке: «1) ранкова або вечірня зірка; 2) яскраве освітлення горизонту перед сходом і після заходу сонця; 3) короткий світловий спалах без грому на обрії уночі або ввечері – відблиск далекої грози; блискавиця» [5]. Уже на першому ж прикладі бачимо, що для таких лексем надзвичайно важливим є контекст, оскільки поза ним вони не сприймаються як відхилення від норм української літературної мови.

У реченнях, де ілюструється побутово-виробнича тематична група таких семантичних діалектизмів, як: *А сина лишила на господарці* (1 с. 15); *Він клює дзьобиком квіти на полонинах і плях, на пісках і гостинцях мого тіла* (2, с. 16), де *господарка* – «господарство» [5], а *гостинець* – «великий битий шлях, шосе» [5], контекст відіграє важливу роль. Адже без нього ми не можемо визначити, що ці лексеми – семантичні діалектизми, тому що такі ж слова наявні в літературній мові і там вони мають інше значення.

Подекуди не зрозуміло, у якому значенні авторка використовує лексеми: літературному чи діалектному, наприклад: *Корнелія мовчки нарізала на столі солонину* (1, с. 110), де *солонина* в літературній мові

означає «засолене про запас м'ясо» [5], а його діалектне значення – «сало» [5]. Контекст не надає змоги однозначно витлумачити проілюстроване слово, оскільки подана літературна лексема та семантичний діалектизм мають доволі подібні значення.

Марія Матіос часто вводить діалектизми в мову персонажа, щоб наголосити на його походженні, на місці, де відбувається дія, як-от: *Що ти хотіла, синку?* (1, с. 132), де *синок* – «дитина», як зазначає у примітці сама авторка, хоч представники інших наріч звикли, що синок – це «особа чоловічої статі стосовно своїх батьків» [5]. Непідготовленому читачеві важко сприйняти те, що між родом іменника та дієслівним суфіксом минулого часу є нібито невідповідність.

Семантичні діалектизми можна поділити на два види: 1) ті, що мають спільні значення з загальноновживаними, але відрізняються від них новими значеннями; 2) ті, що в місцевих говорах мають відмінні значення від загальнонародних [34, с. 190]. Попри те, що семантичних діалектизмів першого виду в сучасній мові більше, ніж другого, та лексеми, що представлені в роботі, належать переважно до другої групи: у говорах вони вживаються в іншому значенні, ніж у літературній мові.

Варто зазначити, що ця група діалектизмів також представлена лише іменниками, оскільки це найширший лексико-граматичний розряд слів.

Отже, дослідивши лексичні, етнографічні та семантичні діалектизми засвідчені у творчому доробку Марії Матіос, ми з'ясували, що вони своєю семантичною структурою представляють різноманітні тематичні групи. Також підтвердили думку науковців про те, що відповідно до частиномовної класифікації серед територіальних діалектизмів найбільше іменників, а найменше – лексем, що належать до службових частин мови.

ВИСНОВКИ

Становлення лексичних норм сучасної української літературної мови супроводжувалося її безпосередньою взаємодією з місцевими говорами. Інтеграційні процеси, що відбувалися протягом кількох століть, а також високий рівень розвитку народнописенної творчості активізували утворення міждіалектних лексичних норм, підготували ґрунт для виникнення нової української літературної мови на народній основі. А відтак, мова говірок відіграла одну з провідних ролей в утворенні літературної.

На початку ХХ століття зменшується приплив діалектизмів в українську мову, спостерігається активне прагнення до об'єднання надбань літературної мови на всій Україні, до розвитку єдиної української літературної мови.

Діалектизми, як і лексеми літературної мови, виконують номінативну функцію. Але нині відбувається процес їх виходу з активного словника сучасної української літературної мови, вони вживаються переважно в розмовному та художньому стилях. Територіальні діалектизми, використані в художній мові, чимраз більше звертають на себе увагу, на тлі лексем літературної мови здаються незвичними та яскравими.

Діалектна лексика стала все частіше використовуватися лише з певними стилістичними настановами. Так, у творах Марії Матіос діалектизми південно-західного наріччя виступають як художній засіб створення стилістичного ефекту місцевого колориту, допомагають відтворити побут та умови життя людей. Для виконання цього завдання важливу роль відіграє вдале використання етнографічних діалектизмів, адже саме вони передають місцеві поняття та реалії, яких немає поза

мовними межами названого наріччя, є одним із засобів повнішої характеристики зображуваних подій та явищ.

Тактовне введення діалектної лексики в мову персонажів є одним із засобів творення образу. Марія Матіос подекуди досить вдало послуговується ним. У художньому мовленні письменниця використовує діалектизми як вказівку на територіальне походження героїв, як засіб передачі їх індивідуальних особливостей, душевного настрою.

Дослідивши зібрану діалектну лексику, можна зробити висновок: письменниця активно послуговується всім структурно-семантичним розмаїттям лексичних діалектизмів, використовує власне лексичні, етнографічні та семантичні різновиди. Упроваджує в мову своїх творів діалектизми майже всіх тематичних груп, а також звертається не лише до говіркових слів, які належать до самостійних лексико-граматичних розрядів, а й до тих, що належать до службових частин мови.

Варто зазначити, що діалектизми в художньому мовленні дійсно привертають увагу читачів до твору, вони вносять цікавий елемент новизни для більшості населення країни, розширюють кругозір та збільшують лексичний запас мовців.

Авторка використовує все різноманіття діалектизмів, подекуди трапляються діалектні лексеми-синоніми. Зроблено це досить вдало і не обтяжливо. Письменниця залучає чимало діалектних лексем, поширених на інших територіях, поза межами південно-західного наріччя або зрозумілі жителям інших місцевостей через подібність до літературних слів. Іноді авторка вдається до пояснення лексем, що вживаються суто в буковинських говірках. Марія Матіос, розуміючи, що перенасичення мови художнього твору діалектизмами призводить до зниження його естетичної вартості, до порушення контакту з читачем, вживає їх з почуттям міри.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацій І. С. Діалектизми в художньому творі / І. С. Бацій // Краса і сила слова : Бесіди про мову художнього твору. – К. : Радянська школа, 1983. – С. 51–57.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 246 с.
3. Бичко З. Структурні відношення в лексиці наддністрянського діалекту / З. Бичко // Вісник ЛДУ : Серія : Філологія. – 2000. – Вип. 29. – С. 110–116.
4. Бурдастих М. О. Лексичні діалектизми у мовостилі Марії Матіос / М. О. Бурдастих, В. В. Зайцева // Молодь прагне осягнення слова : [зб. наук. праць] . – Дніпропетровськ : Пороги, 2009. – С. 14–19.
5. Великий тлумачний словник сучасної української літературної мови (2001–2005) : словник [Електронний ресурс] / [гол. ред. В.Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТ «Перун», 2001. – Режим доступу : [http // slovnuk.net](http://slovnuk.net)
6. Венжинович. Н. Ф. Діалектне мовлення як одне з джерел збагачення сучасної української літературної мови / Н. Ф. Венжинович // Вісник ХНУ : Серія : Філологія. – 2000. – №491. – С. 678–683.
7. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів : [словник] / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
8. Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наукова думка, 1984. – 226 с.
9. Гуцульські говірки : Короткий словник / [відпов. ред. Я. Закревська]. – Львів, 1997. – 232 с.
10. Дзензелівський Й. О. Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови / Й. О. Дзензелівський. – [2-е вид.]. – К. : Наукова думка, 1987. – 298 с.

11. Євтушок О. Актуальні питання сучасної діалектної лексики / О. Євтушок // Дивослово. – 1996. – №9. – С. 17–20.

12. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Радянська школа, 1966. – 307 с.

13. Жовтобрюх М. А. Сучасна українська літературна мова : Вступ. Лексика. Фразеологія. Фонетика / М. А. Жовтобрюх. – К. : Радянська школа, 1961. – 131 с.

14. Коваленко Н. Д. Фраземи західноподільського діалектного мовлення : системні зв'язки / Н. Д. Коваленко // Вісник ХНУ. – 2000. – №491. – С. 313–317.

15. Колоїз Ж. В. Діалектизми в романі Марії Матіос «Солодка Даруся» / Ж. В. Колоїз // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : [зб. наук. праць]. – Вип. 4. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2010. – С. 98–117.

16. Литвинникова О. І. Словотвірні варіанти в системі російського діалектного дієслова / О. І. Литвинникова // Мовознавство. – 1993. – №5. – С. 55–59.

17. Матвіяс І. Г. Відображення особливостей говорів у мові української художньої літератури / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2008. – №6. – С. 3–13.

18. Матвіяс І. Г. Говіркові риси в мові творів Ольги Кобилянської / І. Г. Матвіяс // Українська мова. – 2010. – №1. – С. 32–38.

19. Матвіяс І. Г. Діалектна лексика в академічному словнику української мови / І. Г. Матвіяс // Українська мова. – 2005. – №4. – С. 63–69.

20. Матвіяс І. Г. Діалектна основа консонантизму в українській літературній мові / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2005. – №2. – С. 32–40.

21. Матвіяс І. Г. Діалектна основа мови в творах Пантелеймона Куліша / І. Г. Матвіяс // Українська мова. – 2008. – №1. – С. 95–99.

22. Матвіяс І. Г. Діалектна основа словозміни в українській літературній мові / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2005. – №5. – С. 3–14.
23. Матвіяс І. Г. Діалектна основа словотвору в українській літературній мові / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2006. – №5. – С. 52–65.
24. Матвіяс І. Г. Засади української діалектології / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2000. – №1. – С. 3–8.
25. Матвіяс І. Г. Роль говорів у мовотворчості Бориса Грінченка / І. Г. Матвіяс // Українська мова. – 2009. – №3. – С. 10–16
26. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс. – К. : Наукова думка, 1990. – 168 с.
27. Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова : Лексикологія. Фонетика : [підручник] / А. К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Бондаренко. – К. : Знання, 2010. – 270 с.
28. Німчук В. Про походження українських діалектів / В. Німчук // Україна : наука і культура. – 1993. – Вип. 26 – 27. – С. 233–250.
29. Олійник М. Компаративні сполуки з компонентом-ентомонімом у гуцульських говірках / М. Олійник // Вісник ЛДУ : Серія : Філологія. – 2000. – Вип. 29. – С. 117–123.
30. Поповський А. М. Південно-східні риси у збірці поезій Івана Манжури «Степові думи та співи» / А. М. Поповський // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : [зб. наук. праць]. – Вип. 5. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2010. – С. 208–214.
31. Руснак Н. О. Діалектний текст : лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Н. О. Руснак. – Київ, 2011. – 36 с.

32. Савенець А. Діалектні особливості мови роману-епопеї Уласа Самчука «Волинь» / А. Савенець // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку : [зб. наук. праць]. – Запоріжжя, 1996. – Ч.2. – С. 45–46.

33. Сердега Р. Л. Випадки універбації в говірковому та розмовному мовленні Центральної Слобожанщини / Р. Л. Сердега // Вісник ХНУ. – 2006. – №745. – С. 31–33.

34. Сучасна українська літературна мова : Лексика і фразеологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 438 с.

35. Сучасна українська літературна мова : [підручник] / [Грищенко А. П., Мацько Л. І., Плющ М. Я. та ін.]; за ред. А. П. Грищенка. – [3-є вид., доп.]. – К. : Вища школа, 2002. – 439 с.

36. Сучасна українська літературна мова / [Плющ М. Я., Бевдешко С. П., Грипас Н. П. та ін.]; за ред. М. Я. Плющ. – [4-е вид.]. – К. : Вища школа, 2003. – 430 с.

37. Українська мова : Енциклопедія / М. В. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – 842 с.

38. Хом'як І. Взаємодія літературної мови і діалектів / І. Хом'як // Дивослово. – 2000. – №10. – С. 12–14.

39. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка : [пособие для студентов пед. институтов] / Н. М. Шанский. – М. : «Просвещение», 1986. – 315 с.

40. Ющук І. П. Українська мова : [підручник] / І. П. Ющук. – К. : Либідь, 2003. – 640 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Матіос М. Нація. Одкровення / М. Матіос – Львів : ЛА «ПРАМІДА», 2006. – 204 с.
2. Матіос М. Чотири пори життя / М. Матіос – [2-е вид.]. – Львів : ЛА «ПРАМІДА», 2011. – 264 с.

ВІДГУК

на курсову роботу з української мови, виконану студентом факультету української філології денної (заочної) форми навчання ____ курсу

на тему: _____

Актуальність обраної теми: _____

Відповідність змісту обраній темі: _____

Наявність усіх складових частин програми дослідження: _____

Грунтовність, повнота й аналіз літератури з проблеми дослідження: _____

Досягнення мети та завдань дослідження: _____

Літературне, технічне й естетичне оформлення роботи: _____

Загальна оцінка: _____

Науковий керівник _____

(підпис)

(прізвище, ім'я, по батькові)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра української мови

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Колоїз Ж. В.

Протокол № _____

« ____ » _____ 2015 р.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 2015 р.

СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АФОРИЗМІВ У СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Кваліфікаційна робота студентки
факультету української філології
групи УФРМ-10
освітньо-кваліфікаційний рівень
«магістр» спеціальності 8.02030301
Українська мова і література,
редагування освітніх видань
Нестеренко Тетяни Вікторівни

Керівник:
доктор філологічних наук,
професор **Колоїз Ж. В.**

Оцінка:
Національна шкала _____
Шкала ECTS ____ Кількість балів _____

Члени комісії: _____
: _____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)
: _____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)
: _____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)
: _____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

Кривий Ріг – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВА ПАРАДИГМА ДОСЛІДЖЕННЯ АФОРИЗМІВ У МОВОЗНАВСТВІ	6
1.1. Наукова інтерпретація афористичних висловів.....	6
1.1.1. Історія вивчення афоризмів.....	6
1.1.2. Лінгвістичний статус афоризмів.....	10
1.1.3. Диференціація понять «паремія», «власне паремія», «афоризм».....	17
1.2. Принципи класифікації афоризмів.....	20
1.3. Афоризми в сучасному комунікативному просторі.....	23
Висновки до першого розділу.....	27
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АФОРИЗМІВ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ЛІНИ КОСТЕНКО	29
2.1. Структурно-граматична організація афоризмів.....	29
2.1.1. Афоризми, співвідносні з простим реченням.....	29
2.1.2. Афоризми, співвідносні зі складним реченням.....	33
2.1.3. Афоризми, співвідносні з надфразною єдністю.....	37
2.2. Семантична організація афоризмів.....	41
2.2.1. Семантичне поле «Україна».....	42
2.2.2. Семантичне поле «Людина».....	45
2.2.3. Семантичне поле «Час».....	48
2.2.4. Семантичне поле «Буття».....	50
2.2.5. Семантичне поле «Любов».....	51
2.2.6. Семантичне поле «Свобода».....	53
Висновки до другого розділу.....	55

РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ	
АФОРИЗМІВ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ЛІНИ КОСТЕНКО	57
3.1. Лінгвостилістичний аспект дослідження афоризмів.....	57
3.2. Стилiстичнi фiгури у складi афоризмiв.....	59
3.3. Функцiї афоризмiв.....	65
Висновки до третього роздiлу.....	69
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81

ВСТУП

В умовах сучасного розвитку літературознавства та лінгвістики все більше зростає інтерес до афористичного жанру як джерела мудрості. З'являються окремі збірники афоризмів, розвивається наука про афоризми – афористика, яка займається вивченням теорії та історії афоризму як літературного жанру. Афоризм був першою, а тому чи не основною стадією розвитку філософської думки з прадавніх часів, у якій закладені основи мудрості. Тому багато письменників різних літературних родів, починаючи від прадавніх часів і до сьогодення, розвивали у своїй творчості цей своєрідний жанр літератури. Дослідження афоризмів окремих творчих особистостей є широким полем діяльності щодо дослідження світогляду письменника, його ставлення до реалій дійсності, до людей. У багатьох афоризмах містяться дидактичні настанови, які не втрачають своєї актуальності з роками, а лише набувають нового змісту в умовах сучасного контексту.

Українська афористика є органічною частиною світової афористичної думки. Це невичерпне джерело для дослідження духовного потенціалу українського народу, розуміння його ментальності.

Незважаючи на те, що в останні роки активізувалася увага до вивчення афоризмів, досі немає єдиного погляду на його мовний статус та тлумачення. Афористичні вислови часто ставали об'єктом дослідження вітчизняних і зарубіжних мовознавців, зокрема таких, як Л. Авксентьев, М. Амосова, М. Алексеєнка, В. Архангельський, Н. Барлі, В. Виноградов, В. Калашника, Н. Шарманової, Ю. Щеглова та ін.

Вивчення афористичних одиниць у творах письменників дає змогу дослідити особливості вживання таких одиниць, спираючись на багатий фактичний матеріал, а також розв'язати ряд проблемних питань стосовно

цього поняття. Викладене вище засвідчує те, що тема наукової праці по є **актуальною**.

Мета роботи полягає в тому, аби дослідити особливості функціонування афористичних висловів у художньому мовленні, зокрема у творчому доробку Ліни Костенко.

Для досягнення зазначеної мети розв'язували такі **завдання**:

- дослідити історію вивчення афористичного жанру;
- розкрити зміст понять «афоризм», визначити його диференційні ознаки;
- окреслити основні підходи до класифікації афоризмів, запропонованих різними науковцями;
- класифікувати афористичні вислови за структурою та семантикою;
- з'ясувати особливості функціонування афоризмів у художньому мовленні.

Об'єкт дослідження – афористичні вислови сучасних митців.

Предмет дослідження – структурно-граматичні, семантичні та функціонально-стилістичні особливості афористичних висловів у художньому мовленні Ліни Костенко.

Джерельною базою послуговували поезії Ліни Костенко та її прозовий роман «Записки українського самашедшого». Картотека, укладена на основі досліджуваних художніх текстів, нараховує чотириста вісім лінгвоодиниць.

Основні **методи дослідження**: теоретичний аналіз (вивчення основних теоретичних понять афористики); критичний аналіз (дослідження основних підходів до класифікації афористичних висловів); теоретичний синтез (узагальнення теоретичних відомостей про афористичні вислови та їх вживання в художніх творах); системний

аналіз (добір фактичного матеріалу та його групування); описовий метод (опис особливостей вживання афоризмів у творі).

Наукова новизна наукової праці незаперечна, оскільки вона є самостійним, комплексним, оригінальним дослідженням, у якому уперше систематизовано та подано ґрунтовному мовному аналізу афоризми сучасного як поетичного, так і прозового мовлення, уперше з'ясовано особливості функціонування афористичних висловлень у художньому тексті Ліни Костенко. Подібні наукові результати донині були відсутні.

Теоретичне та практичне значення роботи полягає в тому, що авторіві вдалося поглибити, доповнити мовознавчу теоретичну думку, а результати магістерського проекту, фактичний матеріал можуть бути використані у практичній професійній діяльності, у розробках проблеми афористичних одиниць, при вивченні структури та семантичної природи афоризмів, а також матеріалом можуть скористатися викладачі та студенти під час вивчення основних питань пареміології, фразеології, під час опрацювання творчої спадщини Ліни Костенко.

Наукове дослідження було **апробоване** у вигляді доповідей на Всеукраїнській студентській науковій конференції «Східнослов'янська філологія: здобутки і перспективи» (2013 р.), на загальноуніверситетській студентській науковій конференції (2015 р.) («Структурно-семантичні особливості афоризмів у мові творів Ліни Костенко»).

Із теми дослідження є публікація : Назаренко Т. В. Особливості функціонування афоризмів у художньому мовленні / Т. В. Назаренко // Філологічні обрії : [зб. наук. праць]. – Кривий Ріг, 2015. – С. 27–31.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (71 позиція), списку опрацьованих джерел (6 позицій). Повний обсяг дослідження – 81 сторінка, з яких 73 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВОВА ПАРАДИГМА ДОСЛІДЖЕННЯ АФОРИЗМІВ У МОВОЗНАВСТВІ

1.1. Наукова інтерпретація афористичних висловів

Будь-яке наукове поняття вимагає його осмислення, зокрема і з лінгвістичної позиції. У сучасній мовознавчій науці підходи до витлумачення афоризму залежать від того, із позицій якої науки він розглядається – літературознавства чи мовознавства. Задля того, аби репрезентувати їх більш детально, необхідно розв'язати низку проблем: з'ясувати історію вивчення афоризмів, їх лінгвістичний статус, диференціювати поняття «паремія», «власне паремія», «афоризм».

1.1.1. Історія вивчення афоризмів. Історія афоризму сягає своїм корінням глибокої давнини. Уже тоді люди прагнули стисло висловлювати свої думки, формулюючи найбільш значні з них у формі висловів. Короткі висловлення трапляються на староегипетських папірусах і клинописних табличках Межиріччя. З плином часу у Древній Греції і Римі афоризми оформлюються в особливий жанр, який зберігає свою актуальність до наших днів.

Зародження жанру афоризму, як свідчать літературні джерела, починалося в усній формі словесного мистецтва. Подальший його розвиток відбувався як в індивідуально-авторській творчості, так і в фольклорній, тому можна з упевненістю сказати, що жанр афоризму в значній мірі розвивався на межі фольклору та літератури. Саме тому деякі вчені, зокрема І. Крупко, вважають, що афоризми в жанровому плані нерідко є явищами напівлітературними, напівфольклорними [36].

Часто не вдається встановити першоджерело походження того чи того афоризму, важко або навіть просто неможливо точно визначити, чи належить висловлення автору давньої літературної пам'ятки, з якого прийшло в літературну мову, чи воно належить фольклорній творчості та було потім колись зафіксовано окремим автором у своєму творі.

Перші афоризми розвинулися у стародавніх греків із наукових суджень («Афоризми» Гіппократа). Завдяки своїй універсальності вони близькі як і до мистецтва, так і до науки, адже в них органічно поєднані та взаємодіють принципи художньої й наукової творчості. Закономірно, що багато видатних учених були одночасно і творцями афоризмів: Гіппократ, Паскаль, Гете, Ліхтенберг, М. Амосов та інші. Знаходячись на межі науки та мистецтва, афоризми нібито є своєрідним ланцюгом між ними. Виразність та образність споріднюють їх з художньою літературою, ознака синтезу думок, установлення зв'язку між явищами, точність, логічність, системність – із наукою [36]. Не випадково за кордоном та нерідко і в нас є ще однодумці належності афоризмів не до літератури, а до інших наук, зокрема до філософії.

Для встановлення істини варто звернутися до історії створення афоризмів та розглядати їх у двох аспектах: походження слова «афоризм» як поняття і як жанр.

Афоризм як «слово» відоме з давнини. Уперше воно було використане в трактаті «Афоризми» Гіппократа в розгорнутому переліку положень про симптоми та діагностику хвороб, а також мистецтві лікування і медицини. Добре відоме також середньовічне зібрання афоризмів, яке з'явилося близько 1066 року у віршованій формі латинською мовою, автором якого є знаменитий доктор Іоннес де Медитано. У цьому зібранні представлені настанови медичної школи міста Салерно. Інше зібрання афоризмів, також на медичну тематику

належить голландцеві Герману Боєрхаве й було опубліковано в Лейдені в 1709 році. Це зібрання афоризмів являє собою короткий огляд медичних знань, які переважали в той період. Поступово термін «афоризм» став застосуватись і в інших галузях науки і життя і, нарешті, – для позначення будь-якого твердження, загальноприйнятого як правило.

Афоризм як літературний жанр з'явився після появи в Іспанії книги Бальтасара Грасіана «Кишеньковий оракул» (1647), яка вмещувала 300 правил-порад житейської мудрості. Поступово цей термін проникає в інші літератури світу й означає «короткі висловлення». Тому деякі дослідники вважають, що історія афоризму як жанру розпочинається саме з цього часу. Однак існує й інший погляд, який зводиться до ідентичного розуміння слів «вислів» та «афоризм» [7].

Справді, якщо розглядати давні вислови мудреців та сучасні афоризми, то вони мають однакові жанрові особливості, а саме: певне авторство, мудрість думки та глибина змісту, смислова завершеність, образність, стислість. Є всі підстави вважати, що афоризм і вислів – це один і той самий жанр, афоризм – це сучасний вигляд вислову, вислів – це минуле афоризму. Тому багато науковців схильні до того, що афоризм як жанр існував набагато раніше, історія висловів – це історія афоризмів.

Існують дані про те, що вислови були наявні в Єгипті вже з третього тисячоліття до н. е., давньоіндійські та давньокитайські пам'ятки релігії та літератури також містять багато прикладів прекрасних за формою та глибоких за змістом афоризмів, тобто обидва ці поняття як «вислів», так і «афоризм» належать до єдиного жанру літератури, відрізняючись лише стилістикою та широтою тематики, а тому починати історію афоризму як жанру доцільно саме з того часу.

Перші спроби до роздумів за допомогою афоризмів виявляються в античній філософії. Дослідниця Н. Дядик зазначає: «Інтерес до

внутрішнього світу людини, що ознаменувався сократівським поворотом у філософії, сприяв розвитку моральної філософської проблематики і способам її експлікації, одним з яких є афоризм. Як відомо, багато стародавніх мислителів висловлювали свої думки у формі афоризмів, про що свідчить найбільш відомий текст цього часу – книга Діогена Лаертського «О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов». Перша ж спроба філософської рефлексії з приводу афоризму належить Аристотелю, який в «Риторичі» визначає афоризм як вислів, який має загальне значення, яке описує житейські справи й наказує, що можна робити, а чого слід уникати у своїй діяльності» [24]. Аристотель, відповідно, уперше звернув увагу на деонтологічний характер афоризмів. Будучи творцем першої теорії метафори, він уважав за необхідне відмежовувати метафору як феномен від афоризмів, тому називає афоризмами тільки узагальнюючі твердження з прямим значенням. Вислови, які ж містять у собі перенесення, інтерпретує як метафори.

Афоризм як самостійний вид словесної творчості сумісний з цілісним світоглядом письменника. Вийшовши за рамки дидактичного жанру (єгипетське «Повчання Кагемни», 2980–2900 до н.е.) і практичних настанов («Книга притч Соломонових», «Книга премудрості Соломона», Екклезіаст), афоризм придбав форму абсолютного знання і вищої мудрості в Індії, Китаї, Стародавній Греції (Упанішади, вислови Конфуція, Лао-цзи, Гіппократа, Солон). У XVII–XVIII ст. жанр афоризму досягає естетичної універсальності, розсудливості та завершеності форми (наприклад, «Роздуми, або Моральні сентенції і максими» Ф. де Ларошфуко, «Думки» Б. Паскаля, «Характери» Ж. де Лабрюєра, «Максими і роздуми» І. В. Гете). XIX–XX ст. – абсолютно новий етап у розвитку афористики, яка, з одного боку, тяжіє до морально-повчальних сентенцій (Л. Н. Толстой, Дж. Рескін,

А. Шопенгауер), а з іншого, – не приймаючи форму сентенцій і максим, – будується на пародійності (Козьма Прутков), парадоксальності (Ф. Ніцше, О. Уайльд, Б. Шоу, В. Розанов), демонструючи різні види мовної гри задля створення комічного ефекту і міжтекстової багатозначності («Уривки з ненаписаного» Е. Кроткого, «Афоризми» С. Кржижановського).

Упродовж ХХ– поч. ХХІ ст. значно зростає інтерес до теоретичного обґрунтування афористичного жанру. З'являється низка праць, у яких афористичні вислови розглядаються як у межах фразеологічного рівня (В. Архангельський, В. Виноградов, О. Кунін, Ю. Прадід, І. Чернишова та ін.), так і поза ними (Л. Авксентьєв, Н. Амосова, В. Жуков, Д. Мальцева, В. Мокієнко, О. Молотков, С. Ожегов, В. Телія та ін.). Вивчати афоризми в контексті пареміології запропоновано у працях М. Алексеєнка, Н. Барлі, А. Дандиса, О. Жолковського, Г. Крейдліна, Ю. Прохорова, А. Тейлора, М. Черкаського, Н. Шарманової, Ю. Щеглова.

Як бачимо, у сучасній лінгвістичній науці проблема лінгвістичного статусу афоризму потребує ретельного дослідження та аналізу наукових здобутків. Зокрема, існують протилежні погляди як щодо природи афоризму, так і визначення цього терміна.

1.1.2. Лінгвістичний статус афоризмів. У науці існує велика кількість визначень поняття афоризм, вони змінюються залежно від епохи, країни, поглядів конкретного науковця. Вивчення специфіки функціонування афоризму і його видових особливостей ускладнює те, що до цих пір немає чіткого, загальноприйнятого визначення жанрових меж афоризму, немає впорядкованої класифікації різних його видів. Із цієї причини в довідковій літературі натрапляємо на суперечливі відомості.

Найбільші розбіжності у визначенні афоризму стосуються таких його ознак:

1) наявність авторства: такі дослідники, як, наприклад, В. Кожевніков, Г. Миколаїв [20], афоризмами вважають усі види коротких узагальнених висловлювань, зокрема й прислів'я та приказки; інші Т. Федоренко, Л. Сокольська [65, с. 143] відносять до афоризмів тільки авторські вислови (пор.: «Афоризмами прийнято називати короткі, глибокі за змістом і закінчені в смисловому плані судження, що належать певному автору й образно оформлені» [65, с. 50]);

2) парадоксальність: деякі автори (Л. Тимофєєв, С. Тураєв) вважають найважливішою особливістю афоризму парадоксальність, яка міститься в судженні (пор.: «Афоризм – узагальнена, глибока думка автора, виражена в лаконічній, відшліфованій формі, що відрізняється влучною виразністю й несподіваністю» [61, с. 12]);

3) необхідність домислювання: ряд дослідників (О. Кулішкіна, Л. Шестов) стверджують, що афоризм є своєрідним «каталізатором самостійного мислення» (пор.: «Афоризм завжди містить більше того, що сказано безпосередньо. Його істинний смисл розкривається в результаті роздумів» [36]).

У сучасній афористиці розрізняють два види афоризмів: ті, які з самого початку створювалися як літературний жанр – відокремлені, самостійні афоризми, і такі, що виникли в контексті наукового, художнього або філософського дискурсів – контекстні афоризми [20, с. 133]. Зміна афоризмом статусу з оказіонального на узуальний та перехід його в широкий ужиток відбувається за безпосередньої участі читача, роль якого полягає у виокремленні того чи того вислову та виведенні його за рамки контексту.

Важливу роль у набутті афоризмом статусу самостійного відіграють його диференційні ознаки. І. Гулідова [20] виокремлює такі відмінні риси афоризмів: наявність авторства, стислість та лаконізм, смислову завершеність, узагальненість та загальнозначущість, експресивність судження та дидактичність. Ці ж самі риси в той же час виступають і як чинники афористичності та механізми формування афоризмів, які сприяють розпізнанню афоризмів, виокремленню його від контексту та функціонуванню як самостійного.

Стислість та лаконізм належать до визначних характеристик афоризмів. Обмежений обсяг афоризму мотивований його внутрішньою сутністю, яка вимагає від нього компактності. Стислість викладу означає вираження змісту за допомогою максимальної економії мовних засобів. Вона тісно пов'язана зі змістовністю афоризмів, тобто з мірою змісту (значення), яка прямо співвідноситься зі способом вираження думки [20, с. 134].

Стислість як стильова ознака афоризмів має у своєму підґрунті два взаємопов'язані та взаємодіючі компоненти – лаконічність викладу та інформаційну ємність словникового складу. Це сприяє виникненню такої риси афоризму, як інформативна щільність, що виявляється у взаємодії стислості як властивості, яка характеризує афоризм у кількісному аспекті позиції його протяжності й інформативної ємності словникового складу, що виражається в потенціалі лексичного складу афоризму передавати кілька видів інформації.

Під загальнозначущістю афоризму розуміють певну цінність інформації, що в ньому міститься, для широкого кола людей. Внутрішню основу загальнозначущості складає актуальність предмету афоризму, його позачасовий характер. Під позачасовим характером розуміємо такий, що має постійну актуальність від покоління до покоління, від

епохи до епохи, як, наприклад, філософські питання життя та смерті, етичні категорії, проблеми характеру людини. Поряд з афоризмами, предметом яких є вищеназвані поняття, існують і такі афоризми, які відображають авторське особисте ставлення до завжди актуальних фрагментів позамовної дійсності, суб'єктивні думки та почуття, які були індуковані подіями, що колись спостерігав або пережив автор [69, с. 14].

Експресивність афоризмів, яка властива їх великій кількості, передбачає посилену виразність та яскравість мовної форми афористичних висловлювань [23, с. 188]. До поняття експресивності як змістовної ознаки афоризму також входить сила враження від обраного способу вираження думки. Однією зі складових експресивності виступає оригінальність афоризмів, яка трактується як виражена незвичайність афоризмів у семантичному або мовному планах, що суперечить позамовному досвіду або мовному стереотипу читача [20, с. 134], а також установка на новизну судження, яке міститься в афоризмі. Це сприяє виразності форм афористичних висловів, яка може бути пов'язана з ефектом неочікуваності та різкого протиставлення з наявними в певному суспільстві нормами, які стосуються як правил мовленнєвого вжитку, так і певних норм буття людини. Основою цього може бути своєрідність авторського тлумачення тих чи тих явищ або неочікуване використання одиниць мови.

Оригінальність та виразність багатьох афоризмів пов'язана з парадоксальним способом осмислення явищ навколишньої дійсності. Афористична підсистема мови є однією з найпоширеніших сфер мовного парадоксу, джерелом якого є поєднання мови з її концептуальними (когнітивними, психічними і т. ін.) засадами [20, с. 135]. Афоризм, в основі якого лежить парадокс, являє собою судження, що суперечить загальноновизнаним у людському суспільстві поняттям або здоровому

глузду. Зовнішній принцип афористичного парадоксу, його логічну форму складає тлумачення предмета всупереч уявленням, які про нього склалися. Основним чинником виявлення парадоксу в афоризмі є смисловий аспект [20, с. 136]. Суперечності, які містить той чи той афоризм, можуть бути розв'язані вразі визнання істинності думки, вираженої в афоризмі.

Експресивність мовної форми афоризмів, крім цього, зумовлена й образністю або емоційністю передачі тієї чи тієї ідеї. У такий спосіб створюється змістовно-образна експресія. У цьому контексті експресивність постає як посилення сприйняття за рахунок емоційної реакції, викликаной образністю. З іншого боку, образність виступає як художня властивість певних лінгвостилістичних засобів (передусім тропів та порівнянь), їх чуттєво-логічний зміст та їх здатність створювати реальну картину опису, досягаючи максимальної наочності зображення. Потужним джерелом експресивності та виразності афоризмів виступає тропеїзм. Зокрема основним засобом реалізації образності в афоризмах є метафора.

Дидактична спрямованість афоризмів виявляється на рівні їх найбільш загальної мети – змусити читача замислитися над явищами навколишньої дійсності та стимулювати його до розумових операцій, активного, критичного підходу до позамовних реалій у процесі пізнання. Метою повчальних афоризмів є спонукання читача до певної дії або моделі поведінки.

Н. Федоренко та Л. Сокольська виділяють такі специфічні ознаки афоризму: 1) глибина думки; 2) узагальненість; 3) стислість; 4) закінченість думки; 5) чіткість і виразність; 6) художність, що досягається стилістичними засобами [65, с. 181–183].

У дисертації Н. Шарманової визначено такий комплекс онтологічних рис, притаманних афористичним висловам: 1) двостороння природа – означуване (план змісту) і означаюче (план вираження); 2) спосіб знакотворення (знак вторинного позначення); 3) завершеність процесу породження (повне висловлювання); 4) співвіднесеність з актом мовлення (віртуальний, потенційний / актуальний характер; 5) усталеність, здатність до узагальнення й відтворюваність у процесі комунікації; 6) системність (наявність семантичних полів і мікросистем); 7) здатність до номінації й репрезентації певного явища об'єктивної дійсності або його відображення у свідомості [68, с. 45].

Отже, підсумовуючи, можна сказати, що літературні афоризми мають кілька визначальних ознак: перша – основна – активізація мислення чи якоїсь дії слухача або читача. Головне, що афоризми не тільки не пригнічують самостійної діяльності розуму, а навпаки, викликають її, змушують читача приходити до нових неочікуваних думок. Друга – точний, правдивий погляд на проблему, яка порушується. Третя – узагальненість: афоризм виникає як результат багатьох фактів та міркувань; узагальнюючи, він сприяє глибині та правдивості думки. Четверта – лаконічність, стислість: гранична короткість викладення надає афоризмові загадковості, привертаючи до нього увагу та сприяючи запам'ятовуванню. П'ята – завершеність думки, підкреслює здатність афоризму до самостійного існування. Шоста – чіткість, відточеність думки, виразність доведена до довершеності. Сьома – художність: афоризм повинен бути не лише мудрим але й красиво оформленим, тобто красиво «виглядати» і, відповідно, красиво звучати; це досягається застосуванням різних художньо-стилістичних засобів.

У мовознавчій термінології тлумачення афоризму подається з різних позицій.

У словнику лінгвістичних термінів Д. Ганича, І. Олійника афоризм витлумачується як «короткий влучний оригінальний вислів, що має закінчений зміст і досконалу форму» [19, с. 24]. В енциклопедичному словнику термінів Ю. Борева під афоризмом розуміють «дотепну словесну мініатюру, висловлювання, іноді парадоксальне і завжди мудре, влучне, те, що розкриває незвичайний бік звичайного» [11, с. 52]. У праці С. Ожегова афоризм пояснюється як «коротке виразне висловлювання, що містить узагальнену думку» [61, с. 45]. На думку Н. Шарманової, афоризм – «це логічне, образне судження узагальнюючого характеру, що в категоріях раціональності чи парадоксальності відбиває навколишній світ і виступає еквівалентом предикативної структури» [68, с. 44]. Майже всі вони дублюють одне одного. Проте їх можна диференціювати на дві групи. В одній групі афоризм витлумачується як будь-яка узагальнена, стисла й виразна думка, в іншій – визначення сутності афоризму подається описово – шляхом розгортанням й конкретизації його диференційних ознак.

У своєму дослідженні ми розглядаємо афоризм як короткий влучний оригінальний вислів, що зробився усталеним; яка-небудь узагальнена думка, висловлена стисло в дуже виразній, легкій для запам'ятовування формі, що згодом неодноразово відтворюється іншими людьми. В афоризмі досягається найвища концентрація безпосереднього повідомлення й того контексту, у якому думка сприймається слухачами або читачем.

Теоретичні основи української афористики були закладені О. Потебнею, при дослідженні пареміологічних проблем, висвітленні питань символізму мови поезій і прози, внутрішньої форми слова. Уперше у слов'янській філології мовознавець, вивчивши шляхи виникнення прислів'я з байки, обґрунтовує принципи переходу афористичних висловів,

«що виникли в контекстах неафористичного характеру, від якого вони відірвалися, перетворившись у самостійні одиниці» [68, с.21].

Надалі розробка проблем лінгвістичної ідентифікації афористичного вислову в зарубіжному й вітчизняному мовознавстві проводилася в аспекті фразеології. Розбудова афористики пов'язана з наявністю різних підходів до визначення меж фразеології. Зарахування афоризмів до її об'єкта ґрунтувалося на так званому широкому його витлумаченні. Погляди представників різних фразеологічних шкіл сходилися на тому, що афоризми кваліфікувалися як стійкі фрази замкненого типу чи фразеологічні одиниці предикативного характеру. Такий підхід відображено у працях М. Алефіренка, Ю. Прадіда та ін.

Проблему мовного статусу афоризмів ускладнює те, що серед мовознавців й досі немає єдиного погляду на природу фразеологізмів. Якщо розглядати афоризм як певний вид фразеологізму, то тут доцільно згадати про походження певного фразеологізму, адже деякі з них виникли внаслідок запозичення певних крилатих слів, влучних виразів із шедеврів світової літератури, з античної літератури, з Біблії. Такі влучні вирази стають загальноживаними, використовуються в певному контексті, набуваючи певного емоційно-експресивного забарвлення. У функціональній класифікації С. Гавріна афоризми й паремії як сполуки з узагальнюючим абстрактними висновками становлять окремий тип фразеологічних одиниць [36]. О. Райхтштейн, розбудовуючи теорію В. Архангельського (до розряду усталених фраз зараховує прислів'я, крилаті афоризми й фразеологічні цитати), відносить афористичні вислови разом з пареміями до класу всебічно стійких фраз, який поділяє на три основні розряди – крилаті вислови, прислів'я, приказки [цит. за: 68, с. 25].

Питання афористики винесені за межі фразеології прихильниками так званого вузького розуміння специфіки фразеологічних одиниць

(В. Жуковим, В. Телією, Г. Удовиченком та ін.). Н. Амосова вважає необґрунтованим зарахування паремій до об'єкта фразеології. До групи фразеологічних одиниць дослідниця залучає лише предикативні одиниці, які мають цілісне значення і становлять постійний контекст, а з уведенням до складу перемінного речення не перетворюють його складне, а функціонують як один член, тобто як одиниця номінації.

В останні десятиріччя в зарубіжному мовознавстві афористичні дослідження проводяться у двох напрямках: по-перше, в аспекті набуття афористикою статусу самостійної лінгводисципліни (О. Зикова, Є. Юрков, Є. Шейгал); по-друге, як частина пареміології, основи структурування якої увів Г. Пермяков). Активна розбудова афористики як самостійної царини лінгвістики проводиться на основі досліджень Ф. Маутнера, Х. Крюгера, Н. Федоренка, Л. Сокольської. Ці вчення дали ґрунтовний аналіз афористики, її джерел й жанрових ознак.

Афористику в контексті пареміології розробляли такі науковці – А. Тейлор, Н. Барлі, Ю. Щеглов, М. Черкаський та ін. Погляди науковців сходяться на тому, що паремії й афоризми – споріднені мовні утворення, різниця між якими полягає в авторстві й ступені образності, метафоричності.

Отже, висвітливши основні теоретичні засади афористики в сучасному мовознавстві, відзначасмо, що дослідження останніх десятиліть репрезентують розбудову афористики як окремої лінгвістичної дисципліни або складової пареміології. Досить актуальним у сучасній лінгвістиці постає питання про виокремлення пареміологічного рівня, що охоплює власне паремійний та афористичний масиви. На наш погляд, найбільш прийнятною є позиція тих мовознавців, які обґрунтовують тезу про лінгвістичний статус афористичного висловлення і зараховують їх до об'єкта пареміології.

1.1.3. Диференціація понять «паремія», «власне паремія», «афоризм». На сучасному етапі розвитку світового мовознавства досить актуальною постає проблема виокремлення паремійного рівня в мовній системі та визначення його місця в ній. Для нашого дослідження важливим є розмежування понять «паремія», «власне паремія», «афоризм».

Щодо поняття «паремії», то в короткому словнику лінгвістичних термінів подається таке визначення: «прислів'я, приказки, приповідки, афористичні висловлювання» [26, с. 121]. Саме ж слово «паремія» походить від грецького *paroimia* – «притча, прислів'я» і спочатку розумілося як «вибрані місця для читання Старого Заповіту» [64]. З часом розуміння відповідного поняття трансформується і паремія вже трактується як уривок із книги Старого Заповіту, що містить пророцтво або повчання і читається у православній церкві під час відправи [57, т. 6, с. 68]. На сучасному ж етапі паремія об'єднує ці тлумачення та функціонує і в релігійному, і в лінгвістичному просторах.

Н. Семененко під пареміями розуміє «афоризми фольклорного походження, які характеризуються стійкістю, відтворюваністю, варіативністю й синкретизмом форми. До паремій дослідниця зараховує прислів'я, приказки, прикмети та загадки» [55, с. 8–9].

О. Крутоголова до складу паремій зараховує: прислів'я, вислови за структурним типом прислів'їв, приказки, велеризми (вирази, що складаються з однієї ремарки й однієї репліки), парадокси, девізи, слогани (слово запозичене з англійської; гасло = лозунг, девіз, рекламне гасло, тобто вислів, що впадає в очі, запам'ятовується), афоризми, максими (правила поведінки чи основний принцип, яким керується людина у своїй поведінці), загадки, прикмети, перифрастичні словосполучення, усталені народні порівняння, примовки, побажання,

прокляття та ін., основне призначення яких полягає в короткому вербальному позначенні традиційних цінностей, поглядів, позицій, що ґрунтуються на особистісному життєвому досвіді, досвіді групи (професійної, вікової, соціального прошарку), етносу і т. ін., відтворюють особливості світосприймання індивіда та етносу, його оцінні стереотипи, специфіку словотворчості [37].

Отже, традиційно до паремій зараховують власне паремії й афоризми, які мають специфічні ознаки та функції в мові й мовленні. У мовознавстві існує проблема щодо їх розмежування, тому для кращого розуміння розглянемо деякі визначення науковців.

М. Аліференко трактує власне паремії як фольклорні утворення, які «подібно до байок, легенд, казок <...> являють собою тексти, тобто словесні утворення з самодостатнім значенням, які можуть уживатися самостійно» [5, с. 91].

Г. Пермяков стверджує, що прислів'я та приказки – це своєрідні «інтерпретативні акти», що є знаками етнічної «традиційної культури», які виконують роль «архіву» народної мудрості, характеризуються планом вираження та планом змісту, мають системну організацію, утворюють тематичні / семантичні поля й групи, маніфестують синонімічні й антонімічні відношення [48, с. 212].

Проблемним, як зазначалося вище, є питання про співвідношення термінів «паремія» та «афоризм». Г. Пермяков користується поняттям «народний афоризм», під яким розуміє прислівні судження з прямою мотивацією загального значення [48, с. 213]. М. Алефіренко та Н. Семененко визначають паремію як «афоризм народного походження». Утім, загальноприйняте розуміння афоризму являє собою авторський вислів. Афоризм – стійкий книжний вираз, що коротко й оригінально

висловлює авторську думку щодо будь-якого життєвого явища або філософського поняття [6, с. 242].

3. Тарланов визначає такі спільні риси афоризму та паремії:

- є творами малих жанрів;
- уводяться в контекст як цілісні (неподільні) одиниці;
- реалізують думку у зразковій формі;
- в акті мовлення не потребують доказів.

У той же час мовознавець зазначає, що афоризм та паремія різняться характером змісту, можливостями використання, особливостями композиції та ритміки, набором синтаксичних конструкцій, у які вони переходять.

Перший та другий вид афоризмів (беручи до уваги те, що афоризми, утрачаючи автора, дуже часто потім приписуються до народної творчості), за Г. Пермяковим та М. Алефіренком, і є пареміями.

Отже, ми дійшли висновку, що індивідуальний авторський погляд на навколишню дійсність, що передається афоризмом, відрізняє його від прислів'я, що не має його. Прислів'я відрізняється від афоризму своїм походженням, являючи собою продукт народної творчості. Афоризм належить до певного літературного джерела, має автора.

Прислів'ями можуть стати тільки речення, що володіють широкою семантикою, яка дає змогу співвідносити прислів'я з різними життєвими ситуаціями. Ми вважаємо, що це твердження можна використати і для афоризмів. Прислів'я, як і афоризми, характеризуються великим ступенем узагальненості своєї семантики, відображають життєві закономірності, висловлюють деякі сентенції, певні рекомендації «для всіх і кожного». Прислів'я знаходять більший ареал, ніж афоризми завдяки образності, яка майже невластива афоризмам.

Відмінність афоризму та прислів'я спостерігається також і у складному композиційно-синтаксичному ладі. Лексика і синтаксис прислів'їв, в основі яких лежить розмовна мова, зазвичай більш прості, а для афоризмів характерні більш складні, відточені синтаксичні конструкції. Факти, які свідчать про наявність істотних відмінностей афоризмів і прислів'їв, дають змогу зробити узагальнення про самостійність власне паремійного й афористичного жанрів.

1.2. Принципи класифікації афоризмів

У сучасному мовознавстві дискусійною постає проблема класифікації афористичних висловів. Відсутність чітких критеріїв щодо визначення лінгвістичного статусу цих мовних одиниць зумовлює різні підходи до їх групування. С. Гаврін, беручи за основу семантичний критерій, розрізняє три групи афористичних висловів: а) дефінітивні афоризми; б) атрибутивні афоризми; в) імперативні афоризми [53]. За способом вираження закономірності лінгвіст розрізняє такі типи афоризмів: 1) афоризми-закономірності; 2) афоризми-поради; 3) афоризми-передбачення [53].

Систематизацію афоризмів сучасного українського художнього дискурсу здійснила Н. Шарманова, спираючись на наявні в мовознавстві підходи до висвітлення структурно-семантичних, функціональних і комунікативно-прагматичних особливостей афоризмів (Н. Барлі, М. Черкаський, М. Алексеєнко, С. Гаврін, В. Калашник, Г. Крейдлін, Т. Манякіна, А. Тяпкіна, І. Гнатюк, Т. Радзівєвська). Дослідниця пропонує розрізняти афористичні висловлення:

- 1) за ступенем вираження смислової домінанти та характером інтерналізації буття (семантична класифікація);
- 2) за структурою судження (структурна класифікація);

3) за ступенем градації афористичності й реалізацією категорії адресантності (функціональна класифікація).

Відповідно до особливостей вираження смислової домінанти афористичні вислови розподіляються на два типи: логічні й образні.

Під логічними афоризмами розуміємо «універсальні висловлення, що конденсовано в імперативній чи дефінітивній формі подають розгорнуті судження про навколишній світ» [30, с. 129].

Високий ступінь узагальнення, поєднаний з потужним емотивним компонентом, властивий образним афоризмам. Образні афоризми – «це такі словесні комплекси, які відображають світорозуміння митців та є не лише засобом конденсації думки, а впливу на свідомість учасника комунікативного акту оригінальним формуванням думки» [30, с. 130]. Специфікою цього різновиду висловів є образна смислова домінанта, утворена на основі розгортання внутрішньої форми. Образні афористичні вислови визначаються впливом на свідомість учасника комунікативного акту оригінальністю авторських асоціацій, неординарністю та виразністю формулювання думки.

Дослідниця класифікує афоризми на такі структурні різновиди:

1) афоризми-еквіваленти простого речення (вони коротко, але чітко і виразно розкривають явища об'єктивної дійсності);

2) афоризми-еквіваленти складного речення (стисло у формі повчання чи настанови подають узагальнений зміст).

Деякі вчені поділяють афоризми на несерйозні (авторські гумористичні висловлення) та серйозні. Першим притаманний парадоксальний, гумористичний, непрактичний характер. Їх функція полягає в тому, щоб звернути увагу адресата, здивувати його та створити гумористичний ефект. Серйозні афоризми позначені відточеністю,

вишуканою формою, мають практичний характер та скеровані на дієвість гуманних життєвих принципів [70, с. 151].

Слід зазначити, що афористична тематика з плином часу стала дуже широкою й різноманітною, у зв'язку з цим класифікувати її наразі можливо тільки в загальних рисах. Для афоризмів важливе їх словесне вираження, яке досягається вмілим використанням стилістичних та емоційних засобів. Ці засоби надають оригінальності й тим афоризмам, що виникли давно, і тим, що виникли в наш час

Учені-мовознавці, наукові праці яких ми опрацювали, класифікують прислів'я та афоризми стосовно філософських понять: мудрість, любов, дружба та ін. Можна сказати, що класифікації цих дослідників мають багато спільного, тому ми вирішили подати лише кілька, які, на нашу думку, є доречними і доцільними. Отже, Г. Стефанович і Л. Швидка у своїй класифікації виділяють такі тематичні групи: 1) природа; 2) хліборобський календар; 3) наука, розум, праця, досвід, знання, мораль; 4) вдача, поведінка, характер [13].

О. Дубенко подає дещо іншу, більш широку і всебічну класифікацію. Він поділяє афоризми та прислів'я на такі групи: 1) активність, ініціатива; 2) багатство і бідність; 3) бажання, примхи; 4) батьки і діти; 5) батьківщина, дім, чужина; 6) Бог, релігія; 7) борг, позичання; 8) боягузтво; 9) ввічливість, такт, чемність; 10) вдячність; 11) веселість і смуток; 12) випробування, труднощі; 13) виховання, походження; 14) війна і мир; 15) влада; 16) уміння, здібності, можливості; 17) геній, талант; 18) гордість, честолюбство; 19) гості, гостинність; 20) гроші; 21) добро і зло; 22) доля; 23) дружба і ворожнеча; 24) дурість [36].

Н. Федоренко виділяє такі семантичні групи афоризмів: а) морально-етичні; б) політичні; в) історичні; г) філософські; д) сатирично-етичні; е) релігійні [65, с. 103].

Як бачимо, тематика афоризмів, зазвичай направлена на «вічні питання», часто передбачає й думки, висловлені раніше письменниками або мислителями минулого або навіть порівняно недавнього часу. Хоч кожен із учених-дослідників подає свою класифікацію афоризмів і прислів'їв, усі вони розкривають сутність людини і світу, показують життєвий досвід людства.

У нашому дослідженні дібраний фактичний матеріал доцільно групувати за класифікацією Н. Шарманової, тому ми розподілятимемо афоризми за структурно-граматичним принципом на ті, які співвідносні з простими, складними реченнями та надфразною єдністю, а з погляду семантики на логічні та образні. Принагідно звертатимемо увагу на семантичні особливості.

1.3. Афоризми в сучасному комунікативному просторі

Афористика – воістину наука про життя, афоризми можуть вказати людині життєвий шлях, утішити в горі, мобілізувати волю на боротьбу з перешкодами. Виховна роль афоризмів незаперечна: вони розширюють світ духовних запитів людей і формують їх моральні переконання. Афоризми вчать мислити і водночас говорити. Гранична економія слів, глибина семантики, яскрава образність роблять афоризми стилістичними шедеврами, які, збагачуючи мистецтво, стають дієвим засобом у боротьбі з одноманітністю і сірістю художньої мови.

У комунікативному аспекті головною прагматичною метою афоризму є намір поставити адресата перед фактом, істинність або хибність якого може бути визначена лише завдяки фоновим знанням реципієнта. Універсальність комунікації визначається тим, що кожен адресат може ототожнити себе з суб'єктом афоризму.

Оскільки афоризми, як зазначалося вище, розглядаються науковцями з різних позицій: у межах фразеологічного рівня, поза ним та контексті пареміології, тому і дослідження їх уживання в художньому мовленні також варто висвітлювати з цих позицій.

Афоризми займають значне місце серед мовних засобів, що не тільки зображають, а й відображають навколишній світ у процесі художнього його пізнання. Як зазначає В. Калашник, «афоризми слугують у багатьох випадках для вираження емоційності, експресії, стилістичних нюансів, вони збагачують мову як з погляду змісту, так і з погляду форми» [29, с. 30]. Підхід до мови як до носія естетичної інформації, як до явища національної культури повинен зберігатися і при вивченні компонентів художньої мови, чільне місце серед яких належить фразеології та афористиці.

Як ми вже зазначали, лінгвісти виокремлюють різні ознаки афоризму, розглядають його з різних позицій, по-різному трактують. Задля того, аби дізнатися, яку роль відіграють афоризми в художньому мовленні, варто звернути увагу на одну з основних функцій мовлення, а саме функцію впливу. Як зазначає Ю. Абрамова, «ця функція пов'язана з вживанням різних мовних засобів, що володіють експресивністю й емоційною оцінкою. Коли не враховується ця функція, висловлення часто втрачає свою цінність» [1].

Серед основних якостей мовлення можна виділити ефект, вплив і дієвість. Ефект мовлення – це оптимальний вплив на свідомість адресата та досягнення мети за допомогою риторичних засобів. Вплив – це непрямий результат, що виникає внаслідок осмислення висловлення, його змісту. Вплив можна назвати уповільненим ефектом. Кожне висловлення, що має вплив, вважається успішним [62].

Аналізуючи афоризми щодо наявності такої прагматичної якості як вплив, ми враховуємо те, що авторське висловлення перетворюється на афоризм тоді, коли воно має вдалу форму й ідею, часто повторюється, запам'ятовується, стає популярним, тобто успішним.

Дієвість мовлення – це сукупність дій впливу та ефекту [1]. Дієвим вважається висловлення, що породжує певний ефект і впливає саме так, як цього бажав автор. Автор повинен «заразити» читача своєю думкою, змусити його сприймати її як свою, прищепити йому свої ідеї, і найчастіше це досягається за допомогою виразних засобів мови.

Письменника, який створює афоризми, не задовольняє лише чіткий зрозумілий вислів, йому необхідно, щоб він закарбовувався в пам'яті читачів, впливав на їхні думки. Важливу роль у цьому відіграє виразність мовлення.

Поняття «виразність мовлення» поєднує в собі два окремі, але взаємозалежні аспекти, що становлять діалектичну єдність: емоційну насиченість (експресивність) й образність (зображувальність).

У мовознавстві термін «експресія» означає – «виразно-образотворчі якості мовлення, що відрізняють його від звичайного (стилістично нейтрального) мовлення і надають йому образності й емоційної «забарвленості», а також «виразно-образотворчі якості мовлення, що надаються їй експресії лексичними, словотворчими й граматичними засобами (експресивною лексикою, особливими афіксами, тропами, фігурами)» [33].

Експресія мовлення, за О. Ахмановою, – це комунікативна якість культурного мовлення, особливість його структури, яка впливає не лише на свідомість, а й на емоції читача і слухача, підтримує його увагу та інтерес [8, с. 83].

Зберігаючи зв'язок із наукою, за характером зіставлення життєвих явищ і синтезом думок, утілених у лаконічну мовну форму, афоризми, вживані в художньому тексті, на думку В. Калашника, виявляють і свої стильові ознаки – образність та виразність. А думка в них виражається більш експресивно й емоційно [29, с. 123].

Художня мова – це обличчя письменника, його внутрішня сутність, свідчення майстерності, образності, багатства мислення тощо. Афоризми відіграють надзвичайну роль у виразності художніх творів. У чому ж таїна афоризму як жанру мовного мистецтва? Відповідь слід шукати в узагальненості образу, у вмінні автора відтворити в нашій уяві глибину, важливість та вагомість тієї ситуації, яка створила афоризм. Артистизм автора, пильність його погляду, влучність мовного вираження народжують вислови переконливі, такі, що западають в душу. У них працює кожне слово, органічно беручи участь у висловленні думки, підсилюючи її образний вплив.

В афоризмі, як правило, говориться про відоме, але в такий спосіб, що це відоме стає заново пізнаним, осмисленим, відчутним. Завдяки своїй структурній особливості – лаконічності, стислості – афоризми стимулюють читача до особистих роздумів, є своєрідним каталізатором думки, прискорюють процес виникнення асоціацій та ідей. Причому навчаючи людину думати, вони одночасно навчають її і говорити. Гранична економія слів, глибина семантики, яскрава образність роблять афоризми стилістичними шедеврами, які збагачують мовне мистецтво та мистецтво риторики. І тому твори, у яких письменники використовують ці згустки мудрості, закарбовуються в пам'яті надовго та роблять твір більш цікавим та цінним для читачів.

Висновки до першого розділу

Афоризмом називається короткий влучний оригінальний вислів, що зробився усталеним; яка-небудь узагальнена думка, висловлена стисло в дуже виразній, легкій для запам'ятовування формі, що згодом неодноразово відтворюється іншими людьми. В афоризмі досягається найвища концентрація безпосереднього повідомлення й того контексту, у якому думка сприймається слухачами або читачем.

Теоретичні основи української афористики були закладені О. Потебнею, при дослідженні пареміологічних проблем, висвітленні питань символізму мови поезій і прози, внутрішньої форми слова. Упродовж ХХ– початку ХХІ ст. інтерес до теоретичного обґрунтування афористичного жанру зростає. З'являється низка праць, у яких афористичні вислови розглядаються як у межах фразеологічного рівня (В. Архангельський, В. Виноградов, О. Кунін, Ю. Прадід, І. Чернишова та ін.), так і поза ними (Л. Авксентьев, Н. Амосова, В. Жуков, Д. Мальцева, В. Мокієнко, О. Молотков, С. Ожегов, В. Телія та ін.). Вивчати афоризми в контексті пареміології запропоновано у працях М. Алексєєнка, Н. Барлі, А. Дандиса, О. Жолковського, Г. Крейдліна, Ю. Прохорова, А. Тейлора, М. Черкаського, Н. Шарманової, Ю. Щеглова.

Основними ознаками афоризму є: активізація мислення чи якоїсь дії слухача або читача; точний, правдивий погляд на проблему, яка порушується; узагальненість; лаконічність, стислість; завершеність думки; чіткість, відточеність думки, виразність доведена до довершеності; художність.

Дискусійною постає проблема класифікації афористичних висловів. Відсутність чітких критеріїв щодо визначення лінгвістичного статусу цих мовних одиниць зумовлює різні підходи до їх групування. Дослідники

афоризмів намагалися класифікувати їх з огляду на дієвість структурного, семантичного, дидактичного та функціонального критеріїв. Систематизацію афоризмів сучасного українського художнього дискурсу здійснила Н. Шарманова. На основі її дослідження ми розглядаємо афористичні висловлення з таких позицій: 1) за ступенем вираження смислової домінанти та характером інтерізації буття (семантична класифікація); 2) за структурою судження (структурна класифікація); 3) за ступенем градації афористичності й реалізацією категорії адресантності (функціональна класифікація).

У комунікативному аспекті головною прагматичною метою афоризму є намір поставити адресата перед фактом, істинність або хибність якого може бути визначена лише завдяки фоновим знанням реципієнта. Універсальність комунікації визначається тим, що кожен адресат може ототожнити себе з суб'єктом афоризму.

РОЗДІЛ 2
СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ ТА СЕМАНТИЧНІ
ОСОБЛИВОСТІ АФОРИЗМІВ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ
ЛІНИ КОСТЕНКО

2.1. Структурно-граматична організація афоризмів

Афоризми є справжньою оздобою мови, одним з невичерпних джерел створення образності. Це своєрідні носії життєвого досвіду письменника, що яскраво відбивають спостереження над навколишнім світом, ставлення до реалій об'єктивної дійсності.

Поетичне мовлення є цінним джерелом для дослідження афористичних одиниць, зокрема, у творах Ліни Костенко вони складають досить розгалужену систему у структурно-граматичному та семантичному плані. Афоризми в її доробку – не проста форма, а складна організація, невичерпна за своїми властивостями. Афористичні вислови мови творів письменниці розкривають внутрішній світ людини, її риси характеру, загальнолюдські цінності.

Варто зауважити, що афористичні одиниці Ліни Костенко є неоднотипними щодо своєї структури та функціонально-стилістичних особливостей. З-поміж них вирізняються ті, які за формально-граматичними особливостями співвідносні з простим реченням, складним та надфразною єдністю.

2.1.1. Афоризми, співвідносні з простим реченням. Афоризми співвідносні з простим реченням у творчому доробку Ліни Костенко займають провідне місце і складають 20% від загальної кількості дібраного фактичного матеріалу. Традиційно під простим реченням

розуміють висловлення, яке називає окрему ситуацію і повідомляє про неї, має граматичне значення предикативності й форму у вигляді граматичних чи семантичних моделей, їх комунікативних варіантів з особливою інтонацією [71, с. 59]. З-поміж афоризмів співвідносних із простим реченням розрізняємо ті, які структурно організовані як односкладні та двоскладні речення.

Афоризми, організовані за схемою простих односкладних речень становлять приблизно 5%. Такі одиниці характеризуються наявністю одного головного члена, наприклад: 1) *Шукайте цензора в собі* (2, с. 12); 2) *З-за грат свободу краще видно* (1, с. 108); 3) *У своєму житті треба залишити місце й для свого життя* (3, с. 200) тощо. Репрезентований фактичний матеріал ілюструє різні типи афоризмів, співвідносних з односкладним реченням, зокрема узагальнено-особове (1), безособове (2), інфінітивне (3). Усі комунікативні односкладні структури мають своєрідний синтаксичний та стилістичний потенціал. Так, інфінітивні речення мають відтінок наказовості, категоричності, вони допомагають відбити психологічне напруження стану людини.

Окрім того, досить продуктивними є афоризми, співвідносні з двоскладним реченням: *Ми всі дивимось одне повз одного* (3, с. 159); *На спіритичних сеансах пам'яті найголосніше говорять мертві* (2, с. 550); *А я хочу звертатися до Бога зі свого храму своєю мовою* (3, с. 120). У поданих вище реченнях можемо спостерігати різні способи вираження підмета, наприклад, особовими займенниками *ми*, *я*, або ж субстантивованим прикметником *мертві*; та присудка, який може бути як простим дієслівним *дивимось*, *говорять*, так і складеним дієслівним *хочу звертатися*.

Такі конструкції можуть ускладнюватися однорідними членами речення, як-от: *Імперії ще й досі для багатьох – це ознака націоналізму*,

сепаратизму, причина конфліктів і моральних травм (3, с. 229); відокремленими другорядними членами, наприклад: *Виховуючи свою дитину, ти виховуєш себе* (3, с. 167); та конкретизуючими членами речення, наприклад: *Глуха ворожість оточує нашу мову, навіть тепер, у нашій власній державі* (3, с. 22). Перше та друге речення за семантико-граматичними ознаками відносять до так званої групи підрядних відокремлених членів, оскільки вони поєднуються з основним словом підрядним зв'язком та мають значення напівпредекативності, тобто значення другорядного присудка (додаткове).

Попри необхідність стислості при викладі гострих думок в афористичних висловах, нами не виявлено речень, які б склалися лише з предикативного мінімуму. Натомість досить продуктивними є поширені синтаксичні одиниці, як-от: *Веселий гнів нескорених горінь змиває бруд із берегів історії прибоюми кипучих поколінь* (2, с. 323); *Чужинці скрізь посіли наші гради* (1, с. 143); *Майбутнє щодня стає минулим* (3, с. 11); *Градус національного пафосу вказує на гарячку* (3, с. 34) тощо. У проілюстрованих прикладах афоризми представлені конструкціями зі всіма різновидами поширювачів: додаткові (*горінь, бруд, історії, гради*), означальні (*веселий, кипучих, національного*), обставинні (*скрізь, щодня*).

Досліджений нами матеріал демонструє, що афористичні висловлення, співвідносні з простим реченням, як односкладними, так і двоскладними, мають стверджувальну та заперечну модальність. Прямі стверджувальні афоризми – це такі вислови, у яких стверджується те, що говориться про предмет мовлення [71, с. 59], як-от: *Народ шукає в геніях себе* (2, с. 551); *Кожному поколінню сняться свої кошмари* (3, с. 63); *Трагедії стають буднями людства* (3, с. 324). Семантичний аспект поданих афоризмів розкриває явище актуалізації лексем «народ», «покоління», «людство», це не дивно, адже письменниця у своїх творах

часто зображує народ, який у безперервних битвах відстоює свою волю і незалежність, або ж роздумує над своїм призначенням.

Виокремлюємо й афоризми, що мають заперечну модальність, тобто характеризуються запереченням якоїсь ознаки чи явища дійсності [71, с. 231], наприклад: *Найкрацій віри не ходить на свободі* (5, с. 20); *Не бий на сполох в невідлтий дзвін* (2, с. 545); *Закоханий у себе не може бути здатний на справжню любов* (3, с. 270). Спільною властивістю афоризмів цієї модифікації є вживання заперечної частки *не* при предикатах. А її специфіка функціонування в художньому тексті пов'язана із набуттям суто експресивних функцій, що сприяє послабленню семантичної ознаки заперечення.

Заслуговують на увагу у творчому доробку письменниці афоризми, співвідносні з простими реченнями, предикативна основа яких виражена іменними частинами мови, наприклад: *Життя – спокута не своїх гріхів* (2, с. 178); *Адресовані людям вірші – найциріший у світі лист* (2, с. 135); *Нікчемність – рідна сестра підлості* (5, с. 326); *Християнство – це постійне усвідомлювальне страждання* (3, с. 145); *Музика – це мова почуттів* (2, с. 32); *Егоїзм – першопричина раку душі* (3, с. 279); *Совість – це емоційний страж переконань* (5, с. 399). За допомогою такої структурної організації речення, автор досягає лаконізму та виразності, що є невід'ємними ознаками афоризму як поняття. Зазначені вище афоризми за ступенем вираження смислової домінанти кваліфікуємо як образні, тобто такі словесні комплекси, які відображають світорозуміння митців та є не лише засобом конденсації думки, а впливу на свідомість учасника комунікативного акту оригінальним формуванням думки [35, с. 130]. Образні афоризми виступають органічними елементами мовної системи Ліни Костенко. Своєю описовою формою викладу змушують адресата потрудитися, дійти самому до глибинної суті судження або ж до

механізму його яскравості, що також дає читачу інтелектуальне й естетичне задоволення.

Отже, як бачимо, у творах письменниці наявні афоризми, співвідносні з простим реченням, які дають змогу лаконічно висловити думку. Серед цих одиниць є такі, що співвідносяться з односкладними та двоскладними конструкціями різної модальності.

2.1.2. Афоризми, співвідносні зі складним реченням. Одним із різновидів словесних комплексів, наявних у творах Ліни Костенко, є афоризми, співвідносні зі складним реченням, яке складається з двох і більше предикативних частин, пов'язаних відповідним синтаксичним зв'язком, що являє собою семантичну та комунікативну єдність [71, с. 209].

На рівні складного речення будемо розглядати афоризми, співвідносні зі складносурядним, складнопідрядним, безсполучниковим реченням та складною синтаксичною конструкцією.

Слід зазначити, що афоризми, співвідносні зі складним реченням, трапляються частіше, ніж ті, які організовані за моделями простих, і становлять 34% від загальної кількості. У мовотворчості письменниці найбільш продуктивними є афоризми, співвідносні зі складнопідрядним реченням нерозчленованої структури, підрядна частина яких залежить від слова чи словосполучення головної частини і приєднується функціональними сполучниками й сполучними словами [15, с. 313]. У межах цієї групи найбільшою частотністю вживання характеризуються афоризми моделі складнопідрядних речень із підрядними означальними та з'ясувальними, наприклад: 1) *Смерть усе-таки це празник, який буває тільки раз в житті* (4, с. 61); 2) *Зневажені тут мова і народ, який міщан століттями годує* (2, с. 550); 3) *Інколи мені здається, що я не живу, а одбуваю життя* (3, с. 148). Спостерігаємо, що головна частина таких

афоризмів стоїть у препозиції до підрядної й містить слова (*празник, народ, здається*), від яких ми ставимо питання до залежної. Між предикативними частинами першого та другого афоризму встановлюються означальні відношення, третя конструкція характеризується смисловими відношеннями з'ясувального типу.

Широко представлені афоризми, побудовані за структурною схемою займенниково-співвідносних речень, наприклад: *Час працює на тих, хто працює на нього* (6, с. 467); *Той, хто по-справжньому любить Батьківщину, – з усякого погляду справжня людина* (5, с. 125); *Той, хто не знає меж своїм бажанням, ніколи не стане гарним громадянином* (3, с. 96); *Найгірше в нашому народі те, що він до всього зиває* (3, с. 55). Займенниково-співвідносні смислові відношення між частинами таких афоризмів забезпечуються таким засобом зв'язку, як співвідношення двох займенникових слів *той – хто; те – що*, яке функціонує певною мірою як службове слово щодо підрядної і головної частин речення. Воно об'єднує зміст підрядної головної частин в одне ціле, та виступає показником формальної і смислової незавершеності головної частини, її семантико-граматичної визначеності як частини складнопідрядного речення.

Менш продуктивними у творчій спадщині письменниці є афористичні вислови, співвідносні зі складнопідрядними реченнями розчленованого типу, тобто такі речення, підрядна частина яких залежить від головної загалом і поєднується з нею за допомогою сполучників, що виражають певні семантичні відношення [71, с. 56]. Серед таких одиниць найбільш поширеними є афоризми, співвідносні зі складнопідрядним реченням, між предикативними частинами яких встановлюються смислові відношення причини, наприклад: *Людина звелася над світом усього живого насамперед тому, що горе інших стало її особистим*

горем (3, с. 365); *Душа летить в дитинство, як у вирій, бо їй на світі тепло тільки там* (4, с. 29). У проілюстрованих контекстах головна предикативна частина стоїть у препозиції і сполучається з підрядною за допомогою семантичного сполучника *бо, тому – що*. Останній афоризм показує ставлення письменниці до розв'язання складних життєвих перепитій, до яких потрапляє людина ставши дорослою, адже дитинство – це час спокою, безтурботності та безкорисливості.

Також трапляються поодинокі випадки вживання афоризмів, співвідносних зі складнопідрядними реченнями, що виражають співвідношення головної частини з підрядною, яка вказує на мету того, про що говориться, наприклад: *Бог дав жінці розум, щоб було два полюси правди* (3, с. 56); або ж часу: *У нас є до кого звернутися лише тоді, коли тобі добре* (3, с. 371); *Розніжені й розбецнені індивідууми формуються тоді, коли і в їхньому житті домінує єдина радість – радість споживання* (3, с. 385). Окрім того, є приклади афоризмів, побудовані за моделлю складнопідрядного речення з кількома підрядними, наприклад: *Люди не знають, кого вибирати, бо не можна вибирати когось з нікого* (3, с. 267). Зокрема, подана одиниця відповідає виду складнопідрядних речень з послідовною підрядністю, коли перше підрядне речення залежить від головного, а решта – послідовно одне від одного. При цьому підрядне речення, до якого відноситься інше підрядне, стає головним щодо нього У цій синтаксичній одиниці підрядні речення відповідають на різні питання, між першим та другим встановлюються семантичні відношення з'ясувального типу, між другим та третім – причинового.

Серед афористичних висловів, наявних у творах письменниці, можна виділити ті, що співвідносяться зі складносурядними реченнями. Переважна частина протиставного типу, частини якого рівноправні за змістом і пов'язані сурядним зв'язком за допомогою протиставних

сполучників [71, с. 232], як-от: *Пристрасть – це натхнення тіла, а кохання – натхнення душі* (3, с. 317); *Не час минає, а минаєм ми* (5, с. 201); *Мова солов'їна, а тьохкають чортзна-що* (3, с. 26); *Лиш храм збудуй, а люди в нього прийдуть* (2, с. 545); *Податись можна, а подітись – ні* (2, с. 546); *Бог усе нам щось хоче сказати, а ми все не чуємо* (3, с. 212); *Звичайно ж, Гоголь – це російський письменник, але це – український геній* (3, с. 24); *Вмирати вмієм, по степах гасати, але себе не вмієм написати* (1, с. 139). Як бачимо, таким афоризмам притаманний зіставно-протиставний зв'язок, що реалізується за допомогою сполучників *а, але*. Семантичний план останнього афоризму розкриває необхідність написання справжньої української історії, її фіксації на папері, адже наступні покоління мають знати правду та героїзм своїх пращурів.

Значну частину дібраних прикладів у творі становлять афоризми, співвідносні зі складним безсполучниковим реченням, частини якого об'єднуються в єдине структурно-семантичне ціле інтонаційно, без допомоги сполучників і сполучних слів [71, с. 345]. Вони можуть виражати значення перелічення, зіставлення тощо. У творах Ліни Костенко трапляються афоризми з різними змістовими відношеннями:

I. *Ми бездомні у своєму домі, ми безпритульні у своїй країні* (3, с. 177); *Перемоги піднімають на душі, поразки знікчемлюють* (3, с. 378); *Доля не усміхається рабам, доля усміхається людям* (3, с. 129).

II. *Найбільше боюся приниження, цей страх мене теж принижує* (3, с. 9); *Влада ж, як плазма, вона двигтить, розтікається, міняє обриси й кольори, обволікає, всмоктує і знову набуває тих самих форм* (3, с. 413); *Жіночий імператив завше один: ти винен і ти повинен* (3, с. 90). Першу групу складають безсполучникові речення з однорідними предикативними частинами, які є синонімічними до складносурядного речення. Присудки предикативних частин у таких реченнях, зазвичай

мають одну й ту саму синтаксичну категорію особи, числа, часу, наприклад *піднімають – знікчемлюють* (3 ос. множини, теперішній час) Допоміжним засобами є також анафоричне вживання якогось члена речення, наприклад, підмета, вираженого займенником *ми – ми*, або ж іменником *доля – доля*.

Другу ж – складають одиниці з різнотипними предикативними частинами, синонімічними до складнопідрядного речення, структурно-семантична цілісність яких ґрунтується на взаємозв'язаності неоднорідних, залежних предикативних частин, що поєднуються між собою зумовленою й пояснювальною інтонацією. Відсутність сполучника надає висловленню напруги, експресивності в зображенні змальовуваних переживань.

Досить часто трапляються афоризми, що співвідносяться з реченнями змішаного типу, наприклад: *Жах не в тому, що щось зміниться, – жах у тому, що все може залишитися так само* (3, с. 27); *Єдине, що від нас іще залежить, – Принаймні вік прожити як належить* (2, с. 13); *Це не держава винна, це ті, кого вони обрали за своєю подобою* (3, с. 268); *Вічна парадигма історії: за свободу борються одні, а до влади приходять інші* (3, с. 130); *Демократія тим і добра, що при демократії не держава руйнує людину, а людина будує державу* (3, с. 152). Проілюстровані афоризми є неелементарними з семантико-синтаксичного погляду, тобто такими, які складаються з двох і більше предикативних частин, поєднаних різними типами зв'язків [71, с. 232]. Наприклад, останній афоризм передбачає сурядний та підрядний різновиди зв'язків.

Отже, для творчого доробку Ліни Костенко характерне досить продуктивне використання афористичних одиниць, співвідносних із реченням складної структури, що є знаками двох і більше мовленнєвих (типових) ситуацій. Серед них виділяємо афоризми, що організовані за зразком складносурядних, складнопідрядних та безсполучникових речень.

2.1.3. Афоризми, співвідносні з надфразною єдністю. Найбільш вживаними у творах Ліни Костенко є афоризми, співвідносні з надфразною єдністю і становлять 46% від загальної кількості фактичного матеріалу. Вони розкривають явища об'єктивної дійсності у вигляді складних з позиції структури й змісту узагальнених суджень. Надфразна єдність – це цілісне утворення, у якому зв'язок окремих речень зумовлюється ставленням мовця (автора) до висловлюваного [71, с. 373]. Воно характеризується специфічною ритмомелодійною оформленістю: паузи між окремими реченнями в ньому коротші, ніж паузи між блоками речень.

У проаналізованих творах трапляються афоризми, співвідносні з надфразною єдністю, побудовані за моделлю ланцюжкового зв'язку, коли розгортання думки відбувається послідовно, кожне наступне речення доповнює попереднє, наприклад: 1) *Людської якості тепер вже не треба. Не треба совісті, гідності, не треба освіти. Це вже не бренд. Потрібні гроші. Потрібен імідж і рейтинг* (3, с. 156); 2) *У нас тепер така свобода, наче сміттєпровід прорвало. Свобода хамства, свобода невігластва, свобода ненависті до України* (3, с. 130). У першому разі засобами зв'язку компонентів надфразної єдності є повтор присудків *не треба, потрібні, потрібен*, у другому – повторення підмета *свобода*.

Менш продуктивними є використання надфразних єдностей побудованих за моделлю паралельного зв'язку, яким властива відносна самостійність, наприклад: *Все менше рук, що вміють сіяць хліб. Все більше рук, що тягнуть все у пельку* (2, с. 260); *Не треба вже поводити. Надія не сліпа* (3, с. 404); *В якійсь точці кипіння маса завжди може перетворитися на юрбу. І не вірю теперішнім лідерам – ні тим, у яких прапори міняються, ні тим, у яких вони стабільно червоні* (3, с. 132). За такого виду зв'язку, компонентами, які сполучають речення є семантичні відношення та видо-часові форми дієслів (*вміють, тягнуть* – дійсний

спосіб, 3 особа множини теперішнього часу). Примітним є також використання контекстуальних антонімів в останньому афоризмі, *маса* в значенні великої сукупності людей перетворюється на *юрбу* – не як на велике безладне, неорганізоване скупчення людей, а групу людей, яких об'єднує щось спільне.

Серед афоризмів-еквівалентів надфразної єдності можна виокремити два структурних різновиди: 1) двокомпонентні (з синтаксичним членуванням на два речення), 2) багатоконпонентні (з синтаксичним членуванням понад два речення)

До першого різновиду належать такі конструкції, у яких цілісність семантики винесена за межі одного речення і репрезентована на формально-граматичному рівні двома синтаксичними одиницями, наприклад: *Ми птиці інформаційного простору. Іншого в нас немає* (3, с. 224); *Слово знецінилось. Мова втрачає пульс* (3, с. 10); *У мене таке відчуття, що десь глибоко під мною двигтить земля. Чи це під людством?* (3, с. 185). Подібні афоризми є нерозчленованими за семантикою, вони реалізують комплекс потенційних смислів, наприклад: *Свобода справді є, пиши, що хочеш. В тюрму не посадять, у психушку не запроторять, але можуть вбити* (3, с. 129); *Фронт національної гідності теж тримають мертві. Коли вже його триматимуть живі?!* (3, с. 80); *Хто має право нам, людям, визначати мінімум?! Ті, що собі призначили максимум* (3, с. 197); *Люди, давайте зупинимось і візьмемо новий старт. Бо при таких забігах фініш буде фатальний* (3, с. 149); *Сартр колись казав: «Я те, що я роблю». Тепер критерії інші: «Я те, що я заробляю»* (3, с. 152). Для афоризмів цього підтипу характерні цілісність змісту й смислу, аналітичність внутрішньої і зовнішньої будови. При цьому спостерігаємо використання системних відношень: синонімії (*посадять* –

запроторять), антонімії (мертві – живі, мінімум – максимум, старт – фініш), співзвучності (роблю – заробляю).

Для розкриття загальної смислової ідеї в таких одиницях виокремлюються різні семантичні явища:

1) паралелізм: *А ритми мчать – як вершини у полі. А рима віршам запліта косу* (2, с. 21); *З облич спадають маски. Зі всього світить суть усіх речей* (5, с. 56); *Твій біль беру на себе. Печаль твоя в мені* (2, с. 24);

2) антитеза: *В життя приходиш чистий і красивий. З життя ідеш заморений і сивий* (4, с. 96); *Хотіла жити, а життя не вийшло. Хотіла вмерти – люди не дали* (4, с. 74); *Мужчини імперських націй мислять категоріями сили. Мужчини поневолених, але гордих націй мислять категоріями свободи* (3, с. 96);

3) з'ясування: *Ми ушкоджене покоління. Ще від предків щось узяли, а нащадкам вже не маємо що передати* (3, с. 90); *Не давайте мені знеболюючого. Я повинен нарешті відчути правду* (3, с. 340);

4) зумовленості: *Все до чого ми байдужі, байдуже до нас. Через те ми такі й смертельно самотні* (3, с. 245); *Віддай людині крихітку себе. За це душа поповнюється світлом* (2, с. 549); *Якогось ранку прокинемось в іншій державі. Бо проспали свою* (3, с. 108);

5) переміщення семантичного центру із розкриттям конкретного на тлі загального: *Тотальне жлобство свідомо прищеплюється людям, перетворюючи їх на масу. Масі не треба мистецтва, масі не треба культури* (3, с. 113); *У кожної нації свої хвороби. У Росії – невеликовна* (3, с. 128);

6) деталізація загального через конкретне: *В тому ж і полягає християнська суть прощення, що просять невинуваті. Винуваті і не просили б, їх не можна простити* (3, с. 301); *Огидне явище – депутатська лінька. В'їхали на одній партії, злиняли в іншу* (3, с. 376).

Трансформація образів у наведених афоризмах відбувається на основі таких прийомів, як поєднання контекстуальних антонімів (*чистий і красивий – заморений і сивий; жити – вмерти; предки – нащадки*); контекстуальних синонімів (*біль – печаль; байдужість – самотність*); парадоксу (*линька – злиняли*).

Другим різновидом афоризмів є багатокомпонентні комплекси, що функціонують на базі трьох і більше синтаксичних одиниць: *Розп'ято нас між заходом і сходом, Що не орел – печінку нам довбе. Зласкався, доле, над моїм народом, Щоб він не дався знівечить себе* (1, с. 97); *Складне життя у всій його всебічності. А як подумать, – що таке душа? Як той казав, – це горизонт до вічності* (4, с. 84). Семантична цілісність останнього афоризму побудована на актуалізації лексем *життя, душа, вічність*. Узаємодія цих компонентів надає вислову високого ступеня асоціативності. Попри особливості формально-граматичної організації, характерною рисою таких висловлень є цілісність змісту і смислу.

Афоризми розкривають актуалізацію різних семантичних явищ:

1) з'ясування: *Людської якості тепер уже не треба. Не треба совісті, гідності, не треба освіти. Це вже не бренд. Потрібні гроші. Потрібен імідж і рейтинг* (3, с. 156); *Ми воїни. Не ледарі. На лежні. І наше діло праведне й святе. Бо хто за що, а ми за незалежність. Отож нам так і важко через те* (1, с. 141);

2) зумовленості: *А вона ж не своя. Ми її передоручили будувати чужим. От вони і будують чужу, не нашу, антиукраїнську Україну* (3, с. 14);

3) перелічення: *І все на світі треба пережити. І кожен фініш – це по суті, старт. І наперед не треба ворожити, і за минулим плакати не варт* (2, с. 13);

4) переміщення семантичного центру із розкриттям конкретного на тлі загального: *За великим рахунком це психопатологія. Жити в Україні і не любити Україну. Зробити з мови політику, за мовною ознакою дискримінувати націю* (3, с. 353); *Все одно за владу буде соромно, за будь-яку владу час від часу буває соромно. А от за Україну соромно вже не буде* (3, с. 392); *Настала якась собача старість ідей. Ніхто нічого не хоче. Ніхто ні за що не бореться. Тільки наші політики за владу над нами* (3, с. 94);

5) деталізація загального через конкретне: *Держава – держить. Бо вона держава. У неї скіпетр влади у руці* (1, с. 99).

Семантична цілісність змісту і смислу в наведених афоризмах ґрунтується на основі використання таких прийомів семантичного ускладнення, як контекстуальні синоніми (*бренд – імідж – рейтинг; не своя – чужа – антиукраїнська*); антоніми (*фініш – старт*); використання співзвучності (*пережити – ворожити*).

Проаналізований афористичний матеріал засвідчує те, що в творчій спадщині Ліни Костенко афоризми, які співвідносяться з надфразною єдністю поділяються на два види: двокомпонентні структури (з синтаксичним членуванням на два речення) та багатоконпонентні (із синтаксичним членуванням понад два речення).

Формально можуть будуватися за моделлю ланцюжкового зв'язку, або ж паралельного. Семантичний аспект афоризмів-еквівалентів надфразної єдності виявляє явище актуалізації всіх компонентів для реалізації семантичного плану висловів. Саме внутрішня будова афоризмів цього підтипу дає змогу реалізувати лаконічність і цілісність.

2.2. Семантична організація афоризмів

Афоризми, як і інші пареміологічні одиниці, за семантикою можуть об'єднуватися в лексико-семантичні поля. На думку О. Селіванової, лексико-семантичне поле є об'єднанням певної частини мови, що має свій центр, ядро, яке включає найбільш уживані слова з яскравим інтегральним компонентом, та периферію, що містить слова менш частотні за вживанням, стилістично забарвлені [54, с. 282]. Основою для сполучення слів в лексико-семантичні поля служать словесні асоціації, які відображають зв'язки між предметами в навколишньому світі.

Головними властивостями лексико-семантичного поля, на думку І. Кобозевої, є такі:

- 1) наявність семантичних відношень між складниками;
- 2) системний характер цих відношень;
- 3) взаємна залежність і взаємна детермінованість лексичних одиниць;
- 4) відносна автономність поля;
- 5) безперервність позначення у смисловому просторі;
- 6) взаємозв'язок полів у лексичній системі [31, с. 99].

У своїх торах Ліна Костенко найчастіше осмислює такі поняття як «Україна», «Людина», «Любов», «Час» тощо. Вони несуть глибоку думку, тому буде цікаво розглянути їх у семантичних полях.

2.2.1. Семантичне поле «Україна». Тема України, безумовно, є наскрізною більшості творів Ліни Костенко. У них образ «Батьківщини» тісно пов'язаний з категоріями «пам'ять» і «духовність». Ідея української державності є визначальною для всієї творчої спадщини поетеси. Більша частина афористичних висловлень зображає трагічне минуле країни,

наприклад: *Історії ж бо пишуть на столі. Ми ж пишем кров'ю на своїй землі* (4, с. 81); *Ми що не вибором, то втратим, і в цьому вся наша біда* (5, с. 34); *Отримали Україну без бою і здають без бою. А втім, чого без бою? Б'ються поміж собою* (3, с. 289). Показовим у поданих афоризмах є вживання займенника 1-ї особи множини *ми*, під яким розуміємо український народ, а в останньому – особа виражена через дієслова 3-ої особи множини *отримали, здають, б'ються*, де з підтексту дізнаємося, що мова йде про політичну верхівку держави. Також письменниця наголошує на тому, що ми не цікавимося, як розвивається наша держава, які закони приймають, не бачимо наслідків. Ніхто не хоче боротися за краще. А якщо і йде боротьба, то не за долю країни, а за свої особисті інтереси.

Інша іпостась України, яка розкривається через твори Ліни Костенко, постає у суперечностях вибору, у ролі розділеної периферії. Частина зорієнтована на Європу, а частина – на Росію, наприклад: *Ми вже як той сухогруз, що недавно розломився у Чорному морі. Одну частину відносить у бік Європи, друга дрейфує до Росії. А на цілілій кормі матроси варять борщ* (3, с. 325); *Розп'ято нас між Заходом і Сходом. Що не орел – печінку нам довбе. Зласкався, доле, над моїм народом, Щоб він не дався знівечить себе* (1, с. 97); *А що Москва? Москві немає діла. Ми – щит Європи і свій хрест несем. Хіба їй що? Вона іще й зраділа – де двоє б'ються, третьому хосен. Ось ми сповна зазнаєм свою муку. І прийде час, безвихідний наш час, – вона нас візьме під високу руку, не ворухнувши й пальцем задля нас* (1, с. 86). Ця паралель вибудовується на основі протиставлення лексем *Європа – Росія, Захід – Схід, Москва – Європа*. Ми наскільки духовно відділилися від своєї держави, що вже втратили себе як націю, розділені навпіл, забули хто є насправді, використовуючи риторичні запитання *А що Москва? Хіба їй що?*, вона намагається показати, що, окрім нас самих, ніхто нам не допоможе.

Семантичне поле «Україна» пов'язане з уживанням таких лексем, як «народ» та «мова». Зокрема мовне питання відіграє важливу роль у побудові державності та незалежності: *Нації вмирають не від інфаркту, спочатку в них відбирають мову* (6, с. 457); *Лиш народи явлені у слові, достойно можуть жити на землі* (1, с. 111). Окрім того, письменниця наголошує на спотворенні української мови самими українцями, наприклад: *Мова солов'їна, а тьохкають чортзна-що* (3, с. 26); *Скільки вже наговорено, до цілковитої втрати смислу. Та ще й якоюсь мовою нелюдською, сурогатом української і російської, мішанкою, плебейським сленгом, спадком рабського духу і недолугих понять, від чого на обличчі суспільства лежить знак дебілізму* (3, с. 6). За допомогою слів: *нелюдською мовою, сурогатом, мішанкою, плебейським сленгом, спадком рабського духу*, які самі по собі несуть негативну семантику, письменниця намагається показати своє ставлення до того, що відбувається. Наслідком такого мовного розвитку постає покоління, яке почувується гостем на своїй рідній землі: *Глуха ворожість оточує нашу мову, навіть тепер, у нашій власній державі* (3, с. 22); *За великим рахунком це психопатологія. Жити в Україні і не любити Україну. Зробити з мови політику, а за мовною ознакою дискримінувати націю* (3, с. 353); *Україна – це резервація для українців. Жоден українець не почувується своїм у власній державі. Він тут чужий самим фактом вживанням своєї мови* (3, с. 23). Задля підсилення емоційної оцінки автор використовує синоніми *не свій – чужий*, а також вживає іншомовне слово *резервація*, що означає «територія, природні багатства якої перебувають під особливою охороною держави».

У семантичному полі «Україна» широко представлені афоризми на позначення опозиції «народ» – «влада», наприклад: *Найгірше в нашому народі те, що він до всього зникає* (3, с. 345); *Чи є майбутнє в Україні? З*

таким президентом нема. А з такими нами? (3, с. 238); Ні честі, ні мови, ні згоди, одні лише смутки і пні. Коханий мій рідний народе, ти збудешиш вреті чи ні? (5, с. 208). Використовуючи риторичні запитання, письменниця прагне вийти на діалог із читачем, викликати емоції. Або ж: *Влада ж, як плазма, вона двигтить, розтікається, міняє обриси й кольори, обволікує, всмоктує і знову набуває тих самих форм* (3, с. 413); *Десять років державі, стільки депутатів і партій, патріотів і лідерів, а ні засад, ні цінностей, ні ідеологій* (3, с. 191); *Коли держава говорить кийками сперечатися з нею важко* (3, с. 42). Показовим є те, що Ліна Костенко зображує і народ, і владу у правдивому ключі, зображає недолугість як можновладців, так і бездіяльність самого народу. Аби висловитися якомога точніше, у реченнях використовуються однорідні члени, зокрема, однорідні присудки *двигтить, розтікається, міняє, обволікає, всмоктує, набуває*, та додатки *депутатів і партій, патріотів і лідерів; ні засад, ні цінностей, ні ідеологій*.

2.2.2. Семантичне поле «Людина». Питання сутності людини, її призначення та ідеальних характеристик досліджувались багатьма науковцями. Людина безпосередньо пов'язана з мовою. Як зазначає О. Бугера, «Людський інтелект, як і сама людина, неможливий поза мовою та мовленнєвими здібностями як здатності до породження і сприйняття мови» [12, с. 26].

Людина перебуває у центрі всесвіту, тому для її характеристики використовуються безліч понять. У нашому дослідженні найбільш частотним є вживання афоризмів на позначення моральних якостей людини, серед яких виділяємо, ті, що викривають людські вади (егоїзм, жадібність, нікчемність): *Егоїзм – першопричина раку душі* (3, с. 279); *Нікчемність – рідна сестра підлості* (5, с. 326); *Тотальне жлобство*

свідомо прищеплюється людям, перетворюючи їх на масу. Масі не треба мистецтва, масі не треба культури (3, с. 113). Примітним є вживання саме слова *маса* на позначення сукупності людей, адже нація, наприклад, це форма спільності людей об'єднаних єдиною мовою і територією, глибокими внутрішніми економічними зв'язками, певними рисами культури і характеру. Маса ж – вона ніби безлика, це набір людей, які не мають спільних інтересів, їх нічого не цікавить, ні мистецтво, ні культура. Іншу групу складають афоризми, що нібито повинні нести користь, але на тлі зміни суспільних цінностей сприймаються як негативні, наприклад: *Сумління – річ тендітна і марка. Вже дехто з нього й пилу не стирає* (2, с. 87); *Огидна річ – наша терплячість. Наша звичка відмовляти собі у всьому. Так все може відмовитися від нас* (3, с. 58); *Безмірно жаль, що ніжність вже не в моді. І що життя ніхто вже не віддасть* (5, с. 348).

Досить ґрунтовно в афоризмах Ліни Костенко відображені лексеми «жінка – чоловік», «батьки – діти». Зокрема, письменниця аналізує та дає поради, яким повинен бути чоловік: сильний, упевнений, захисник жінки, наприклад: *Це ж не мужчини. Вони можуть схопитися за голову, за серце, за матню, за кишеню. Але вони ніколи не схопляться за зброю* (3, с. 326); *Мужчина формується не тоді, коли затуляється щитом, а тоді, коли піднімає меч* (3, с. 125). *Мужчина повинен чути переможцем, тоді він цікавий для жінки* (3, с. 245). Ми помічаємо, що зі зміною мистецької парадигми в українській літературі, водночас зазнала змін й культурна інтерпретація статі. Мужніх чоловіків, які готові були віддати життя за свободу замінили ті, що не здатні «тримати меча». Ліна Костенко ставить в один ряд такі однорідні додатки *за голову, за серце, за матню, за кишеню*, показуючи таким чином зубожіння сильної половини людства.

Щодо жіночої статі, то вона пропонує цілком інший варіант – освіченої, розумної, інтелігентної, наприклад: *Важко любити розумну*

жінку. *Завжди бойся впасти в її очі* (3, с. 247); *Бог дав жінці розум, щоб було два полюси правди* (3, с. 56), що плавно переходить у розуміння її як такої, що більше піддається емоціям, почуттям, наприклад: *Жінка втрачає на інтелекті, лише коли закохана* (3, с. 247); *Жінки довше переживають образу, незалежно від того, вони образили чи їх ображено* (3, с. 127). Акцентування на тій чи тій рисі, яка притаманна жінкам, робиться за допомогою різних частин мови: *розумну* (прикметник), *розум* (іменник), *закохана* (дієприкметник).

Питання про взаємостосунки між чоловіком та жінкою також висвітлено у творах письменниці, де здебільшого прекрасній половині людства відводиться домінуюча роль, наприклад: *Жінка інструмент, а чоловік – прилад. Навіть найдосконаліший прилад поступається інструменту* (3, с. 80); *А справжня слава – це прекрасна жінка, що на могилу квіти принесе* (2, с. 52).

Серед фактичного матеріалу наявні афоризми на позначення взаємин між батьками та дітьми. Як зазначає А. Чернова, одержання статусу батьків має велике значення. Після його набуття відбувається перебудова життєвих засад і цінностей з'являються нові обов'язки й зобов'язання і як наслідок – нові життєві плани [66, с. 171]. Батьки – єдина ланка між минулим поколінням і наступним, цим забезпечується цілісність роду: *Дитина дзеркало родини: як у краплі води відбивається сонце, так у дітях відбивається моральна чистота матері і батька* (3, с. 265); *Якщо люди говорять погане про твоїх дітей – вони говорять погане про тебе* (3, с. 274); *Мій батько ще колись казав: – Між мною і тобою буде дистанція, між тобою і твоїм сином – прірва* (3, с. 98). Слід звернути увагу на останній афоризм, де Ліна Костенко застерігає нас від того, що у процесі глобальних змін у суспільстві, сполучна ланка між батьками та дітьми стає вкрай розмитою і проектує ряд інших негативних

наслідків, таких, наприклад, як втрата культурних та духовних надбань предків.

Отже, кожне покоління обов'язково відрізняється від попереднього світоглядом та способом життя. Та й світ навколо невинно змінюється. Сучасна людина – це здебільшого житель великого міста, працівник великої компанії. У минулому люди спілкувалися один з одним, жили майже однією родиною, а ми, як вважає письменниця, навпаки: *Людина для людини закритий світ* (3, с. 137); *Ми всі дивимось одне повз одного* (3, с. 159); *Усі усіх не люблять. Це біда* (2, с. 549); *Тепер у людей дизфункція дуи* (3, с. 68). Як наслідок, людство прямує в невідому безодню: *Людство ходить навшпиньки, щохвилини обминаючи свою смерть* (3, с. 322); *Трагедії стають буднями людства* (3, с. 324); *Тісно робиться на планеті, людство витісняє саме себе* (3, с. 71).

Зображення суспільства і тих процесів, які в ньому відбуваються, зливається зі зображенням людини. Своєрідним при цьому є зіставлення людини з народом: *Коли в людини є народ, тоді вона уже людина* (2, с. 38), а коли його немає, то шаленими темпами зростає неспроможність людини вижити серед такого суспільства: *А в юрмах тих малесенька людина, тягла хреста важкого на собі* (2, с. 364).

Як бачимо, семантичне поле «Людина» широко представлено у творах Ліни Костенко. Воно охоплює такі номінації як «душа», «маса», «жінка», «чоловік», «дитина» тощо.

2.2.3. Семантичне поле «Час». На сучасному етапі розвитку національної поезики номінація «час» є однією з опорних одиниць художнього мовомислення та мововираження. О. Задорожна вважає, що час – це всезагальна форма буття, що виражає протяжність і послідовність зміни усіх матеріальних систем і процесів у світі. Та

пропонує трактувати його з боку кількісної характеристики (подільність, нескінченність, одномірність), та якісної (незворотність, впорядкованість, безперервність, ритмічність, наявність трьох часових сфер – минулого, теперішнього і майбутнього [28, с. 6]. Натомість О. Петрушенко зазначає, що в поетичному дискурсі час формує потужне семантичне поле з широким арсеналом засобів лексичної реалізації в тексті. На її думку, ця польова структура охоплює не лише номінації часових відрізків (доба, вік, століття, рік, місяць, тиждень, день, ніч, година, хвилина, мить та ін.), пір року (зима, весна, літо, осінь), а й лексеми-орієнтири із семантичним компонентом час (місяць, сонце, сніг, бруньки, відлига), назви предметів, технічних приладів, пристроїв, що є фіксаторами плину часу (годинник, стрілка, таймер); лексеми, семантична структура яких контамінує семи «час» і «відлік» стосовно теперішнього моменту (вчора, сьогодні, завтра, нещодавно, досі, потім, минуле, майбутнє, давнина та ін.); мовні маркери віку людини та певних часових етапів її життя (юний, зрілий, літній, старий; дитинство, молодість, юність, старість) тощо [47]. У своєму дослідженні ми будемо характеризувати афоризми спираючись на думки О. Петрушенко, оскільки вона більш детально характеризує семантичне поле «Час».

Ліна Костенко вибирає свою мовну формулу часу, зазвичай поряд із цією лексемою вживаються дієслова *пролітає*, *обертається*, *минає*, наприклад: *Час пролітає з реактивним свистом. Жонглює будень святістю і свинством* (2, с. 5); *Час обертається, як гігантське колесо, людство сидить, кожен у своїй кабіні* (3, с. 273); *Не час минає, а минаєм ми* (5, с. 201).

Тенденцію до опредметнення абстрактної часової семантики, надання їй художніх параметрів сприйнятності, відчутності простежено в контекстах, у яких номінація час при поєднанні з іменниками,

дієсловами, прислівниками, набуває конкретних рис: у зорових образах, наприклад: *Навколо нього час лежав навалом* (2, с. 19); або ж слухових: *Час зупинявся, цокав і кульгав* (5, с. 98); *А час – це тільки відбивання такту* (5, с. 201).

Зміст філософської категорії передають індивідуально-авторські словесні образи на зразок: *Час не наша власність* (5, с. 206); *І час біжить, як цифри на табло* (5, с. 234); *Немає моря глибшого, ніж Час* (2, с. 463); *А час – він мудрий, фікції скасує* (2, с. 172); *Час, великий диригент, Перегортає ноти на пюнітрі* (5, с. 201).

Інші образи часу, з якими безпосередньо пов'язане конкретне життя людини, вимірюється секундами, хвилинами, годинами, роками. Тому й протиставлені в одному контексті два прагматичні змісти часу: *Єдиний, хто не втомлюється, – час. А ми живі, нам треба поспішати* (5, с. 31); *Життя – це теж посекундна тарифікація. Доводиться платити за кожну секунду* (3, с. 122); *Час – не хвилини, час – віки і вічність. А день, і ніч, і звечора до рання – це тільки віхи цього проминання* (5, с. 304).

Розгалужене в текстах Ліни Костенко лексико-семантичне поле «Час» об'єднує насамперед повнозначні слова: безсмертя, вічність, дитинство, століття, майбутнє, минуле: *Не треба думати мізерно, Безсмертя є ще де-не-де* (2, с. 38); *Я б просила у цьому сторіччі хоч би той магазинний мінімум: люди, будьте взаємно ввічливі* (2, с. 193); *Душа летить в дитинство, як у вирій, бо їй на світі тепло тільки там* (4, с. 29); *Єдине, що від нас іще залежить, – Принаймні вік прожить як належить* (2, с. 13); *Час неосяжний, коли він категорія Вічності* (3, с. 11); *Майбутнє щодня стає минулим* (3, с. 11).

Поетичні вислови на тему часу, які стали крилатими, збагачують внутрішній непозначуваний досвід людини, зосереджують увагу на

швидкоплинності та невловимості кожного моменту, навчають уміло розпоряджатися ним.

2.2.4. Семантичне поле «Буття». У процесі історичного розвитку філософії сформувався ряд проблем, однією з яких є проблема буття – висловлення про певні речі, явища, систему відношення, процеси, які наявні у світі. У творах Ліни Костенко найчастіше натрапляємо на роздуми про життя, його швидкоплинність, неминучість кінця та безсмертя. За визначенням словника філософських термінів, життя – сутнісна ознака біологічної та суспільної форм руху матерії. Найважливішими її властивостями є: подразливість, розвиток, здатність розмножуватися, в основі яких лежать процеси самооновлення, пов'язані з підтриманням живою системою своєї цілісної організації шляхом обміну з навколишнім середовищем речовиною, енергією та інформацією [21]. Натомість смерть – природне і закономірне (можливе неприродне і випадкове) завершення життя будь-якого живого організму [21]. Зміст людського життя, його наповненість – це вічна філософська тема, що хвилювала письменницю. Тому так часто в її творах зустрічаємо філософські роздуми щодо його сенсу.

Семантичне поле «Буття» являє собою структуру, що поєднується в основному з таким поняттям як життя – дорога, життя – ріка, життя – пустеля, життя – свято тощо. Письменниця ж бачить його зовсім по-іншому в її афоризмах життя осмислюється як *раллі*, *схема*, *ковзаниця*. Наприклад: *Життя – це божевільне раллі* (2, с. 263); *Життя – це теж тимчасова схема* (3, с. 104); *Життя – така велика ковзаниця. Кому вдалось, не падавши пройти?* (4, с. 59); *Усе наше життя – це чекання найгіршого і надія на краще* (3, с. 229). Помічаємо, що в таких реченнях наявні складенні іменні присудки, які максимально стило виражають

думку автора, проте не втрачають глибини змісту. Щоб надати глибшої експресії, автор із стилістично виправданою метою виносить стрижневу лексему *життя* у препозицію.

Майже кожним своїм твором Ліна Костенко нагадує нам, що життя – це цінний дарунок, велика відповідальність, важка праця мозку і серця, вічна боротьба добра і зла: *Якщо платити злочином за злочин, то як же й жити... на землі?* (4, с. 19); *У своєму житті треба залишити місце й для свого життя* (3, с. 200); *А треба жити. Якось треба жити. Це зветься досвід, витримка і гарт* (2, с. 13); *Людина лише тоді посправжньому дорожить життям, коли в неї є щось несумірно дорожче за власне життя* (3, с. 405). Поетеса весь час нагадує, що ми ті, від кого залежить, яким буде світ, що нас оточує, і як наслідок, яким буде життя в цьому соціумі.

У межах лексико-семантичного поля «Буття» автор осмислює такі поняття як смерть та потенційне безсмертя, що є найбільшою принадою для філософування, оскільки всі наші життєві справи повинні так чи так порівнюватися з вічним. Під «смертю» Ліна Костенко розуміє кінець філософського поняття «життя». Також авторка вірить, що смерть – це лікар усіх душевних хвороб: *Застряло серце, мов осколок в грудях. Нічого, все це вилікує смерть* (2, с. 13). Проблема життя, смерті й безсмертя у творах письменниці має кілька вимірів, що акцентують увагу на різних сторонах одного феномена це або фізична смерть, або ж духовна. У дібраному фактичному матеріалі наявна й та й та іпостась, наприклад: *В життя приходиш чистий і красивий. З життя ідеши заморений і сивий* (4, с. 96); *Смерть усе-таки – це празник, який буває тільки раз в житті* (4, с. 61); *Мертві тіла валяться не повсюдно, але скрізь повно мертвих душ* (3, с. 369); *Коли починається смерть культури, настає культура смерті* (3, с. 44). Останні афоризми засвідчують те, що суспільство

наповнилось людьми з мертвими душами, хоч розуміння цього поняття є досить складним. Наприклад, Платон зауважував, що людська душа є безсмертною, а в Біблії говориться, що душа помирає, коли людина зчиняє гріх. Тому можна зробити висновок, що Земля переповнилася людьми, які діють проти моральних правил. Іноді навіть не помічаючи, що приносять шкоду не тільки іншим, а й самим собі.

2.2.5. Семантичне поле «Любов». Мабуть, немає письменників, які не писали б про кохання. Пояснити це дуже просто – багато важить кохання в житті людини. Дійсно, це почуття, як жодне інше, прагне висловлення і тому найчастіше спонукає до самовираження, надихає на творчість.

У сучасних словниках слово *любов* представлено у трьох вимірах:

- 1) почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі, кохання;
- 2) те ж саме почуття, пов'язане з інтимною стороною стосунків;
- 3) глибока повага, шанобливе ставлення до людини; глибока приязнь викликана родинними зв'язками [17, с. 631]. Загалом у всіх словниках чуттєвій стороні кохання надається перевага.

У творах Ліни Костенко можна виділити кілька рівнів любові, по-перше, всепереможне та юне кохання до якоїсь єдиної на світі людини, по-друге, любов до землі, до Батьківщини, по-третє, до матері, рідних, близьких. Серед цих груп найбільш афористичною є кохання до іншої людини. Особливістю цього пласту поезії Ліни Костенко є те, що в ній розмежовуються найрізноманітніші емоційні настрої, пов'язані з лексемою *любов*:

а) пристрасть, наприклад: *Якби ти знав, як солодко, нестерпно, і як спочатку я тебе люблю!* (5, с. 78); але в іншому творі поняття пристрасть

вже належить не до душевної категорії, а тілесної: *Пристрасть це натхнення тіла, а кохання – це натхнення душі* (3, с. 317);

б) сором'язливість, наприклад: *Я люблю тебе тихо, боязко, я прощально тебе люблю* (2, с. 313); *Любов шляхетна тільки тоді, коли вона сором'язлива* (3, с. 304);

в) корисливість, як негативна сторона цього почуття, наприклад: *Я всіх люблю, аби не заважали* (6, с. 460); *Закоханий у себе не може бути здатний на справжню любов* (3, с. 205); *У цьому черствому та скрипучому світі тільки любити – тепер екзотика* (2, с. 304). Репрезентантом семантики якості (оцінної ознаки) на морфологічному рівні в поданих афоризмах є прикметник як вираження ознаки (*шляхетна, сором'язлива, справжня*) та прислівники (*тихо, боязко, прощально*).

Однак наявні приклади, у яких лексема *любов* має значення позитивного оцінювання, асоціюючись зі щастям, відповідальністю, турботою, насолодою, радістю, наприклад: *Любов – це для мене злиття двох світів. Це обмін щасливістю* (3, с. 267); *Любов – це насамперед відповідальність, а потім уже насолода, радість* (3, с. 105); *Справжня любов народжується тільки в серці, що пережило турботи про долю іншої людини* (3, с. 307). Осмислення цього поняття відбувається на рівні складносурядного, складнопідрядного речення та надфразної єдності.

2.2.6. Семантичне поле «Свобода». Поняття свободи є надзвичайно важливим для нашого народу. Споконвіків він прагнув її, воював з ворогами за свою волю, мріяв про неї, будучи закріпаченим, боровся за неї, будучи поневоленим. Під поняттям свобода розуміється відсутність економічного і політичного гноблення, утиску та обмежень; життя і існування без залежності від кого-небудь, можливість поводитися на свій

роздум. Як філософська категорія свобода розуміється як можливість вияву суб'єктом своєї волі в умовах усвідомлення законів розвитку природи і суспільства [17, с. 130].

Лексема «свобода» у творах письменниці найчастіше поєднується з поняттям «слово», «писати», «дія», наприклад: 1) *Нова форма свободи слова – що хто хоче, те й лопоче. Або що замовляє хазяїн* (3, с. 29); 2) *Свобода справді є. Пиши, що хочеш. В тюрму не посаджать, у психушку не запроторять. Але можуть вбити* (3, с. 129); 3) *У нас тепер така свобода, наче сміттєпровід прорвало. Свобода хамства, свобода невігластва, свобода ненависті до України* (3, с. 130). Примітним є те, що такі афоризми співвідносяться з надфразною єдністю, у складі якої переважно односкладні речення (неозначено-особове, інфінітивне, називне).

Чільне місце займають афоризми, у яких показано тяжкий шлях здобуття свободи за допомогою слів та словосполучень «мечі», «тавро поразки», хрести», наприклад: *Я знаю грамоту свободу – її підписують мечі!* (1, с. 50); *Ми, вільні люди вільної землі, тавро поразки маєм на чолі* (1, с. 142); *Тут не можна пройти не поранивши душу. Тут свобода не сходить, тут сходять хрести* (5, с. 376).

Отже ми бачимо, що афоризми Ліни Костенко наповнюють цілий світ художнім різноманіттям та різнобарвністю поетичного слова, примушують задуматися над безліччю важливих речей, які оточують нас щодня, проте ми їх не помічаємо. Афористичність її поезії – це безмежний океан мудрих думок, влучних висловів, а, іноді, просте відображення душі поетеси, яка промовляє до свого читача через скарбницю поетичного слова.

Висновки до другого розділу

Поетичне мовлення є цінним джерелом для дослідження афористичних одиниць, зокрема, у творах Ліни Костенко вони складають досить розгалужену систему у структурно-граматичному та семантичному плані.

Відповідно до наявних у сучасній науці класифікаційних схем за структурою систематизували афоризми на такі різновиди, як: а) афоризми, співвідносні з простим реченням; б) афоризми, співвідносні зі складним реченням; в) афоризми, співвідносні з надфразною єдністю.

З-поміж афоризмів, організованих за моделлю простого речення (20%), вирізняються ті, що функціонують як односкладні та двоскладні конструкції. Афоризми, співвідносні зі складним реченням (34%), характеризуються сполучниковим та безсполучниковим зв'язками між предикативними частинами.

Серед афористичних висловів, співвідносних з надфразною єдністю (46%), виділяємо (з синтаксичним членуванням на два речення) та багатокomпонентні (із синтаксичним членуванням понад два речення), що побудовані за моделями ланцюжкового та паралельного зв'язків. Для розкриття загальної смислової ідеї в таких одиницях виокремлюються різні семантичні явища: паралелізм, антитеза, з'ясування, зумовленість, переміщення семантичного центру із розкриттям конкретного на тлі загального тощо.

Афоризми, як і інші пареміологічні одиниці, за семантикою можуть об'єднуватися в лексико-семантичні поля. Основою для сполучення слів у лексико-семантичні поля служать словесні асоціації, які відображають зв'язки між предметами в навколишньому світі. Структурування лексико-семантичного поля дає змогу відтворити цілісність лексико-тематичних і

лексико-асоціативних зв'язків слів між компонентами мови і тексту, простежити семантико-стилістичні зв'язки між лексичними одиницями.

В афористичних висловах утверджуються споконвічні уявлення про абсолютні ідеали, що мають залишатися пріоритетними в усі часи. Авторські афоризми, як інтегральні складові української культури, розкривають особливості національного менталітету, їм відводиться роль соціальних коректорів на основі етичних норм.

Потужний інтелект, оригінальне світобачення, внутрішня незалежність Ліни Костенко знайшли свій вияв у тематичній розмаїтості афористичних висловів. Авторка осмислює такі поняття, як-от: «Буття», «Любов», «Час», «Свобода», «Україна», «Людина». Будучи лаконічними й відшліфованими, афоризми вражають місткістю і глибиною думки.

РОЗДІЛ 3
ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АФОРИЗМІВ
У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ЛІНИ КОСТЕНКО

3.1. Лінгвостилістичний аспект дослідження афоризмів

Афоризми здавна вважаються однією зі специфічних рис кожної мови. Вони набагато виразніше, ніж окремі слова, розподіляються в певних структурно-функціональних стилях, виявляючи свою належність до кожного з них, а також до сфери усного чи писемного мовлення, мають більш яскраве експресивне чи емоційне забарвлення. У лексемі домінанта здебільшого належить до нейтрального стилю, а в афоризмі вона звичайно виходить за межі нейтрального стилю й тяжіє до стилістично забарвлених функціональних різновидів. Сила афоризму – у досконалому підборі виразних слів, в умілому поєднанні окремих, актуальних явищ життя в загальні принципи, у домінуючі ідеї. Ю. Стаблецька наголошує на тому, що для афоризмів не обов'язкова новизна думок, але дуже важливим є їх словесне оформлення, що досягається вмілим використанням стилістичних і емоційних засобів. Ці засоби надають істинам своєрідності й оригінальності, які підсилюють їх дієвість [66]. Більшість дослідників, наприклад, І. Гулідова, Л. Дядечко, В. Калашник, наголошують на експресивності, як провідної риси афоризму. Натомість В. Власенко та С. Яцик зауважують, що останнім часом дослідження використання експресивних засобів у творах письменників зацікавило як лінгвостилістів, так і психолінгвістів. Актуалізація цього питання зрозуміла, адже експресія – це не тільки емоційна якість мовлення, завдяки якій воно набуває стилістичної маркованості і стає спроможним передати певний нетривіальний зміст,

але й складна стилістична категорія, що спирається на цілий комплекс психічних, соціальних та лінгвістичних чинників і виявляється як інтенсифікація виразності повідомлюваного [17].

До художньо-стилістичних засобів, які найчастіше вживаються в афоризмах, належать:

- визначення
- парадоксальність
- деякі стилістичні фігури.

Афоризм, побудований на визначенні, має чітко виражену двочленну форму. У першій частині названо будь-яке явище чи поняття, у другій – розкривається його суть, наприклад: 1) *Мене не можуть люди не почути – душа в мені розгойдана як дзвін* (1, с. 174); 2) *Спомин – це далекий вирій, де вже посмертно гріється душа* (5, с. 72); 3) *Мене куплять і спродувать не раджу, моя душа не ходить на базар* (2, с. 204). Роз'яснення того чи того поняття в афоризмах розкривається у складних безсполучникових реченнях синонімічних складнопідрядним (1, 3), та безпосередньо складнопідрядного означального речення (2).

Нерідко у творах Ліни Костенко трапляються афоризми, ґрунтовані на парадоксальності, яка надає їм оригінальність і новизну та лише на перший погляд сприймається як суперечність загальноприйнятим думкам: *На старих фотографіях мертві сміються* (2, с. 392); *Немає кращого гримера, Ніж добросовісна брехня* (2, с. 147). Парадоксальність поданих афористичних висловлень будується за допомогою стилістичної фігури оксиморону, який полягає у зведенні слів або словосполучень, значення яких взаємовключає одне одного, створюючи ефект смислового парадоксу (*мертві сміються, добросовісна брехня*).

Зі стилістичних фігур та прийомів в афоризмах найчастіше використовуються:

– антитеза, наприклад: *Чи біля тебе душу відморожу, чи біля тебе полум'ям згорю* (2, с. 301);

– паралелізм, наприклад: *Пристрасть – це натхнення тіла, а кохання – це натхнення душі* (3, с. 317);

– параномазія, наприклад: *Життя – це криза, не круїз* (5, с. 54).

Афоризми неоднорідні за стилістикою: у них спостерігається як єдність стилю, так і їх зіткнення в межах афоризму. Зіткнення створюється за рахунок введення до складу висловлення компонентів з експресивно-стилістичним маркуванням. У такому разі афоризми поділяємо на:

– стилістично нейтральні афоризми, наприклад: *Білі, білі обличчя у чорній воді, неповторні обличчя навік зостаються* (2, с. 392).

– стилістично марковані, наприклад: *Хтось там із депутатів навіть образно висловився: «Європа суйот рило в діла України». В той час, як право першого рила, як відомо, належить Росії* (3, с. 107).

Як бачимо, стилістично нейтральному слову *обличчя* протиставлене стилістично марковане слово *рило*. Окрім того, додаткове оцінне значення створюється за допомогою інших членів речення (*неповторне, зостаються навік, суйот* і т. ін.).

Зі стилістичних фігур в афоризмах письменниці вживаються також еліпсис, риторичне питання, градація, анафора тощо, які детальніше ми розглянемо в наступному підрозділі нашого дослідження.

3.2. Стилiстичнi фiгури у складi афоризмiв

Ліна Костенко є справжнім художником слова, вона постійно й наполегливо працює над удосконаленням власної художньої майстерності. Афоризми в її творах досягають смислової витонченості та музичності, оскільки зазвичай це рядки з віршованого твору. Окрім того,

автор досить продуктивно використовує синтаксичні засоби увиразнення мовлення, які складає група так званих стилістичних фігур, тобто своєрідних відмінних форм синтаксичного впорядкування фрази: «стилістичні фігури – це особливі побудови, що відхиляються від звичайного синтаксичного типу й дають оригінальну форму для образного вираження думок і почувань людини» [18, с. 223].

Серед усього різноманіття стилістичних фігур на особливу увагу заслуговують:

1. Градація (від лат. *gradatio* – поступовість, підвищення, посилення) стилістична фігура певної будови, в якій кожна наступна частина посилює (або послаблює), нагнітає смислове чи емоційно-експресивне значення. У результаті зростає стилістичний ефект висловлення і враження від нього [50, с. 239]. Ліна Костенко застосовує градацію як засіб посилення емоційності, коли кожне наступне слово передбачає зміст попереднього й поглиблює його, виділяючи новий смисловий відтінок, наприклад: *А що я бачив? Ні океану, ні фйордів, ні тропіків. Ні Мачу Пікчу, ні острова Балі. Ні Альп, ні Етни, ні Піренеїв. Але ж я народився на цій планеті, я повинен бачити її всю! А то так і підеш зі світу, не знаючи, куди приходив* (3, с. 165). Нерідко для створення ефекту градації вона вміло використовує риторичне запитання, наприклад: *А що таке життя? Чи те, що переждалось? Чи все-таки життя – це те, що відбулось?* (2, с. 89).

2. Риторичне питання – це стилістична фігура у формі запитання, яка не потребує відповіді [50, с. 240]. Така конструкція у творах Ліни Костенко є не лише засобом вираження авторського ставлення до дійсності, але й передбачає певну реакцію читача. За допомогою цього стилістичного прийому майстриня слова закликає читача до роздумів, привертає його увагу до важливої інформації і звичайно надає

експресивності змісту висловлення, наприклад: *Кожне покоління вип'є свою чашу. Але чому вони повинні пити ще й нашу?* (2, с. 536). Широке застосування риторичних запитань у її творах можна пояснити також його здатністю виділити основну думку висловлення.

Слід зазначити, що риторичні запитання можуть складати кілька абзаців. Із кожним реченням експресивність збільшується, поступово автор підводить читача до основної думки, наприклад: *Але ж, мабуть, ми правди не зурочим, Що світ вже так змішаний на злі. Якщо платити злочином за злочин, то як же й жити, люди, на землі?* (4, с. 19); *Та прийде час, як перед богом свідчу це буде Слово, більше за слова. Але чи й справді ми німі для світу, чи може, трохи світ недочува?* (1, с. 141). Існують досить різноманітні форми використання риторичних запитань. Найчастіше в афоризмах застосовуються запитання-звертання, які закликають читача розділити погляди автора з відповідного питання чи проблеми, наприклад: *Зрадити в житті державу – злочин, а людину – можна?!* (4, с. 17). Таку стилістичну фігуру можна назвати прагматичним маркером, який стимулює читача до співпраці таким чином, аби впливати на його ставлення до змісту. Часто риторичне запитання ставиться не для відповіді, а для того, щоб надати виразу патетичності та піднесеності, наприклад: *Звикли до правди мої вуста Нащо їм чорне вино лукавства?* (2, с. 260). Нерідко авторка афоризму звертається до предмета, абстрактного поняття, відсутньої особи. Знак запитання може пропускатися, як-от: *Де бувають мислячі інако? Мабуть, лиш там, де мислять всі однако* (2, с. 543).

3. Як і стилістичний прийом градації, композиційну функцію у творі може виконувати анафора, яка здавна поширена в літературі й ораторському мистецтві. Анафора (від грец. *anaphora* піднесення, єдинопочаток) фігура, яка вживається на початку віршованих рядків у

вигляді звукового, лексичного повтору чи повторення синтаксичних, строфічних структур упродовж усього твору або його частини [50, с. 237]. Тобто стилістична фігура, що ґрунтується на повторенні початкових звуків, їхніх сполук, слів, конструкцій у кількох контактних реченнях, наприклад: *І все на світі треба пережити. І кожен фініш – це, по суті, старт* (2, с. 13); *І не знецінюйте коштовне, не загубіться у юрбі. Не проміняйте неповторне На сто ерзаців у собі* (2, с. 66); *Я дерево, я сніг, я все, що я люблю, І може, це і є моя найвища сутність* (5, с. 90); *Є вірші – квіти. Вірші – дуби. Є іграшки – вірші. Є рани. Є повелителі і раби. І вірші є – каторжани* (2, с. 146). У наведених прикладах у ролі повтору виступає сполучник *і*, частки *не*, *є*, займенник *я*. Анафора підносить емоційну силу твору, сприяє його композиційній стрункості й завершеності.

4. Інверсія (лат. *inversio* – перевертання, переміщення) стилістична фігура, побудована на порушенні того порядку слів у реченні, який видається нормованим, звичайним [18, с. 226]. Зазвичай підмет стоїть перед присудком, означення – перед означуванним словом і т. ін. В інверсії – інакше, наприклад: *Єдине, що від нас іще залежить – Принаймні вік прожити, як належить* (2, с. 13); *Я дуже тяжко Вами відболіла* (2, с. 278); *Єдина мить – під небом на землі Отак побути наодинці з Вами* (2, с. 234). Коли слово переміщується з його звичайного місця на інше, воно стає більш помітним, підкреслюється його значення і звучання в контексті.

5. Крім порушення порядку слів, експресивність афоризмів у Ліни Костенко також часто пов'язана з частковим порушенням логічно-сміслових відношень, побудованих на парадоксальності, яка надає їм особливої оригінальності та новизни. Парадокс (від грец. *paradoxos* – несподіваний, дивний) являє собою міркування, що містить

формальну суперечність, а під час його доведення можна одночасно підтвердити істинність і хибність судження, стилістичний прийом навмисного порушення логічних зв'язків у тексті задля створення іронії, комічного ефекту, підкреслення жанрових і стилістичних особливостей [59]. Наприклад: *І бува така пласка глупота однозначна Себе ховає за гучні слова* (2, с. 69); *Поки генії стоїть, витираючи сльози, Метушлива бездарність отари свої пасе* (2, с. 107); *Великі поети не вміють писати вірші* (2, с. 175). Загалом можна сказати, що це вислів, який різко розходиться із загальноприйнятими уявленнями, нерідко зовні здається нелогічним, ця нелогічність створюється за допомогою антонімів *генії – бездарність, великі поети – не вміють писати*. Для парадокса характерна короткість та закінченість думки, наприклад: *Політика – це танці паралітика* (6, с. 460), де присудок з дієслівною зв'язкою виражений іменником *танці*, та наявний лише один поширювач (додаток) *паралітика*.

Багато пародійних одиниць у письменниці є алюзіями на відомі прислів'я, наприклад: *Багатому і діти чорт колише, а бідному і янгол не рідня* (4, с. 67); *Чужа душа – то, кажуть, темний ліс* (4, с. 89). Їхні відповідники в усній народній творчості: *Багатому чорт діти колише, а бідному й няньки нема; Чужа душа – темний ліс*. Саме на фрагментарному використанні прислів'їв досягнуто іншого ефекту, причому гумористичного. Вихідний афоризм набуває якісно нового смислового навантаження: *Було не вип'є, бідна, і не з'їсть Уся пішла в роботу і у злість* (4, с. 47) конкретизуються з поправкою на світосприйняття автора і знак оцінки змінюється: *А правда, пане, слово більмувате, Воно не бачить, хто його сказав* (4, с. 20).

6. Паралелізм (від. грец. *parallelismos* – порівняння, аналогія, уподібнення, спільність ознак або дій) – стилістична фігура мовлення, що ґрунтується на тотожності синтаксичної будови, модальності й

інтонування двох контактних речень або їхніх частин, як композиційний прийом полягає у протиставленні двох чи кількох образів, найчастіше явищ природи та світу людини [63, с. 424]. Наприклад: *Що доля нелегка в цім користь і своя є. Блаженний сон душі Мистецтву не сприяє* (2, с. 88); *Життя людського строки стислі. Немає часу на поразку* (1, с. 182). Подані афоризми, співвідносні з реченнями заперечної модальності, у яких заперечна частка *не* стоїть перед присудками (*не сприяє, немає*).

У паралелізмі дві різні думки в реченні створюють єдиний виразний образ: паралельне зображення явищ з різних сфер життя, показ одних явищ на тлі інших, зіставлення їх переважно за ознакою дії. За своєю зображальною функцією паралелізм є близьким до порівняння, наприклад: *Поезія – це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі* (2, с. 138); *Поезія – рідна сестра моя. Правда людська – наша мати* (2, с. 34); *Шалені темпи. Час не наша власність* (2, с. 27); *Фантастика – не мріяв і Жюль Верн* (2, с. 27). Присудки в цих афоризмах переважно виражені іменними частинами мови (*неповторність, сестра, мати, власність*). Також у наведених афоризмах представлені різні види поширювачів: обставина *завжди*; означення *безсмертний, рідна, шалені, наша*; додаток *до душі*.

7. Одним із різновидів паралелізму є хіазм (від грец. *chiasmus* – перехрещування) – протилежність основних елементів двох однорідних словосполучень. Якщо паралелізм можна представити формулою $A:B=3:D$, то хіазм будується за такою моделлю $A:B=B:A$ [45, с. 17]. Наприклад: *Ще не було епохи для поетів, але були поети для епох* (2, с. 100); *Якщо я не виживу, то й людство й не помітить, а якщо людство не виживе, то й мені гаплик* (3, с. 44); *То треба знать, чого іще не знаєм, То знаєм те, чого не треба знать* (4, с. 20); Така стилістична фігура посилює мовну виразність вислову і часто будується на протиставленні (*не було / були*;

треба знать / не знаєм). В останньому реченні наявний ще один тип стилістичних фігур – антитеза.

8. Антитеза – риторична фігура, що полягає в зумисне підкресленому зіставленні двох протилежних, але пов'язаних між собою понять, явищ, речей, ідей та образів для підсилення вражень, для більшої переконливості [41, с. 367]. Принцип антитези відомий усім періодам історії літератури та ораторського мистецтва. Як спосіб архітекtonіки, іноді твориться на відкритій опозиційності лексем, часто завдяки антонімам, наприклад: *Це, як скажімо, вірувати в бога І продавати душу сатані* (4, с. 16); *Одна така поразка закреслює стонадцять перемог!* (1, с. 11). У зазначених афоризмах наявні такі антонімічні сполуки бога – сатані; поразка – перемога.

Антитеза відзначається зіставленням опозиційних понять, умотивованим контрастуванням смислових значень. Спостерігається особливе протиставлення протилежних життєвих явищ, понять, почуттів, думок, людських характерів тощо, наприклад: *Ото така вже вдача потайна, Бо на обличчя з янголами схожа, Але в душі – то чистий сатана* (4, с. 11). В останньому рядку антитеза поєднується з еліпсисом.

9. Парономазія – це стилістична фігура, що виникає на каламбурному зближенні близьких за звучанням, але різних за змістом слів [41, с. 376]. *Життя – це пастка і життя – це пуста* (5, с. 231); *Любить травинку, і тваринку, і сонце завтрашнього дня* (5, с. 17). Така стилістична фігура досить поширена у творах письменниці, адже більшою мірою функціонує у віршованих текстах, окрім того, створює чіткий ритм та встановлює логічні зв'язки між частинами афоризму.

Отже, з наведених прикладів видно, що вміле використання Ліною Костенко художньо-стилістичних засобів, зокрема таких стилістичних фігур, як хіазм, анафора, градація, еліпсис, антитеза,

риторичне запитання та інших, надає їй афоризмам особливої образності, оригінальності та емоційної дієвості. Саме завдяки ним формується так званий «високий» стиль в афористиці.

3.3. Функції афоризмів

Використання мовних засобів підпорядковане розкриттю ідейних та естетичних настанов митця. Мовна картина світу художника слова є вербальним відображенням світовідчуття письменника, його ціннісних орієнтирів. Поряд із проблемами дослідження композиції, прийомів метафоризації художніх творів висвітлення проблеми функціонування афористичних одиниць теж наближає дослідника до розуміння індивідуального стилю письменника.

Серед дослідників афоризмів малодослідженою залишається ділянка функціонування афористичних одиниць. Оскільки вони виокремилися з паремійного корпусу, у нашому дослідженні ми будемо спиратися на теоретичне підґрунтя функціональних можливостей паремій загалом, проєктуючи їх на афоризми. Г. Пермяков виділяє сім основних прагматичних функцій паремій, або «сім основних практичних цілей, заради яких паремії вживаються» [48, с. 88]. Розрізняють моделюючу, повчальну, прогностичну, магічну, негативно-комунікативну, розважальну й орнаментальну функції, кожна з яких у тій чи тій мірі властива пареміям, але певному класу притаманна своя основна функція. Автор підкреслює можливість збільшення функціональних груп паремій. Наприклад, висловлення з домінуючою функцією повчання можуть розподілятися на ті, які знайомлять з правилами поведінки та на ті, які знайомлять з правилами мислення тощо [48, с. 101]. Е. Верещагін і В. Костомаров стверджують, що основними функціями афоризмів можна

вважати кумулятивну і директивну [14, с. 191]. Кумулятивна функція афоризмів полягає в їх здатності акумулювати й узагальнювати екстралінгвістичну інформацію, зокрема, культурно значущу. Директивна функція в широкому сенсі означає здатність афоризмів впливати на адресата, викликати в нього реакцію. Афоризми надають мові більш значущий характер. Окрім того, афоризми здійснюють на адресата естетичний вплив. Автор не тільки повідомляє якусь істину, але використовує при цьому цілий ряд стилістичних прийомів та фігур, у чому ми пересвідчилися в попередньому підрозділі.

Основною функцією афоризмів, на нашу думку, є повчальна, тобто афоризм слугує засобом навчання важливих речей та осмислення істин, наприклад: *Здушили сльози – не виходь на люди. Болить душа – не виявляй на вид* (4, с. 33); *Жінкам потрібні лицарі, а не ховрашки* (3, с. 131); *Щоб обезкровити людину Достатньо слів – не треба ран* (5, с. 405). Дидактичність реалізується через наказовий спосіб дієслів *не виходь, не виявляй*.

Не менш важливою є моделююча функція, суть якої полягає в тому, що афористичний вислів дає ідеальну модель тій чи тій життєвій ситуації, наприклад: *Людина нібито не літає...А крила має. А крила має!* (5, с. 35); *Імпульси нашої пристрасті не в некучих кодах еротики, не в топографії еrogenних зон, а в нерозгаданих таємницях психіки* (3, с. 316); *І що цікаво – серце у колібрі майже втричі більше, ніж шлунок. От якби так у людей* (3, с. 176). Такі афоризми моделюють ідеальні уявлення людини про важливі елементи не тільки фізичного життя, але й духовного. Зокрема, з них ми розуміємо, якою повинна бути людина *окриленою, таємничою, з великим серцем*.

Регулятивна функція, яку ще називають волюнтативною, спонукальною, характерна для одиниць, зорієнтованих на реакцію

адресата. Із цією функцією пов'язані наміри, мета мовця. Залежно від відповідної мети в теорії мовленнєвих актів виділяють такі класи висловів, як-от: заборона, прохання, спонування, наказ, застереження, порада, переконання, інформування тощо [40, с. 83].

У розпорядженні регулятивної функції знаходяться численні лексичні засоби та морфологічні форми, особливу роль відіграє категорія способу, а також інтонація, порядок слів, синтаксичні конструкції. Отже, регулятивна функція реалізується в афоризмах, які виражають певні мовленнєві установки:

1) надавати перевагу адекватній оцінці явищ, як-от: *Манія величі – це хвороба. Комплекс меншовартості – теж хвороба* (3, с. 118); *Щасливий той, хто ще не вміє грати. Він сам собі Шопен і Берліоз* (2, с. 58);

2) застереження, як-от: *Світ стрясають теракти, вибухи, катаклізми. Дивно, як планета ще крутиться, – це далеко не вальс* (3, с. 269); *Державу треба будувати з підмурка, щоб кожен свою цеглинку поклав. А з того каміння, що за пазухою, держави не збудуєш* (3, с. 94);

3) викриття, докір, наприклад: *Часом мені здається, що існує якийсь мозковий центр, що працює на самоліквідацію цієї держави, навіть не так руками її ворогів, як зусиллям власних тут ідіотів* (3, с. 113); *Ми бездомні у своєму домі, ми безпритульні у своїй країні* (3, с. 177);

4) спонування, наприклад: *Дві людини мають взаємно творити одна одну* (3, с. 25); *У своєму житті треба залишити місце й для свого життя* (3, с. 200).

Наступною, але не менше важливою є експресивна функція афоризмів, яка полягає у здатності виражати емоціональний стан мовця, його суб'єктивне ставлення до того, про що говориться [40, с. 84]. Мова може бути іронічною, скептичною, стриманою, насмішливою, сентиментальною, наприклад: *Скажи, навіщо людству розум, щоб так*

цей світ занастить? (5, с. 338); Дикі ми люди, нема в нас покуття, є інтер'єр, є побутова техніка, стелажі й картини, а ікону нема де поставити (3, с. 125); Що ти все: мушу, мушу, мушу?! Земля, земля... А небо твоє де? Як будеш так розношувати душу, вона, гляди, із совісті спаде (4, с. 34). Емоційне навантаження створюється за допомогою риторичних питань; поєднання в одному реченні лексем з різних емоційних сфер людини таких, як-от: *інтер'єр*, *побутова техніка*, *стелажі* та *ікона*; на синтаксичному рівні це виявляється у вигляді обривистих речень, окличної та запитальної модальності.

Отже, слід зазначити, що афоризми, будучи закінченими висловами з властивою їм тієї чи тією прагматичної установкою, дають змогу виділити найбільш характерні для них функції. Стислість і закінченість в оформленні думки створює зручні умови для експериментальної перевірки їх функціонального призначення.

Висновки до третього розділу

Сила афоризму – у досконалому підборі виразних слів, в умілому поєднанні окремих, актуальних явищ життя в загальні принципи. Глибина змісту в афористичних висловленнях досягається за допомогою підтексту; звертання, окличні речення створюють емоційність, але в них або не використовуються стилістичні засоби, або вони виступають у стертому вигляді. Щоправда, функціонують й афоризми, у яких наявні такі стилістичні фігури, як хіазм, паралелізм, антитеза, еліпсис, риторичне питання, градація, анафора. Названі стилістичні прийоми й різні їхні сполучення зумовлюють образність, оригінальність і емоційну дієвість афористичних висловлень. Вони ж певною мірою впливають на створення «високого стилю», властивого афоризмам.

Сьогодні малодослідженою залишається ділянка функціонування афористичних одиниць. Під час аналізу доробків науковців у цій царині, виокремили такі основні функції афористичних висловів: повчальна, моделююча, регулятивна.

Дидактична спрямованість афоризмів полягає в тому, аби змусити читача замислитися, стимулювати його до розумових операцій, активного, критичного підходу до позамовних реалій у процесі пізнання. Така загальна цілеспрямованість може реалізовуватися у двох напрямках – у підкреслено повчальних, експліцитно прагматичних афоризмах та в переважно інформативних афористичних висловах з імпліцитною настановою. Метою повчальних афоризмів є спонукання до певної дії або моделі поведінки. Афоризм є провокаційним за своєю суттю, хоч повчальний потенціал афористичних висловлень є дещо суб'єктивно зумовленим, адже залежить від здатності розгледіти в звичайному, на перший погляд інформативному афоризмі, ті чи ті настановчі мотиви.

ВИСНОВКИ

Українська афористика є невичерпним джерелом для дослідження духовного, культурного потенціалу нашого народу. Афоризм відтворює надбання інтелектуальної, філософської й естетичної думки, відображає певні ідеали й знання про навколишню дійсність. Саме в таких висловах відбито важливі суспільні явища, звичаї, морально-етичні та естетичні норми.

У світовому мовознавстві ведеться гостра дискусія щодо проблеми винесення афоризму за межі фразеології. Прихильниками позиції виокремлення цієї царини лінгвістики як самостійної є М. Алексеєнко, О. Жолковський, Г. Крейдлін, Н. Шарманова та ін. Традиційною лишається думка В. Архангельського, О. Куніна, Ю. Прадіда, які розглядають афоризм як фразеологічну одиницю.

Афоризм має ряд диференційних ознак, найбільш яскравими з них є: наявність авторства, парадоксальність, необхідність домислювання, лаконічність, стислість, чіткість, відточеність думки.

Узагальнивши думки різних дослідників стосовно поняття «афоризм», кваліфікуємо його як короткий влучний оригінальний вислів, який набуває усталеності; яка-небудь узагальнена думка, висловлена стисло в дуже виразній, легкій для запам'ятовування формі, що за згодом неодноразово відтворюється іншими людьми. В афоризмі досягається найвища концентрація безпосереднього повідомлення й того контексту, у якому думка сприймається слухачами або читачем.

Дібраний фактичний матеріал із творчої спадщини Ліни Костенко диференційовано передусім на основі структурно-граматичного принципу. Відповідно до наявних у сучасній науці класифікаційних схем систематизували афоризми на такі різновиди, як-от:

- а) афоризми, структурно співвідносні з простим реченням;
- б) афоризми, структурно співвідносні зі складним реченням;
- в) афоризми, співвідносні з надфразною єдністю.

Як свідчить опрацьований матеріал, афоризми, співвідносні за структурою з простим реченням, досить активно використовуються у творах письменниці, бо дають змогу лаконічно висловити думку, що є невід'ємною їхньою ознакою. Причому, такі афоризми здебільшого співвідносні з двоскладним реченням (*Глуха ворожість оточує нашу мову, навіть тепер, у нашій власній державі; Ми всі дивимось одне повз одного*), значно рідше з односкладними (*Шукайте цензора в собі; У своєму житті треба залишити місце й для свого життя*).

Продуктивними можна вважати афоризми, організовані за моделями складного речення, у яких предикативні частини поєднані за допомогою сполучникового (підрядного, як-от: *Інколи мені здається, що я не живу, а одбуваю життя*; чи сурядного: *Мова солов'їна, а тьохкають чортзнащо*) і безсполучникового зв'язків (*Ми бездомні у своєму домі, ми безпритульні у своїй країні; Доля не усміхається рабам, доля усміхається людям*), демонструють різні типи смислових відношень. подекуди трапляються афоризми, що нагадують конструкції змішаного типу. Вони є зазвичай багатокомпонентними, передбачають різні типи зв'язків (*Демократія тим і добра, що при демократії не держава руйнує людину, а людина будує державу*).

Найбільш вживаними у творах Ліни Костенко є афоризми, співвідносні з надфразною єдністю. У проаналізованих творах трапляються афоризми, співвідносні з надфразною єдністю ланцюжкового (*У нас тепер така свобода, наче сміттєпровід прорвало. Свобода хамства, свобода невігластва, свобода ненависті до України*) чи паралельного зв'язку (*Не треба вже поводитирів. Надія не сліпа*). Для

розкриття загальної смислової ідеї в таких одиницях виокремлюються різні семантичні явища: 1) паралелізм: *А ритми мчать – як вершини у полі. А рима віришам запліта косу*; 2) з'ясування: *Ми ушкоджене покоління. Ще від предків щось узяли, а нащадкам вже не маємо що передати* 4) зумовленості: *Все до чого ми байдужі, байдуже до нас. Через те ми такі й смертельно самотні.*

Афоризми, як й інші пареміологічні одиниці, за семантикою можуть об'єднуватися в лексико-семантичне поле, під яким розуміємо об'єднання певної частини мови, що має свій центр, ядро, яке передбачає найбільш уживані слова з яскравим інтегральним компонентом, та периферію, що містить слова менш частотні за вживанням, стилістично забарвлені. На основі дібраного фактичного матеріалу виокремили: лексико-семантичне поле «Україна» (*Отримали Україну без бою і здають без бою. А втім, чого без бою? Б'ються поміж собою*); «Людина» (*Жінки довше переживають образу, незалежно від того, вони образили чи їх ображено*); «Час» (*Час пролітає з реактивним свистом. Жонглює будень святістю і свинством*); «Любов» (*У цьому черствому та скрипучому світі тільки любити – тепер екзотика*); «Буття» (*Усе наше життя – це чекання найгіршого і надія на краще*); «Свобода» (*Нова форма свободи слова – що хто хоче, те й лопоче. Або що замовляє хазяїн*).

Ліна Костенко є справжнім художником слова, вона постійно й наполегливо працює над удосконаленням власної художньої майстерності, продуктивно використовує синтаксичні засоби увиразнення мовлення. До художньо-стилістичних засобів, які найчастіше вживаються в афоризмах, належать: визначення, парадоксальність, деякі стилістичні фігури та прийоми: антитеза (*Чи біля тебе душу відморозжу, чи біля тебе полум'ям згорю*); паралелізм (*Пристрасть – це натхнення тіла, а кохання – це натхнення душі*);

параномазія (*Життя – це криза, не круїз*); хіазм (*Ще не було епохи для поетів, але були поети для епох*).

Поряд із проблемами дослідження композиції, прийомів метафоризації художніх творів висвітлення проблеми функціонування афористичних одиниць теж наближає дослідника до розуміння індивідуального стилю письменника.

Малодослідженою залишається ділянка функціонування афористичних одиниць, що виокремилися з паремійного корпусу. До основних функцій афористичних висловів належать: повчальна (*Здушили слези – не виходь на люди. Болить душа – не виявляй на вид*; моделююча (*Імпульси нашої пристрасті не в некучих кодах еротики, не в топографії ерогенних зон, а в нерозгаданих таємницях психіки*); регулятивна, або волонтеративна (*Дві людини мають взаємно творити одна одну*).

Отже, дослідження афористики художніх творів становить значний інтерес, адже авторський афоризм, виступаючи своєрідним каталізатором думки, спонукає читача до роздумів, змушує мислити і водночас говорити.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні прагматичних особливостей афористичного багатства письменниці та поглибленні теорії стилістичного ефекту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова Ю. В. Прагматичний потенціал афоризмів Оскара Уайльда : перекладацький аспект / Ю. В. Абрамова // Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах. – 2010. – Вип. 21. – С. 6–17.
2. Александрова С. П. Фразеологізми в загальнонародній мові та в художньому тексті / С. П. Александрова // Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 70–74.
3. Алефіренко М. Ф. Лінгвокреативні процеси формування фразеологічної семантики / М. Ф. Алефіренко // Мовознавство. – 1988. – №5. – С. 35–41.
4. Алефіренко М. Ф. Проблема фразеологічного рівня мови / М. Ф. Алефіренко // Мовознавство. – 1984. – №5. – С. 22–27.
5. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології : [монографія] / М. Ф. Алефіренко. – Харків : Вища школа, 1987. – 133 с.
6. Алефиренко Н. Ф. Фразеология и паремология : [учебное пособие] / Н. Ф. Алефиренко, Н. Н. Семенов. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 344 с.
7. Анастасьева О. А. Англоязычный афоризм как объект лингвистического анализа / О. А. Анастасьева // Новейшая филология. Специализированное научное издание ; ред. Н. А. Максимович. – Николаев : НГГУ им. П. Могилы, 2007. – №7. – С. 161–166.
8. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – [2-е изд., стереотип.]. – М. : УРСС : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
9. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів : [монографія] / В. Білоноженко, С. Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1989. – 156 с.

10. Бондаренко Н. Фразеологія : Фразеологізми, їх лексичне значення. Вживання фразеологізмів у мовленні 5 класу / Н. Бондаренко // Дивослово. – 2004. – №9. – С. 45–48.

11. Борев Ю. Б. Эстетика. Теория литературы : Энциклопедический словарь терминов / Ю. Б. Борев. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 575 с.

12. Бугера О. А. Соціальні діалектизми: структура лексико-семантичного поля «Людина» / О. А. Бугера // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького національного університету : [зб. наук. праць]. – Вип. 7. Ч.2 / ред. : Ж. В. Колоїз (відп. ред.), П. І. Білоусенко та ін. – Кривий Ріг : ТОВ «Центр-Принт», 2012. – С. 26–35.

13. Буц Н. В. Лексико-семантична класифікація афоризмів у картині світу Ліни Костенко / Н. В. Буц // Культура народів Причорномор'я. – Симферополь. – 2004. – Том 1. – № 49. – С. 216–219. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://librar.org.ua/sections_load.php?s=philology&id=1425

14. Верещагин Е. М. Язык и культура / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Индрик, 2005. – 1038с.

15. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.

16. Вінниченко О. Стилiстичнi особливостi субституцiї фразеологiчних одиниць у художнiх текстах / О. Вінниченко // Східнослов'янська філологія : здобутки та перспективи : [зб. матеріалів]. – Кривий Ріг, 2003. – С. 243–246.

17. Власенко В. Емоційно-експресивні засоби та їх стилістичні функції у поетичній мові Ліни Костенко / В. Власенко, С. Яцик // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2002. – № 9. – С. 142–145.

18. Галич О. А. Теорія літератури : [підручник] / О. А. Галич, В. М. Назарець, Є. М. Васильєв ; за ред. О. Галич. – К. : Либідь, 2001. – 488 с.

19. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. Ганич, І. Олійник. – К. : Наукова думка, 1985. – 360 с.

20. Гулідова І. С. Структурно-семантичні особливості афоризмів американських поетичних текстів ХХ ст. / І. С. Гулідова // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2013. – №14 (273). – С. 133–139.

21. Данильян О. Г. Начальний словник з філософії та філософії права / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, Є. М. Мануйлов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.nulau.edu.ua/POLN_TEXT/KOMPLEKS/KURS_1/kurs/9/001start.htm (дата звернення: 04.02.2015).

22. Добровольська Н. О. Афоризм як форма розвитку самопізнання особистості / Н. Добровольська, Т. Мироненко // Вісник Запорізького національного університету. – 2002. – № 9. – С. 100–102.

23. Дядечко Л. П. Образність крилатих висловів з телевізійних та кінематографічних текстів у сучасній російській та українській мовах / Л. П. Дядечко // Вісник Київського міжнародного університету. – 2003. – № 2. – С. 181–188.

24. Дядык Н. Г. Гносеологический анализ афоризма как специфической семиотической системы : автореф. дис. ... канд. филос. наук / Н. Г. Дядык. – Челябинск, 2011. – 20 с.

25. Єрмоленко С. Висока естетика поетичного слова Ліни Костенко / С. Єрмоленко // Культура слова. – 2010. – Вип. 73. – С. 6–16.

26. Єрмоленко С. Я. Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Годор. – К. : Либідь, 2001. – 223 с.

27. Ефремова Т. Ф. Современный толковый словарь русского языка / Т. Ф. Ефремова. – М. : АСТ, 2005. – 1168 с.

28. Задорожна О.М. Концепт «Час» в українській поетичній мові : автореф. дис... канд. філол. наук / О. М. Задорожна. – К. , 2008. – 20 с.

29. Калашник В. С. Людина та образ у світі мови : [вибрані статті] / В. С. Калашник. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. – 368 с.

30. Калашник В. С. Структурно-функціональні різновиди афоризмів / В. С. Калашник // Дослідження з граматичної будови української мови : [зб. наук. праць]. – Дніпропетровськ, 1988. – С. 90–95.

31. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика : [учебное пособие] / И. М. Кобозева. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с.

32. Коваль А. П. Крилаті вислови в українській літературній мові. Афоризми, літературні цитати, образні вислови / А. П. Коваль, В. В. Коптілов. – [4-е вид., перероб. і доп.]. – К. : Вища школа, 1975. – 335 с.

33. Ковальчук О. М. Засоби реалізації експресивності у сучасному англomовному газетному дискурсі / О. М. Ковальчук // Українська наука ХХІ століття : [матеріали наук. конф.]. – К. , 2008. – С. 196–199.

34. Колоїз Ж. В. Семантико-граматична природа простих речень і фразеологічних одиниць, функціонально співвідносних із простими реченнями / Ж. В. Колоїз // Складні питання вузівського курсу української мови. – Кривий Ріг, 1997. – С. 150–152.

35. Колоїз Ж. В. Українська пареміологія : [навч. посібн.] / Ж. В. Колоїз, Н. М. Малюга, Н. М. Шарманова ; за ред. Ж. В. Колоїз. – Кривий Ріг : Центр-Принт, 2012. – 348 с.

36. Крупко О. І. Афоризми в системі творів малих форм / О. І. Крупко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія :

Літературознавство. – Тернопіль, 2011. – № 33. – С. 199–210. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1703/1/Кругко.pdf>

37. Крутоголова О. В. Влучне слово (паремія) та його прикладний індекс / О. В. Крутоголова // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія : Філологія. Мовознавство. – 2012. – Т. 195. – Вип. 183. – С. 50–55. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npchdufm_2012_195_183_13.pdf

38. Кузьмина Е. О. Эволюция афористики как жанра словесного творчества / Е. О. Кузьмина // Актуальные проблемы филологии : [материалы междунар. научн. конф.]. – Пермь : Меркурий, 2012. – С. 3–6.

39. Кулишкіна О. Н. Афоризмы как форма из ничего / О. Н. Кулишкіна, Л. И. Шестов // Русская литература. – 2003. – №1. – С. 20–23.

40. Ломтева Т. Н. К вопросу о функционально-прагматических аспектах афоризмов / Т. Н. Ломтева, Е. В. Патрушева // Известия Южного федерального университета. Филологические науки. – 2010. – № 2. – С. 80–86.

41. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : [підручник] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько ; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.

42. Наличникова И. А. История становления афористики в России / И. А. Наличникова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/15_APSN_2011/Philologia/3_87667.doc.htm

43. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Оникс, 2008. – [2-е изд.]. – 736 с.

44. Онкович Г. Фразеологія як національно-культурний компонент українознавства / Г. Онкович // Дивослово. – 1994. – № 9. – С. 12–16.

45. Онуфриев В. Справочник по стихосложению / В. Онуфриев. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://rifmoved.ru/Spravochnik_po_stihoslozheniyu.pdf

46. Пазяк М. М. Українські прислів'я та приказки. Проблеми пареміології та пареміографії : [монографія] / М. М. Пазяк. – К. : Наукова думка, 1984. – 204 с.

47. Петрушенко О. О. Лексико-семантичне поле «Час» в українській поезії II половини ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. О. Петрушенко. – К. , 2010. – 20 с.

48. Пермяков Г. Л. Основы структурной паремииологии / Г. Л. Пермяков. – М. : Наука, 1988. – 237 с.

49. Пермяков Г. Л. Пословицы и поговорки народов Востока / Г. Л. Пермяков. – М. : Лабиринт, 2001. – 624 с.

50. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : [підручник] / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1993. – 248 с.

51. Прадїд Ю. Ф. Історія української фразеології / Ю. Ф. Прадїд // Мовознавство. – 2012. – № 1. – С. 31–39.

52. Прадїд Ю. Ф. Структурно-граматичні типи фразеологізмів та їх різновиди / Ю. Ф. Прадїд // Українське мовознавство. – 1989. – №16. – С. 28–35.

53. Сахарчук Я. Антиномія як засіб вираження індивідуального стилю Карла Крауса (на матеріалі афоризмів) / Я. Сахарчук // Наукові записки. – Вип. 81(4). – Серія : Філологічні науки. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – С. 20–23. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nz/Fil/2009_81_4/-statti/05.pdf

54. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2006. – 716 с.

55. Семененко Н. Н. Русские паремии : функции, семантика, прагматика : [монография] / Н. Н. Семененко. – Старый Оскол : Изд-во РОСА, 2011. – 355 с.

56. Скопненко О. І. Зі спостереження над історією й сучасними процесами розмежування фраземики та пареміології в україністиці / О. Скопненко, Т. Цимбалюк-Скопненко // Мовознавство. – 2012. – № 1. – С. 40–48.

57. Словник іншомовних слів / [уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапуга]. – К. : Наукова думка, 2000. – 680 с.

58. Стаблецкая Ю. М. Лексико-семантические особенности афоризмов немецкого языка / Ю. М. Стаблецкая [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://conf.grsu.by/alternant2015/2015/04/23/1703>

59. Стехіна В. К. Парадокси як мовна гра в сучасних медіатекстах / В. К. Стехіна // Теле- та радіожурналістика. – 2001. – Вип. 9. – С. 336–341.

60. Сучасна українська літературна мова : Лексика і фразеологія / За ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 440 с.

61. Тимофеев Л. И. Краткий словарь литературоведческих терминов : [пособие] / Л. И. Тимофеев, С. В. Тураев. – М. : Просвещение, 1978. – 223 с.

62. Тіщенко А. О. Стилiстичне використання афоризмiв (на матерiалі текстiв сучасної преси) / А. О. Тіщенко // Вісник Київського національно університету. – 2012. – № 2 (50). – С. 452–453.

63. Українська мова : Енциклопедія / М. В. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – 842 с.

64. Усі крилаті вислови, прислів'я, приказки, загадки : школярам, студентам, батькам скарби народної мудрості /уклад. Н. В. Курганова. – Харків : ПП «Горсінг плюс», 2007. – 319 с.

65. Федоренко Н. Т. Афористика / Н. Т. Федоренко, Л. В. Сокольская. – М. : Наука, 1990. – 420 с.

66. Чернова А. В. Концептуальна статусна дихотомія «батькодитина» / А. В. Чернова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Т. 26 (65). – № 1. – С.196–172.

67. Шарманова Н. М. Диференційні ознаки афоризму як одиниці пареміології / Н. М. Шарманова // Ucrainistica : [зб. наук. праць]. – Кривий Ріг, 2002. – С. 131–135.

68. Шарманова Н. М. Українська афористика : структурно-семантичний та функціональний аспекти : дис ... канд. філол. наук / Н. М. Шарманова. – Кривий Ріг, 2005. – 217 с.

69. Шевелев И. Н. Афоризмы, мысли, эмоции: книга жизни / И. Н. Шевелев. – М. : ВЛАДОС, 1997. – 381 с.

70. Швачко С. О. Статус культурем в текстах малого жанра / С. О. Швачко, І. К. Кобякова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2004. – №636. – С. 148–153.

71. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : Видав. Центр «Академія», 2004. – 408с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костенко Л. Берестечко : [історичний роман] / Ліна Костенко ; [авт. післямов І.Дзюба, В.Панченко] – К. : Либідь, 2010. – 232 с.
2. Костенко Л. Вибране / Ліна Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 558 с.
3. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га, 2011. – 413с.
4. Костенко Л. Маруся Чурай : [історичний роман у віршах] / Ліна Костенко. – К. : Веселка, 1990. – 154с.
5. Костенко Л. Триста поезій / Ліна Костенко. – К. : А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га, 2012. – 432с.
6. Костенко Л. Україна як жертва і чинник глобалізації катастроф / Л. Костенко // Дві Русі. Україна Incognita / За ред. Л. І. Івашиної. – К. , 2005. – С. 455–467.

ЕКСПЕРТНИЙ ВИСНОВОК
про магістерську роботу студента

Керівник проекту _____

№ п/п	Показники	Рівні оцінки	Оцінка експерта
А. Показники основних методичних аспектів наукового проекту			
1.	Актуальність теми, стан розробки досліджуваної проблеми, доцільність та самостійність творчого пошуку.	низька середня висока	0 1 2 3 4 5
2.	Наявність необхідних структурних елементів, наукового апарату, методології дослідження.	низька середня висока	0 1 2 3 4 5
3.	Кількість опрацьованої наукової літератури, уміння покликатися на наукові джерела, критично їх оцінювати, вести полеміку.	низька середня висока	0 1 2 3 4 5
4.	Уміння систематизувати й аналізувати матеріал, викладати думки в логічній послідовності.	низька середня висока	0 1 2 3 4 5
5.	Ґрунтовність та аргументованість висновків, їх відповідність окресленим у вступі завданням.	низька середня висока	0 1 2 3 4 5
6.	Дотримання вимог держспоживстандартів (технічне оформлення) та літературних норм української мови, апробація результатів.	низька середня висока	0 1 2 3 4 5
Б. Показники якості захисту наукового проекту			
7.	Змістовність доповіді та відповідей на запитання членів екзаменаційної комісії під час захисту.	низька середня висока	0 1 2 3 4 5
Загальна кількість балів			30 + 5

Рівень роботи відповідно до **А. Показників основних методичних аспектів наукового проекту:**

Низький (не більше **9 балів**)

Середній (від **10 – 23 балів**)

Високий (від **24 – 30 балів**)

Експерт _____ (підпис, прізвище, ім'я, по батькові)

Дата «___» _____ 201_р.

ВІДПОВІДНІСТЬ ОЦІНКИ ЕКСПЕРТА СУМІ БАЛІВ

Рівень	Оцінка ECST	Відповідність оцінки експерта 100-бальній системі
Низький (не більше 14 балів)	задовільно E (50–60 балів)	1 – 50 2 – 52 3 – 54 4 – 56 5 – 58 6 – 60
	задовільно D (61–70 балів)	7 – 61 8 – 62 9 – 63 10 – 64 11 – 66 12 – 68 13 – 70
Середній (15–28 балів)	добре C (71–79 балів)	14 – 71 15 – 72 16 – 73 17 – 74 18 – 75 19 – 77 20 – 79
	добре B (80–89 балів)	21 – 80 22 – 81 23 – 82 24 – 83 25 – 85 26 – 87 27 – 89
Високий (29–35 балів)	відмінно A (90–100 балів)	28 – 90 29 – 91 30 – 93 31 – 95 32 – 97 33 – 98 34 – 99 35 – 100

Оцінка роботи _____ балів _____
(підпис) (прізвище та ініціали експерта)

ВІДГУК

про магістерську роботу студентки денної форми навчання спеціальності «Українська мова і література, редагування освітніх видань», групи УФРМ-10 *Нестеренко Тетяни Вікторівни*
«Структурно-граматичні та функціонально-стилістичні особливості афоризмів у сучасному художньому тексті»

Питання взаємодії та взаємовпливу мови і культури вже кілька десятиліть викликають зацікавлення не лише лінгвістів, але й дослідників інших гуманітарних царин. І це цілком закономірно, адже мова – це динамічна складова культури як окремої людини, так і людства загалом, яка репрезентує світогляд народу через систему характерних для нього образів, символів, стереотипів, відображає дійсність у формі відповідної картини світу. Афоризми засвідчують національно-культурний та особистий досвід і знання людини про світ. Сказане дає підстави вважати магістерську працю актуальною. А те, що Тетяна Вікторівна звертається до проблем становлення й розвитку афористики Ліни Костенко, засвідчує її новизну. Наукова достовірність теоретичних положень та отриманих у результаті дослідження висновків забезпечується якістю і значним обсягом опрацьованого фактичного матеріалу.

Структура магістерської праці визначається чітко сформульованою метою, що послідовно реалізується у трьох розділах, матеріал яких демонструє послідовність розв'язання окреслених проблем.

Вступ містить усі необхідні компоненти, науковий апарат представлено вичерпно. Перший (теоретичний) розділ репрезентує загальну концепцію наукової праці, різні підходи до вивчення і класифікації афоризмів, їхню специфіку і т. ін., інакше кажучи, закладає підвалини для аналізу структурно-граматичних та семантичних особливостей афористичних висловлень (другий розділ) та виявлення їхнього стилістичного потенціалу (третій розділ). Аналіз мовного вираження афористичних одиниць не викликає принципових заперечень. До того ж систематизація матеріалу вирізняється скрупульозністю.

Тетяна Вікторівна диференціює афоризми на основі структурно-граматичних характеристик на: а) співвідносні з простим реченням; б) співвідносні зі складним реченням; в) співвідносні з надфразною єдністю. Відповідно до семантичної організації виокремлено різні семантичні поля, як-от: «Україна»; «Людина», «Час», «Буття», «Любов», «Свобода». Окремо акцентовано на лінгвостилістичному аспекті дослідження, виявленні функцій афоризмів та їхніх художніх особливостей.

Висновки узгоджуються з поставленими в роботі завданнями. Результати дослідження є апробованими.

Магістерська праця написана грамотною українською мовою, технічно правильно оформлена. Вона відповідає всім вимогам, які висуваються до робіт такого типу, й за умови успішного захисту може заслуговувати оцінки «**відмінно**» (А).

Доктор філологічних наук,
 професор, завкафедри української мови

Ж.В. Колоїз

РЕЦЕНЗІЯ

на магістерську роботу студентки денної форми навчання спеціальності «Українська мова і література, редагування освітніх видань», групи УФРМ-10 *Нестеренко Тетяни Вікторівни*
«Структурно-граматичні та функціонально-стилістичні особливості афоризмів у сучасному художньому тексті»

Актуальність запропонованої наукової праці визначається увагою до проблем національного самоусвідомлення і самовираження, співвідношення мови і духовної культури, потребою пошуків нових підходів до вивчення скарбниці спектру національних конотацій, а також специфікою відображення в пареміології національного менталітету, що становить одну з малодосліджених проблем українського мовознавства. Паремійний корпус постачає цікавий матеріал для досліджень.

Осягнення культурного самоусвідомлення через комплексне опрацювання афоризмів з огляду на об'єктивну складову комунікації та національно-культурну специфіку функціонування має неабияке значення для вітчизняної лінгвокультурології. У зв'язку з цим актуальність представленої до захисту роботи не викликає жодних сумнівів, рецензований науковий текст Т. В. Нестеренко вирізняється новизною, має і теоретичне, і практичне значення.

У магістерській праці реалізується положення про те, що афоризми виступають універсальним засобом, за допомогою яких формується мовна картина світу.

Робота Тетяни Вікторівни справляє загалом позитивне враження, становить самостійне дослідження, ґрунтується на науковій теоретичній основі.

При вивченні афористичного корпусу Ліни Костенко особливий інтерес авторки праці викликає з'ясування сутності понять пареміології, виявлення співвідношення між її основними одиницями, дослідження зібраного фактичного матеріалу крізь призму структурно-граматичних, семантичних та функціонально-стилістичних особливостей.

Наукова праця має чітку побудову, матеріал викладено в логічній послідовності, науковий апарат представлено вичерпно, теоретичні положення підтверджуються ілюстративним матеріалом. Тетяна Вікторівна критично оцінює здобутки своїх попередників, засвідчує вміння вести полеміку.

Висновки логічні, узгоджуються з поставленими завданнями.

Магістерська праця написана грамотною українською мовою, технічно правильно оформлена. Вона відповідає всім вимогам, які висуваються до робіт такого типу, й за умови успішного захисту може заслуговувати оцінки «**відмінно**» (А).

Кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської мови та методики її навчання

О. А. Остроушко

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	3
КОМПОЗИЦІЯ СТУДЕНТСЬКОЇ НАУКОВОЇ РОБОТИ.....	7
КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ КУРСОВОЇ РОБОТИ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	3 19
КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	3 21
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	30
ДОДАТОК А. Зразок курсової роботи.....	33
ДОДАТОК Б. Зразок відгуку на курсову роботу.....	70
ДОДАТОК В. Зразок магістерської роботи.....	71
ДОДАТОК Г. Експертний висновок про магістерську роботу.....	159
ДОДАТОК Д. Відповідність оцінки експерта сумі балів.....	160
ДОДАТОК Е. Зразок відгуку про магістерську роботу.....	161
ДОДАТОК Ж. Зразок рецензії на магістерську роботу.....	162

Навчальне видання

КОЛОЇЗ Жанна Василівна
ОСТРОУШКО Оксана Андріївна

**СТУДЕНТСЬКА НАУКОВА РОБОТА
З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

*Відповідальний редактор – Ж. В. Колоїз
Комп'ютерна верстка – Ж. В. Колоїз*

Підписано до друку 01.09.2016.
Формат 60x84/16. Ум. др. арк. 5,63

Наклад 100 прим. Замовлення №78

ФОП Маринченко С. В.
вул. Героїв АТО, 81-А, оф. 109, м. Кривий Ріг
Дніпропетровська обл., 50086
Тел. (067) 539-66-81

Свідоцтво про державну реєстрацію №030567 від 19.01.2007 р.